

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
(TÜRK İSLAM EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

81774

LÂMÎ ÇELEBİ'NİN ŞERH-İ MUAMMEYÂT
ALÂ ESMÂ-İ HÜSNÂ'SI

Yüksek Lisans Tezi

Münire Kevser BAŞ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ali YILMAZ

T 81774

Ankara-1999

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
(TÜRK İSLAM EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

LÂMÎÎ ÇELEBİ'NİN ŞERH-İ MUAMMEYÂT
ALÂ ESMÂ-İ HÜSNÂ'SI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ali YILMAZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı :

Prof. Dr. Ali YILMAZ

Doç. Dr. Ethem ÇEBECİOĞLU

Doç. Dr. Mehmet AKKUŞ

.....

.....

İmzası

.....
.....
.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi: 06.07.1999

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	3
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	6
KISALTMALAR.....	7
GİRİŞ.....	8
A.ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	8
I.BÖLÜM.....	11
A.LÂMÎİ ÇELEBİ.....	11
1. Hayatı.....	11
2.Sanati ve Eserleri.....	15
B.MİR HÜSEYİN NİŞÂBÜRİ.....	24
II. BÖLÜM.....	27
A. MUAMMÂ.....	27
1. Muammâ Kelimesinin Lugat ve Istılah Manası.....	27
2.Şekil Olarak Muammâ.....	30
3. Muammâ Türleri.....	31
4.Muammâ Tertibi.....	32
5.Örnekler.....	39
6.Türk Edebiyatında Muammâ.....	44
7.Osmanlı Medreselerinde Muammâ.....	47
B.ESMÂ-İ HÜSNÂ.....	47
1.Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri.....	50
2.Esmâ-i Hüsnâ'nın Havâssı.....	52
3.Esmâ-ı Hüsnâ Zikirleri.....	54
4.Esmâ-i Hüsnâ Muammâları.....	56
C. LÂMÎİ' ÇELEBİ'NİN ŞERH-İ MUAMMEYAT ALÂ ESMÂ-İ HÜSNÂ'SI.....	58
1.Nüshaları.....	58
2.Nüshanın Tanıtımı.....	59
3.Eserin Muhtevası.....	60
III. BÖLÜM.....	63
ŞERH-İ MUAMMEYÂT-I LÂMÎİ ÇELEBİ ALÂ ESMÂİ'L-HÜSNÂ.....	63
SONUÇ.....	177
KAYNAKÇA.....	180

ÖNSÖZ

Türk Edebiyatı oldukça geniş ve çok yönlü bir edebiyattır.

Türklerin İslam'ı benimsedikten sonra oluşturdukları edebiyatın en önemli ve en bereketli ürünleri dînî eserlerdir.

Sanat heyecanıyla yazılan şiirlerden birer öğüt olarak kaleme alınan yazılara kadar oldukça geniş bir yelpazede oluşturulan dînî edebiyatın çerçevesi çok geniştir.

Edebiyatımızı meydana getiren dînî eserlerin sahipleri ehl-i sünnet inancına bağlı olanlardan, tarikat mensuplarına ve değişik mezhep ekollerine katılanlara kadar farklılıklar gösterir. Hepsi için ilk kaynak Kur'an ve Hadistir.

Dînî eserlerimizin başlıca kaynakları, Kur'an ve Hadis çeviri ve tefsirleri fıkıh, kelam, akaid, tasavvuf, evliya ve enbiya kıssaları, tabakat ve menakıp kitaplarıdır. Güçlü bir medrese öğrenimi görerek Doğu kültürü ile beslenen, Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen Türk edip ve şairleri bu ilk kaynaklardan aldıkları esinle eserler vücuda getirmişlerdir. Dînî nitelikli pek çok konu, olay ve şahıs edebî eserlerin telif sebebi olmuştur. Mirac olayı ile ilgili miraciyyeler, Hz.Hüseyin'in öldürülmesi ile ilgili makteller, mersiyeler, iman ve itikad ile ilgili eserler, kırk hadis ile ilgili eserler, ilahiler, nefesler, tasavvufi hikayeler vs.hep dînî nitelikli edebî ürünlerdir.

Görüldüğü gibi dînî konular, tarihî olaylar ve şahıslar hep edebî eserlere konu olmuşlar ve bu zamanla Hz. Peygamber ve Allahu Teâlâ ile ilgili eserlerin de oluşturulmasına kadar gitmiştir. Allahu Teâlâ'nın birliğini anlatan tevhidler, Allah'ın büyüklüğü ve gücü karşısında heyecanlanan müminin Allah'a yakarışı diyebileceğimiz münacaâtlar bu bağlamda oluşmuş eserlerdir. Ayrıca Allahu

Teâlâ'nın isimleri (Esmâ-i Hüsnâ) ile de ilgili pek çok eser verilmiştir. Esmâ-i Hüsnâ'nın anlamı üzerinde duran Esmâ-i Hüsnâ şerhleri, Esmâ-i Hüsnâ'nın herbirinin ayrı bir özelliğinin olduğu kabul edilerek ve sıkıntıların giderilmesinde medet umularak oluşturulan Esmâ-i Hüsnâ'nın Havassı ile ilgili eserler, Esmâ-i Hüsnâ dua ve zikirleri bunlardandır. Bu zincirin bir başka halkası da çalıştığımız eserin de konusu olan "Esmâ-i Hüsnâ muammaları"dır.

Özellikle XV ve XVI.yüzyıllarda yaygın ve moda olan muamma sanatının bir uzantısı olarak Esmâ-i Hüsnâ'nın her biri için bir muamma tertib edilmiştir.

Üzerinde çalıştığımız eser Esmâ-i Hüsnâ muammalarının kaynaklarda ismine en çok rastladığımız olmakla birlikte en başarılı örneği olarak kabul edilebilir.

Edebiyat tarihi kitaplarında en büyük muamma üstadı olarak kabul edilen XV.yy İran şairi Mir Hüseyin Nişabûrî'nin kendi dilinde yani Farsça tertib ettiği Esmâ-i Hüsnâ Muammalarını edebiyatımızın en iyi tercüme sanatçısı Lamiî Çelebi manalarını da vererek çözmüş yani halletmiştir.

Bu çalışmamız başlıca üç kısım halinde düzenlenmiştir.

Birinci kısımda, Esmâ-i Hüsnâ muammalarını tertib eden Mir Hüseyin Nişaburî ve bu muammaları şerheden ve çözen Lamiî Çelebi tanıtılmıştır.

İkinci kısımda, önce muamma sanatı ve metodu hakkında bilgiler verilerek; ardından Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili eserler ve bunlardan biri olan Esmâ-i Hüsnâ muammaları hakkında bilgiler sunulmuştur.

Üçüncü kısım ise Lamiî Çelebi'nin "Şerh-i Muammeyat-ı alâ Esmâ-i Hüsnâ" adlı eserinin günümüz harflerine çevrilmiş halidir.

Günümüz harfleriyle elimizde hiçbir örneği bulunmayan bu dînî-edebeî türü tanıtarak günümüz insanının bilgisine sunmayı hedefledik.

Çalışmamız esnasında ilgisini esirgemeyen ve yoğun çalışmaları arasında vakit ayırarak tezimi baştan sona okuyan ve yönlendiren değerli hocam Prof. Dr. Ali YILMAZ'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca zaman zaman yardımlarına başvurduğum sayın hocam Doç.Dr. Mehmet AKKUŞ'a ve Dr.Bilal KEMİKLİ'ye de çok teşekkür ederim.

Münire Kevser BAŞ

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ء : '	ص : Ş ş
ب : B b	ض : Ḍ ḍ Ž ž
پ : P p	ط : T t
ت : T t	ظ : Z z
ث : S s	ع : '
ج : C c	غ : Ğ ğ
چ : Ç ç	ف : F f
ح : Ḥ ḥ	ق : Ḳ ḳ
خ : Ḥ ḥ	ك : K k
د : D d	گ : G g, ğ
ذ : Ẓ ẓ	ڭ : Ñ ñ
ر : R r	ل : L l
ز : Z z	م : M m
ژ : J j	ن : N n
س : S s	و : V v
ش : Ş ş	ه : H h

1. Arapça ve Farsça kelimelerdeki med harfleri, yani uzun heceler, (ḷ)- (â), (و) - (û), (ى) - (î) şeklinde, (^) ile gösterilmiştir.
2. Arapça kelimelerin başındaki (ل) harf-i tarifleri, kendisinden önceki kelimeyle beraber okunmadığı zaman, kamerî harfle başlayan kelimelerin başında "el-" şeklinde, şemsî harfle başlayan kelimenin başında ise, "e" ve kelimenin ilk harfi biraraya getirilerek yazılmış; önceki kelime veya harfle birleşmişse, (l) yazılmamış, onun yerine (') işareti kullanılmıştır. el-Hakîm, eş-Şekûr, Zü'lcelâl gibi.
3. Farsça'dan dilimize geçmiş bazı kelimeler içerisinde olup da teleffuz edilmeyen (و) harfi, küçük bir "v" ile gösterilmiştir. "Hâce" gibi.

KISALTMALAR

AÜDTCFD.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
b.	: İbn, Bin
Bkz.	: Bakınız
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
İA. (MEB)	: İslam Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı)
ktp.	: Kütüphane
m.	: Milâdî
MfNo	: Mikrofilm no
nr.	: numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm (tarihi)
S.	: Sayı
TA.	: Türk Ansiklopedisi
TDAY.	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Ü.	: Üniversite
vd.	: ve devamı
yy.	: yüz yıl

GİRİŞ

A.ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Araştırmamızda günümüz Türk harfleri ile yaşatılması mümkün olmasa da tarihte oldukça moda olmuş, yaygın bir edebî tür olan muammâ hakkında son derece genel bilgiler vererek bu unutulmuş edebi sanatı hatırlatmayı hedefledik.

İkinci olarak da Allahu Teâlâ'nın isimlerine tertib edilen muammâlara bir örnek olarak Lâmiî'nin Mir Hüseyin'in tertib ettiği muammâları çözen ve anlamlarını veren “Şerh-i Muammeyât alâ Esmâ-i Hüsnâ” adlı eserini günümüz harflerine çevirdik.

Çalışmamızın ilk kısmında eserin sahiplerini tanıtmayı amaçladık. Esmâ-i Hüsnâ Muammâlarını tertib eden İranlı şair Mir Hüseyin Nişabûrî ve Divan edebiyatı sanatçımız Bursalı Lâmiî Çelebi.

Mir Hüseyin Nişabûrî'nin hayatı ve sanatı konusunda çok az bilgi bulabildik. Ulaşabildiğimiz İran edebiyat tarihi kaynaklarında ve tezkirelerinde ve batılı kaynaklarda ya hiçbir bilgiye rastlayamadık ya da sadece ölüm tarihi ve çok iyi bir muammâ üstadı olduğunun ötesinde bir bilgi bulamadık.

“Şerh-i Muammeyât alâ Esmâ-i Hüsnâ” adlı eserin sahibi Lâmiî Çelebi'nin hayatı, sanatı ve eserleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. Lâmiî Çelebi hakkında bilgi verirken klasik kaynaklarımız olan tezkirelerden ve Lâmiî ve eserleriyle ilgili yapılmış çalışmalardan faydalandık. Lâmiî Çelebi hakkında belki İstanbul'daki kütüphanelerden de faydalanarak daha ayrıntılı bilgilere erişilebilirdi. Ancak

araştırmamızın ağırlıklı konusu olmaması nedeniyle ve Lâmiî Çelebi ve sanatı hakkında daha geniş araştırmalar ve tezler yapıldığı için biz sadece Ankara'da ulaşabildiğimiz kaynaklarla yetindik.

Muammâ ve Esmâ-i Hüsnâ muammâları hakkında bilgi verdiğimiz ikinci kısımda ise araştırmamız sırasında oldukça zorlandığımızı ifade etmek gerekir. Muammâ gerek bizde, gerekse asıl vatanı İran'da belli bir dönem çok rağbet görmüş bir türdür. Ancak bu belli bir dönemin yani XV ve XVI.yüzyılların edebiyat tarihi ve özellikle bir tür bilgisi, metod bilgisi çalışması yapmak için çok eski bir tarih olması çalışmamızı zorlaştırmıştır. Muammânın çok moda olduğu tarihlerde de zaten edebî türler ve kavramlar hakkında bilgi veren kaynak bulmak mümkün olmamıştır. Muammâ hakkında bilgi veren "Risale-i Muammâ" isimli eserlere ismen rastlıyoruz. Ancak bunların bir çoğu zaten yurdumuzda bulunmamaktadır. Yurdumuzda bulunan kaynaklarda geçen eserlerden bir iki tanesi de anlaşılması zor bir Farsça ile yazıldığı için faydalanmamız mümkün olmamıştır.

Ulaşabildiğimiz kitaplarda da zaten Esmâ-i Hüsnâ muammaları ile ilgili doğrudan bilgiye rastlayamadık. Bu kitaplarda genellikle muammâ hakkında teknik bilgiler yer almakta ve çok az kaynakta ise Esmâ-i Hüsnâ ile de muammâ tertib edildiği bir cümle ile ifade edilmekteydi. Bir sorun da muammâ ile ilgili bilgi veren eserlerin muammânın parlak döneminden çok sonra kaleme alınması sebebiyle ayrıntılı bilgiye veya muammâyâ çok önem ve yer veren bilgiler olmamasıydı. Bir başka sıkıntı belki de muammânın karışık ve zor bir sanat olması hasebiyle, ehil olmayanın bilgi vermesinin zorluğudur zannediyoruz. Bu sebeplerden dolayı muammâ hakkında temel prensipleri en öz şekilde kaynaklardan süzüp çıkarmaya çalıştık. Zaten unutulmuş olan ve günümüz

harfleriyle yaşatılması mümkün olmayan, miadını doldurmuş bu sanatın günümüz insanına en öz şekilde ulaştırılması hedefini gözettilik.

Bu kısmı hazırlarken Lâmiî'nin eserinin ilk kısmında muammâ hakkında verdiği teknik bilgilerden de faydalandık. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, eserde bu kısmın dil ve üslubu çok zor anlaşılır olduğu için biz oldukça irdeleyerek ve bazen Farsça ve Arapça bazen Osmanlıca sözlüklerden faydalanarak tahlil edebildik.

Üçüncü kısımda ise Şerh-i Muammeyât-ı Lâmiî Çelebi alâ Esmâ-i Hüsnâ isimli eseri günümüz harflerine çevirdik. İlk kısımda (vr.22-38) muammâ hakkında bilgiler veren Lâmiî'nin çok ağır ve anlaşılması zor bir dil kullandığını görüyoruz. İkinci kısımda ise Mir Hüseyin'in Esmâ-i Hüsnâ muammâlarını halletmektedir.

Çalışmamızdaki dipnot düzenlemeleri hakkında da birkaç noktaya işaret etmek istiyoruz. Kolaylık olması açısından bazı müelliflerin isimlerinin başındaki harf-i tarifleri kaldırdık. Yazar ve eser adları ile diğer bilgileri ilk kullandığımız dipnotlarda tam olarak verdik. Yazar ve eser adlarında, daha sonra kullandığımız yerlerde anlaşılabilir kısaltmalar yaptık. Bu sebeple "a.g.e." ve "a.g.m." kısaltmalarını kullanmadık. Çalışmamızda ayrıca cilt numaralarını belirtmek için "C", sayfalar için de "s" kısaltmalarını kullanmadık. Cilt numaralarını romen rakamıyla vererek sayfa için kullandığımız rakamlardan ayırt ettik. Eserlerin basım ve müelliflerin ölüm tarihlerini ve tez içinde zaman zaman geçen hicrî tarihlerin tamamını milâdî karşılıklarıyla vermeye çalıştık. Yine belirtilmesi gereken bir husus da, sayfaya sığmayan bazı dipnotların durumudur. Dipnot numaraları bilgisayar tarafından otomatik olarak verildiğinden bazı sayfalarda dipnotlar bir sonraki sayfaya kaymıştır. Bu durum yine bilgisayar tarafından bir sonraki sayfanın dipnot çizgisinin daha uzun tutulmasıyla ayırt edilmiştir.

I.BÖLÜM

A.LÂMÎ ÇELEBİ

1. Hayatı

Künyesi Şeyh Mahmud b. Osman b. Ali el-Nakkaş b. İlyas olan Lâmiî Çelebi¹, XVI. asır Türk edebiyatında büyük şöhret kazanmış bir mutasavvıf, nesir ve nazım sahasında güçlü bir sanatkardır.²

Lâmiî Çelebi doğum ve ölüm yeri olan Bursa'da hayatını sürdürmüştür. Eserlerinden yola çıkılarak tesbit edilen doğum ve ölüm tarihlerinde tereddüde mahal yoktur. Şerefü'l-İnsan Tercümesi'nin mukaddimesinde h.933/m.1527 tarihinde 55 yaşında olduğunu söyleyen Lâmiî 60 yaşında öldüğüne göre h.877-938/1472-1532 yılları arasında yaşamıştır.

Lâmiî Çelebi'nin babası Osman Çelebi, Sultan II.Bayezid'in hazine defterdarlığını yapmıştır³. Dedesi Nakkaş Ali Paşa ise çocuk yaşta iken Timur tarafından Semerkand'a götürülmüş ve orada nakkaşlık sanatını öğrenmiş⁴, döndükten sonra da XV. asır Osmanlı mimarisinin şaheserlerinden Yeşil Cami ve Yeşil Türbe gibi eserlerin iç nakışlarında büyük emeği olmuştur⁵. Lâmiî'nin annesi ise Dilşâd Hatundur.⁶

¹ Abdülkadir Karahan. "Lâmiî", İA, İstanbul, 1957, VII, 10.

² Kınalızade Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şuarâ, haz. İbrahim Kutluk, TTK, Ankara 1989², II, 831.

³ Mustafa İsen, Kühû'l-Ahbar'ın Tezkire Kısım, Ankara 1994, 266; İsmail Belig, Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve Vefeyât-ı Danişverân, nşr. Bursalı Eşref b. Ali Bey, Bursa 1287, 177.

⁴ Mehmed Mecdi, Tercüme-i Şakâik-i Nu'mâniyye, İstanbul 1269/1852, 331; Katip Çelebi, Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl, Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nr. 1887, vr. 238b.

⁵ Abdülkadir Karahan. "Lâmiî", İA, VII, 10.

⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, "Lâmiî" Türk Ansiklopedisi, Ankara 1975, XXII, 464.

Mehmed, Abdullah, Ahmed adlarında üç oğlu ve Safiye isminde bir kızı olan Lâmiî Çelebi'nin eşi Hümâ Hatun'dur.⁷ Oğullarından Mehmed (ö.957/1550), Hoca Hayreddin Efendinin mülazımlarından olup, aruz ve kafiyyeye ait **Bahru'l-Evzân** isimli risalesi ile edebiyat tarihimizde yerini almıştır. Ayrıca Katip Çelebi, Lâmiî'nin **Heft Peyker** adlı eserinin yarım kaldığını ve onun ölümünden sonra damadı Rüşenizâde'nin bu eseri tamamladığını bildirmektedir⁸.

Nakkaşzâdeler diye anılan Lâmiî Çelebi'nin ve ailesinin pek çok üyesinin, dedesi Nakkaş Ali Paşa tarafından yaptırılan ve kendi adı ile anılan şimdi metruk ve harap bir halde olan Bursa Nakkaş Ali Mescidi'nde medfun olduğu kaynaklarda bildirilmektedir.⁹

Lâmiî, Bursa'daki Muradiye medresesine devam etmiş, sarf ve nahivden arûz ve kafiyyeye kadar çeşitli bilgilere ve dinî ilimlere vakıf olmuştur. Ayrıca çok iyi Arapça ve Farsça öğrenmiştir.¹⁰

Zamanının âlim ve fâdil şahsiyetlerinden Molla Ahaveyn ve Molla Muhammed b. Hacı Hasanzâde'den ders almıştır¹¹.

Fakat Lâmiî, bunlarla yetinmeyerek tabiatının da meyli olduğu üzere tasavvufla ilgilenmiş ve Nakşibendi tarikatının kibarından Emir Ahmed Buhârî'ye intisab etmiş ve ömrü boyunca bu bağlılığı devam etmiştir.¹² Emir Buhârî'nin gözetiminde tasavvufî terbiye almış ve Kınalızâde'nin tabiriyle "tekmil-i merâtib ü

⁷ Abdülkadir Karahan. "Lâmiî" ,İA , VII, 10.

⁸ Bkz. Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, haz. Şerefettin Yalıtıkaya-Rifat Bilge, İstanbul 1971², II, 2045.

⁹ İsmail Belig, *Güldeste*, 178.

¹⁰ Abdülkadir Karahan. "Lâmiî" , İA, VII, 11.

¹¹ Mecdi, *Tercüme-i Şakâik*, 331; Katip Çelebi, *Süllemü'l-Vusûl*, vr. 238b.

¹² Mecdi, *Tercüme-i Şakâik*, 332.

makamât-ı aliyye etmişti.”¹³ Ayrıca İlhamî Efendi vasıtasıyla Gülşenî tarikatı ile de ilgisi olduğu bildirilmektedir.¹⁴

Lâmiî'nin mezarının baş taşındaki “el-merhûm Şeyh b. Osman” ibaresinde “şeyh” diye yazması ve Şakâik-i Nu'mâniyye'de de “şeyh” diye geçmesinden de anlaşılıyor ki Lâmiî, Nakşibendi tarikatında şeyhlik payesini kazanmıştır.¹⁵ Nefehât Tercümesi'nde kendisine “hâdimü'l-fukarâ” demesi de bunu gösterir.¹⁶

Eserlerinde gerek Şemseddin Buhârî ve Seyyid Ahmed Buhârî'nin şahsiyetlerinde ve büyük mutasavvıf Mevlânâ Abdurrahman Camî (1414-1492)'nin eserlerinde Nakşibendiliğe hürmet ve hayranlık duyarak, bir Nakşibendi mütefekkir ve edibi olmayı tercih etmiştir.

Lâmiî, tasavvufa süluk etmeden önceki hayatını eleştirerek, gençliğinde geçirdiği bu verimsiz günlere üzüldür. Emir Buhari'ye intisabını bu alemin ve bu alemdeki şöhret ve zevklerin geçici olduğunu anlaması olarak nitelendirir. Bundan sonra Lâmiî hevâ ve hevesten vazgeçerek daha mazbut bir hayatı tercih etmiştir.¹⁷

Lâmiî'nin elimizdeki ilk eserleri II. Bayezid devrine rastlar. Camî'den tercüme ettiği Şevahidi'n-Nübüvve'yi 1509'da tamamlamıştır. Asıl şahsiyeti I. Selim yıllarında tanınmaya başlar.¹⁸ Fettâh-ı Nişâbüri'nin Hüsn ü Dil'ini tercüme ederek Yavuz Sultan Selim'e sunmuş ve kendisine bir miktar ulûfe tayin olunmuştur.¹⁹ Bu ulûfe Şakâik-i Nu'maniyye'de yevmî otuzbeş akça olarak geçer.

¹³ Kınalızâde, Tezkire, II, 831.

¹⁴ Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, haz.A.Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul 1972, II, 215.

¹⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, “Lâmiî”, TA., XXII, 464.

¹⁶ Bu ifadeyi mukaddime kısmında ve diğer kısımlarda kullanmaktadır. Bkz. Lâmiî, Nefehâtü'l-Üns Tercümesi, Dersaadet 1286/1869.

¹⁷ Kınalızâde, Tezkire, II, 831; Katip Çelebi, Süllemü'l- Vusûl, vr. 238b.

¹⁸ Abdülkadir Karahan, “Lâmiî”, İA, VII, 11.

¹⁹ Mustafa İsen, Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı, 266.

Bundan sonra Lâmiî Çelebi tamamen inzivayı tercih ederek kendisini ilme, tasavvufa, ibadete ve eserlerine vermiştir.²⁰

Yine Sultan Selim'in isteği üzerine Unsurî'nin *Vâmık u Azrâ*'sını ve Fahri Cürçânî'nin *Veys ü Râmin*'ini tercüme etmiştir. İbrahim Paşa²¹ tarafından yevmi yirmi akça daha ihsana nail olmuştur.²² *Ferhadnâme*'yi de I.Selim'e takdim etmiş ve bu münasebetle kendisine bir köy ihsan olunmuştur.²³

Ayrıca Kanuni'nin cülusunda tarih düşürmesi, *Nefehâtü'l-Üns* tercemesini Kanuni'nin Belgrad'ı fethi sırasında tamamladığı için *Futûhu'l-Mücâhidîn* adını vermesiyle saray tarafından ihsan ve iltifata nail olmuştur.²⁴

Lâmiî'nin esaslı himayecisi ise İbrahim Paşa olmuştur.²⁵

Bu nedenledir ki Lâmiî divanındaki pek çok kasideyi İbrahim Paşa adına yazmış ve eserlerinin pek çoğunu ona çeşitli vesilelerle takdim ederek destek ve ilgi beklemiştir. Aşağıdaki beyitler buna bir örnektir:

Kılmaz kerîm olanlar bâb-ı recâyı mesdûd

Etmez rahîm olanlar ehl-i niyâzı merdûd

Cem-kadr olanlar eyler mûrun kelâmın isgâ

*Mahmûd olanın olur ef'âli cümle mahmûd*²⁶

Hatta doğrudan, evlatlarından dolayı sıkıntıda olduğunu belirten beyitler kaleme almıştır:

Değüldür sâki-i lutf-i Hüdâ-dâd

Velî dil-rîş idiüpdür fikr-i evlâd

²⁰ *Sehî, Tezkire-i Sehî (Heşt Behişt)*, nşr. Mehmet Şükrü, İstanbul 1325/1907, 50; *Mecdi, Tercüme-i Şakâik*, 332.

²¹ Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, 266.

²² Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 2025.

²³ *Mecdi, Tercüme-i Şakâik*, 332.

²⁴ Abdülkadir Karahan. "Lâmiî", *İA*, VII, 11.

²⁵ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1981, 389.

²⁶ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 218.

Gam-ı evlâd özge ibtilâdur

Olursa mihnet olmazsa belâdur

Olup her biri kesb-i ilme meşğûl

Beni eyler suâl-i zerle mes'ûl²⁷

Tasavvufa intisabı ve **Hüsn ü Dil** tercemesi vesilesiyle aldığı otuzbeş akça tekaüdiye ile birlikte Lâmiî'nin sanat hayatı daha yoğun bir mecraya girmiştir. Gerek telif gerek tercüme pek çok eser vücuda getirmiştir.²⁸ Otuzu aşan eserin sahibi olan Lâmiî'ye özellikle Molla Câmi'den yaptığı tercümelerin de etkisiyle "Câmi-i Rûm" ünvanı verilmiştir.²⁹

Lâmiî yalnız sanatı veya mutasavvıflığı ile değil, tok sözlü, hazır cevap nüktedan kişiliği ile de döneminde renkli bir sima, sevilen, sayılan ve itibar gören bir insan olmuştur.³⁰

2.Sanati ve Eserleri

Lâmiî Çelebi, XVI. yüzyıl divan edebiyatının yetiştirdiği alim ve mutasavvıf bir sanatkardır. Kınalızâde, tezkiresinde onun için "zamanında şiir ve inşânın güneşiydi" der.³¹

Lâmiî, Türk edebiyatında en çok eser veren şahsiyetlerden biridir. Nazım, nesir ve nazım-nesir karışık olmak üzere kaleme aldığı eserlerin sayısı otuzu aşmaktadır. Tercüme ve nakil ürünlerinde ise Lâmiî birinci safta hatta birincidir.

²⁷ Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, 266.

²⁸ Mecdî, *Tercüme-i Şakâik*, 332; Sehî, *Tezkire*, 50.

²⁹ Kınalızâde, *Tezkire*, II, 831; Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, nşr. Ahmed Cevdet, Dersaadet 1314/1896, 291; İsmail Belîğ, *Güldeste*, 178.

³⁰ Sehî, *Tezkire*, 50.

³¹ Bkz.Kınalızâde, *Tezkire*, 831.

Araştırmamız sırasında edindiğimiz kanaat odur ki, pek çok manzum eser vermesine rağmen Lâmiî Çelebi nazımda çok güçlü bir şair değildir.

Latîfi, Lâmiî'yi över, fakat güçlü tekniği ve nazma kuvvetle hakim olmasına rağmen şiir cihetine pek fazla iltifat etmediğinden ve tabiatının aceleciliğinden doğan çabuk yazma gayreti sebebiyle, aşıkâne olarak söylediği yüzlerce gazelinde pek parlak bir başarı gösteremediğini söyler.³²

Âlî ise **Künhü'l-Ahbâr**'da ne şiirlerinin ne de nesrinin pek bir değeri olmadığını, orijinal bir eser vücuda getiremediğini söyler. Fakat nazım olarak özellikle rubâiyât, mukattaât ve muammeyâtta güçlü, **İbret-nümâ** ve **Tercüme-i Nefehât**'ta sergilediği nesirde övgüye değer olduğunu söyleyerek onun başarısını teslim eder.³³

Nazımda Lâmiî'nin mukattaât, rubaiyyât ve muammeyâtta başarılı eserler verdiğini,³⁴ fakat gazellerinin pek başarılı olmadığını³⁵ anlıyoruz. Bununla beraber zamanında ve zamanından sonra düzenlenen şiir ve nazire kitaplarında onun şiirlerine yer verilmiştir.³⁶

Kınalızâde, **Tezkire**'sinde Lâmiî'nin şiirinden örnekler verir:

Çağrışur gökde melekler âh u zârımdan meded

Odlara yandım bu âh-ı pür-şerârımdan meded

Konmasun yâr-ı işgîne hâk-i cismimden ğubar

Ey gözüm billâh bu seyl-i eşk bârımdan meded

³² Bkz. Latîfi, **Tezkire**, 291.

³³ Bkz. Mustafa İsen, **Künhü'l-Ahbâr**'ın **Tezkire Kısım**, 266.

³⁴ Mecdî, **Tercüme-i Şakâik**, 332.

³⁵ Âşık Çelebi, **Meşâiru's-Şuarâ**, nşr. G.M. Meredith Owens, Londra 1971, 109b.

Gözlerim yol gözlemekten tîre dildir ey sabâ

Tütüyâ-yı hâk-pây-ı şehsuvârımdan meded³⁷

Ayrıca bütün bu eleştirilere rağmen dönemindeki en güçlü şairlerle birlikte şiirlerinin saray çevresinde alaka ve kıymet görmüş olması onun şiirde de söz sahibi olduğunu gösterir.

Ancak Lâmiî'nin mensur ve manzum eserleri arasında bir karşılaştırma yapıldığında nesirde nazımdan daha başarılı olduğu ortadadır. Latîfî Tezkire'sinde "Zamanındaki fûnûnun ekserisine kâdir idi, fakat bilhassa inşâda mâhir idi." demektedir.³⁸

Lâmiî'nin nesri gerçekten güzeldir, çok defa sade, cümleleri kısadır. Kullandığı dil devrinin Türkçesine bir örnek olacak kadar canlıdır. Nesir eserlerinde zamanın töresine uyup arada bir şiir de söyler.³⁹

Lâmiî Çelebi'nin asıl edebi şöhretini sağlayan eserleri tercüme ve nakil yoluyla kaleme aldığı eserleridir. Zamanında pek harc-ı âlem olan Leylâ vü Mecnun, Yusuf ile Züleyhâ gibi mevzuları işlemeyi tercih etmemiş, böyle mevzuların dışında kalarak, İran edebiyatından edebiyatımıza yeni bir hava getirmek istemiştir. Veys ü Râmin, Vâmık u Azrâ, Salaman ü Absal ve Heft Peyker bu türdendirler.⁴⁰

³⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, "Lâmiî", TA., XXII, 465.

³⁷ Kınalızâde, Tezkire, II, 832.

³⁸ Bkz. Latîfî, Tezkire, 290.

³⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, "Lâmiî", TA., XXII, 465

⁴⁰ Abdülkadir Karahan, "Lâmiî", İA, VII, 10.

Arapça ve Farsçaya çok iyi vakıf olması, nesirde oldukça güçlü kaleme sahip olması Lâmiî'yi en iyi tercüme sanatkarımız kılmıştır. Abdülkadir Karahan edebiyat tarihimizde onun bu alanda birinci olduğunu söyler.⁴¹

Lâmiî eserlerini bizzat kendisi **Şerefü'l-İnsân** mukaddimesinde şöyle sıralar:

Manzum olanlar:

1. **Dîvân-ı Eş'âr**
2. **Şehrengiz-i Bursa**
3. **Salamân u Absâl**
4. **Maktel-i İmâm Hüseyin**
5. **Luğat-ı Manzûme (Farisiyye)**
6. **Gûy u Çevgân**
7. **Şem' ü Pervâne**
8. **Ferhâd-nâme (Ferhâd ü Şirin)**
9. **Münâzarât-ı Bahâr u Şitâ**
10. **Kıssa-i Evlâd ü Cabir (Câbirname)**
11. **Vâmık u Azrâ**
12. **Mevlidü'r-Rasûl**

Ayrıca:

Veys ü Râmin ve Heft Peyker adlı eserlerin de Lâmiî'ye ait olduğu bilinmektedir.⁴²

Mensur olanlar:

1. **Tercüme-i Nefehât-i Üns (Fütûhu'l-Mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidîn)**

⁴¹ Bkz. Abdülkadir Karahan, "Lâmiî", İA, VII, 12.

2. Şevâhid-in-Nübüvve li-Takviyyeti Ehli'l-Fütüvve

3. Şerefü'l-İnsan

4. Hüsn ü Dil

5. İbret-nümâ

6. Menâkib-i Üveys el-Karenî

7. Münşeât-ı Mekâtib

8. Şerh-i Dibâce-i Gülistân

9. Risâle-i Tasavvuf

10. Risâle-i Fal

11. Risâle-i Arûz

12. Risâle-i Usûl mine'l-Fünûn

13. Hall-i Muammâ-i Mir Hüseyin⁴³

Ayrıca, Münşeât-ı Letâîf⁴⁴, Nefs Emr-name ve Miftâhu'n-necât fi Havâssı's-Suveri ve'l-Âyat⁴⁵ adlı mensur eserlerin de Lâmiî'ye ait olduğu bilinmektedir.

Lâmiî Çelebi'nin eserlerinin bir kısmının bu gün sadece isimlerini bilebilmekteyiz. Bunun başlıca sebebi bu eserlerin bazıları üç-dört nüsha kadar yazılmışsa da bazıları müellif nüshasında kalmış olmasıdır.⁴⁶

⁴² Bkz. Kınalızâde, Tezkire, II, 832; Mecdî, Tercüme-i Şakâik, 432.

⁴³ Lâmiî, Şerefü'l-İnsan, Ankara Milli Ktp. MfNo:1994 A 1747, vr 9a. (Numaralandırılmış manzum ve mensur eserler Şerefü'l-İnsan'ın mukaddime kısmında ismen zikredilmektedir.)

⁴⁴ Mustafa İsen, Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı, 266; İsmail Belig, Göldeste, 179.

⁴⁵ Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, II, 216.

⁴⁶ Mustafa İsen, Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı, 266.

Bu eserlerden bazılarını kısaca tanıtmakla yetiniyoruz:

MANZUM ESERLER:

1. ŞEHRENGİZ-İ BURSA

Lâmiî'nin Kanuni'nin Bursa'ya gelmesi vesilesiyle kaleme aldığı mesnevî türündeki eseridir. Bursa ve çevresinin güzelliklerini anlatan bir manzumedir. H.1288'de basımı yapılmış olan eser ayrıca Pfizmaier tarafından (Wien 1839) "Verherlichung der Statt Bursa" adıyla Almanca'ya tercüme edilmiştir.

Bu şehrengiz edebiyatımızdaki en mühim şehrengizlerden biridir. Şehrengiz'in en önemli özelliği taklit olmamasıdır.⁴⁷

2. VEYS Ü RÂMİN

Lâmiî Çelebi'nin Fahreddin Cürcânî'nin aynı adlı eserinden tercüme yoluyla nazmettiği uzun bir mesnevidir.⁴⁸

Cürcânî'nin dünyevî bir aşk macerası olarak anlattığı vakalara son taraflarda yeni bir veche vermiş ve bu suretle esere tasavvufî, mecazî bir mana kazandırmıştır. Cürcânî'de aşk ve gençlik bütün engelleri yener, Lâmiî de ise, asıl aşk, ilahi aşka, hakka ve hakikate olan aşka doğru yeni bir istikamete doğru yöneltilir. Veys ü Râmin şairin ihtiyarlık döneminde yazdığı başarılı bir eseridir.⁴⁹

3. VÂMIK U AZRÂ

İran şairi Unsurî'nin aynı adlı eserinden tercüme edilerek nazmedilmiş bir mesnevîdir. Yavuz Sultan Selim'in emriyle kaleme alınmıştır.

⁴⁷ Abdülkadir Karahan, "Lâmiî", İA, VII, 14.

⁴⁸ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 2025.

⁴⁹ Abdülkadir Karahan, "Lâmiî", İA, VII, 14.

Bu eser 1983'de Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Merkezi'nde Gönül Ayan tarafından doktora tezi olarak incelenmiş ve 1998'de Atatürk Kültür Merkezi yayınları arasında basılmıştır.⁵⁰

4.MAKTEL-İ İMAM HÜSEYİN

Kerbela olayını mesnevî tarzında hikaye eden bu eserin tarihi mütalaalara oldukça uygun kaleme alındığı ve kaynakları belli olmamakla birlikte bir yerde Vakidî'nin isminin geçtiği belirtilir.⁵¹

Rivayete göre o zaman Bursa vaizi olan Molla Arap, "Cami ve meclislerde Maktel-i İmam Hüseyin okutmak küfürdür." demektedirmiş. Lâmiî Çelebi ise bu eserini telif edip, o günlerde şehir kadısı olan Aşcızâde'yi, Vaiz Molla Arap'ı ve şehrin ileri gelenlerini Bursa Camii-i Kebir'inde toplayıp huzurlarında "Maktel-i İmam Hüseyin"i okutmuştur.

Maktel-i İmam Hüseyin'den:

Neylesün bir hasta cân bin tîr ile

*Şir-i tenhâ bir sürü hmzîr ile*⁵²

Nakşibendî olan ve dolayısıyla Ehl-i sünnet inancına bağlı olduğunu bildiğimiz Lâmiî'nin "maktel-i İmam Hüseyin" yazması onun Ehl-i Beyt'e olan sevgisini ve tasavvufî inançlarında aşırılıktan uzak olduğunu gösterir.⁵³

⁵⁰ Gönül Ayan, *Lamiî-Vâmık u Âzrâ*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, Ankara 1998.

⁵¹ Abdülkadir Karahan. "Lâmiî", *İA*, VII, 15.

⁵² Kınalızade, *Tezkire*, II, 832.

⁵³ Abdülbaki Gölpınarlı, "Lâmiî", *TA.*, XXII, 465.

5.GÛY U ÇEVGÂN

Lâmiî Çelebi, **Şerefu'l-İnsan** mukaddimesinde adı geçen bu eserini, rüyasında gördüğü Hz.Peygamber'in şairi Hassan b. Sabit'in işaretiyle yazdığını söylemektedir.⁵⁴

Bu eserin bir kısmını Nuran Tezcan "Lamiî'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münazara" isimli makalesinde inceleyerek neşretmiştir.⁵⁵

6.FERHAD Ü ŞİRİN

Fuad Köprülü bu eserin Nevâî'nin eserlerinden esinlenerek oluşturulduğunu söylemektedir.⁵⁶

Hezec bahriyle yazılmış olup, Yavuz Sultan Selim'e ithaf edilmiştir. Eser, Lâmiî'ye saliyâne olarak bir köy bağışlanmasına vesile olmuştur.⁵⁷

Agah Sırrı Levend "Lamiî'nin Ferhad ü Şirin'i" isimli makalesinde bu eseri tanıtmakta ve özetlemektedir.⁵⁸

MENSUR ESERLER:

1.FÛTUHU'L-MÛCAHİDİN Lİ-TERVİHİ KULUBÛ'L-MÛŞAHİDİN (TERCEME-İ NEFEHATÛ'L-ÛNS)

Mutasavvıfların çeşitleri ve halleriyle makamlarından ve evliyaullah ile meşhur velilerin hal tercemelerinden bahseden Molla Câmî'nin Farsça mensur eseridir. Bu eseri daha önce Ali Şir Nevâî Ortaasya sofilerinden eklemeler yaparak

⁵⁴ Kınalızâde, Tezkire, II, 831-832.

⁵⁵ Nuran Tezcan, "Lamiî'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münâzara" TDAY Belleten, 1980-1981'den ayrı basım, TTK, Ankara 1983.

⁵⁶ F.Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, 466.

⁵⁷ Mecdî, Tercüme-i Şakâik, 432.

⁵⁸ Agah Sırrı Levend, "Lamiî'nin Ferhad ü Şirin'i" TDAY Belleten, 1964'den ayrı basım, TTK, Ankara 1965.

şark Türkçesine çevirmiştir. Lâmiî Çelebi ise Anadolu sofilerinden malumat ekleyerek Anadolu Türkçesine çevirmiştir.⁵⁹

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi Lâmiî bu eserini Kânûnî'nin Belgrad'ı fethi sırasında bitirmiş ve fethe istinaden esere **Fütuhu'l-Mücahidin** ismini vermiştir.

Eser 1289'da İstanbul'da basılmıştır.

2-ŞEVAHİDÜ'N-NÜBÜVVE Lİ-TAKVİYYETİ EHLİ'L-FÜTÜVVE

Molla Câmiî'nin aynı adlı eserinden Türkçe'ye tercümedir.⁶⁰ Bir siyer kitabı olan eseri Lâmiî Çelebi güvenilir isnadlar ve muteber tarih kitaplarından haberlerle genişletmiştir. 1509 yılında tamamlanan eser 1293/1876'da İstanbul'da basılmıştır.⁶¹

3-ŞEREFÜ'L-İNSAN

Lâmiî'nin en beğenilen eseri olan eser tercüme ile telif arası bir eserdir.⁶² Kânûnî Sultan Süleyman adına kaleme alınan eser, aslında mensur olmakla beraber yer yer manzum parçalara da rastlanır. Âyet ve hadislerden iktibas ve tanzimler de yer alır. İnsanın eşref-i mahlûkât oluşu fikri etrafında şekillenmiştir. Kitap insanla hayvan arasında bir çeşit münazara mahiyetini taşımaktadır. Dili oldukça ağır olan eser Lâmiî'nin âlim şahsiyetini ortaya koyar.⁶³

4-HÜSN Ü DİL

Fettâh-ı Nişâbûrî'nin (853/1448) Farsça "Şebistân-ı Hayâl" adlı eserinin Türkçe'ye tercümesidir.⁶⁴

⁵⁹ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, "16 fask", MEB, 8.fask, 601.

⁶⁰ Mecdi, *Tercüme-i Şakaik*, 432.

⁶¹ Abdülkadir Karahan, "Lâmiî", *İA*, VII, 12.

⁶² Abdülkadir Karahan, "Lâmiî", *İA*, VII, 12.

⁶³ Abdülkadir Karahan, "Lâmiî", *İA*, VII, 12.

⁶⁴ Mustafa İsen, *Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısım*, 266.

Tezimizin çerçevesi ve mevcut bilgilerin yetersizliği sebebiyle Lâmiî'nin bütün eserlerini ayrıntılı olarak tanıtma yoluna gitmedik. Çünkü Lamii Çelebi ve eserleri ile ilgili müstakil çalışmalar mevcuttur.⁶⁵

İncelediğimiz eserini (Şerh-i Muammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ)⁶⁶ ise geniş bir şekilde daha sonraki bölümde tanıtacağız.

B.MİR HÜSEYİN NİŞÂBÜRÎ

Tam adı Hüseyin b. Muhammedü'l-Hüsnî eş-Şirazî en-Nişâbûrî olan şair XV.yy da İran'da yaşamıştır. Nişabur kentinde doğmuş ve ilim tahsil etmek için Herat'ta bulunmuştur. Ölüm tarihi h.904/1498'dir.⁶⁷

Ulaşabildiğimiz tüm kaynaklar en büyük muamma üstadı olduğu konusunda hemfikir olmalarına rağmen şairin yaşamı hakkında ölüm tarihi dışında pek bir bilgi vermemektedirler.

Kaynaklardan muammâ hakkında "Risale-i muammâ" adlı bir eserinin bulunduğu⁶⁸, pek çok isme ve Esmâ-i Hüsnâ'ya muammâlar tertib ettiğini⁶⁹ öğreniyoruz.

İran edebiyatı tarihçisi G.E.Browne Mir Hüseyin'in ismini ve ölüm tarihini 904/1498 olarak vermekte ve onu Şah İsmail'le çağdaş önemli şairler arasında saymaktadır.⁷⁰

⁶⁵ Lamii ile ilgili yapılmış bazı tezlerden bazıları: M.Yücel, *Bursalı şair Lamii Çelebi* (İstanbul 1946, Ün. ktp. tez no:1171); Muzaffer Gürses, *Divan Edebiyatının Bazı Meseleleri ve Lamii Çelebi* (İstanbul 1945, Ün. ktp. tez no:1132); Hamit Burmaoğlu, *Lamii Çelebi Divanı*, Erzurum Atatürk Ün. Fen-Ed. Fak. Araştırma Mer. 1983; Gönül Ayan, *Lamii Bibliyografyası*, Erzurum Atatürk Ün. Fen-Ed. Fak. Araştırma Mer. no: 78/1, 1978.

⁶⁶ Lâmiî, *Şerefü'l-İnsan*'da bu eserinin adını "Hall-i Muammâ-i Mir Hüseyin" olarak vermektedir. Bkz. Lâmiî, *Şerefü'l-İnsan*, Ankara Milli Ktp. MfNo:1994 A 1747, vr 9a.

⁶⁷ Charles Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, Oxford 1966, II, 650.

⁶⁸ Kınalızâde, *Tezkiretü's-Şuarâ*, II, 680-681; C. Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, II, 649.

⁶⁹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II, 1742.

⁷⁰ G.E. Browne, *A Literary History of Persia*, Cambridge 1956, IV, 83.

Taşköprüzâde, *Mevzuâtü'l-Ulûm*'da muamma hakkında daha çok bilgi edinmek isteyenlerin Camii'nin "**Risale-i muammâ**"sına ve özellikle Mir Hüseyin'in "**Risale-i Mir Hüseyin-i Muammâyî**" ye müracat etmelerini önerir.⁷¹

Agah Sırrı Levend bir makalesinde Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesinde 2520 numarada kayıtlı bulunan nüshadan bazı bilgiler vermektedir. Bu nüshada üç risale vardır:

- 1- Mir Hüseyin'in muammâ risalesi (vr. 1b-136a)
- 2- Esmâ-i Hüsnâ muammâları (vr. 136b-149a)
- 3- Muammâ risalesi (vr. 149b- 159b)

"**Der Hall-i Muammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ**" adını taşıyan ikinci risalenin başında kendini "**Tilmiz-i Mir Hüseyin**" diye tanıtan yazar Farsça önsözde üstadı Mir Hüseyin Nişâbüri adıyla tanınmış Emir Kemalüddin Hüseyin b. Muhammedü'l-Hüsnî'nin yanında bulunduğu zamanlar muammâ söylediğini üstadının söylediği muammâları bellediğini, çözemediği muammâların şerhini de ondan işittiğini anlattıktan sonra Camii'nin bir sözünü naklediyor. Camii "Böyle bir muammâcı yetişeceğini bilseydim muammâ risalelerini yazmazdım" dediğini belirtmektedir. Yazar, devamında hocasının hakkını ödemek için bunları şerhettiğini anlatarak, Mir Hüseyin'in risalesindeki Esmâ-i Hüsnâ muammâlarını da uğurlu olsun diye, meydana getirdiği risaleye alıp şerhettiğini açıklamaktadır.⁷²

Mecâlisü'n-Nefais'de ise Nişâbürlü olduğu, yakışıklı ve hoş yaratılışlı olduğu ayrıca ahlâken çok güzel ve övgüye değer olduğu bildirilmektedir. Çok yetenekli

⁷¹ Taşköprüzâde Ahmet Efendi, *Mevzuâtü'l-Ulûm*, trc.Kemaleddin Mehmet Efendi, Dersaadet, 1313/1895, I, 303.

⁷² A.Sırrı Levend, "Nevalî'ye Atfedilen Esmâ-i Hüsnâ Muammalarının Sahibi" *TDAY Belleten*, 1958, TTK Ankara, Aynı basım, 213-214.

olduğu özellikle muammada adeta insanüstü bir yeteneğe sahip olduğu ve erişilmez bir derecede olduğu belirtilmektedir.⁷³

Surûfî'nin “Şerh-i Muamma-i Mir Hüseyin” isimli eserinde de Mir Hüseyin'in değişik isimlere tertib ettiği muammalar çözülmüş, giriş kısmında Mir Hüseyin'e övgülerde bulunulmuş, fakat Şair hakkında başka herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.⁷⁴

⁷³ Ali Şir Nevai, *Mecâlisü'n-Nefâis*, edited by Ali Asgar Hikmet, Tahran 1945, 97,272.

⁷⁴ Surûfî, *Şerh-i Muamma-i Mir Hüseyin*, TDK Kıp, Yazma A/134, vr 1-15.

II. BÖLÜM

A. MUAMMÂ

1. Muammâ Kelimesinin Lugat ve Istilah Manası

Muammâ, Arapça bir kelimedir. “Ta’miye” den müştak olup, taf’îl babından ism-i mef’uldür. Sözlükte, “ta’miye” bir şeyi diğer bir şeyde gizlemektir. Muammâ ise gizlenmiş, örtülü, anlaşılmaz veya anlaşılması güç söz anlamlarına gelir.⁷⁵

Edebiyatta ise, bir takım delil ve işaretlerle çözülebilen bir edebî sanatı, daha doğrusu bilmeceyi ifade etmek için kullanılır. Yani muammâ, bazen açık ve yalın, bazan da müphem ve mecazlı bir manası olan bir cümle veya bir manzumenin bir takım usulîer yardımı ile bazı harflerini kullanmak, bazılarını düşürmek ve bazılarının eşanlamlılarını almak vb. üzere ondan bir isim tertip etme sanatıdır.⁷⁶

Fuzulî, *Risâle-i Muammâ* adlı eserinde muammâyı şöyle tarif etmiştir: “Muammâ ister ad, ister addan başka bir şey olsun, remz ve îmâ yönünden doğruca bir maksada delalet eden kelimdir.”⁷⁷

Çalışmamız olan eserin mukaddime kısmında da “Muammâ gizlenmiş demek olur, ammâ ıstılâh-ı zürefâ ve i’tibâr-ı urefâda şol kelâma derler ki bi-tarîkı’r-

⁷⁵ Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Manzur, *Lisanul-Arab*, Beyrut, 1956, XV, 100-101; Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, 1376.

⁷⁶ Cavit Baysun, “Muammâ”, *İA. (MEB)*, İstanbul 1960, VIII, 435; “Muammâ”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Dergah Yayınları)*, İstanbul 1985, VI, 407.

⁷⁷ K.Edib Kürkçüoğlu, “Fuzulî’nin Muammâ Risalesi”, *AÜDTCFD*, VII/1 Mart 1949, 67.

remz ve'l-imâ anda istihrâc-ı isme işâret buluna, bir vechile ki tab'-ı selîm ve zihn-i müstakîm anı müstahsen ve makbûl tuta" şeklinde bir tarif vardır.⁷⁸

Sünbülzâde Vehbî (ö.1809) **Lutfiyye**'sinde muammâ hakkında şöyle demektedir:

Yoktur anın gibi bir fenn-i lezîz

Zihnin ehl-i dilin eyler techîz

Mülk-i İrân'da be-gâyet makbûl

Bilmeye şâir olur pek medlûl

Bunda nâdir bulunur erbâbı

Bilürüz adı çıkan ahbâbı⁷⁹

Kaynakları incelerken muammâ'nın hemen her zaman "lugaz" ile birlikte zikredildiğini gördük. Lugaz, muammâ ile çok yakın alakası bulunan, fakat esasen ondan çok farklı olan bir başka edebî sanattır. Muammâ, bir insan veya herhangi bir şeyin kendisini değil, ismini nesir veya nazm içinde gizlemektir. Lugaz ise bir şeyin isminin değil, zatının kasedilmesidir.⁸⁰

Muammâ ve lugaz, ilm-i beyânın fûrûundandır. Beyanda gaye açıklık olduğu halde, muammanın esası gizleme (ihfâ) ve îmadır.⁸¹ Beyân ilminin içinde muammânın yer alması garib görünebilir. Bu ise acz değil, beyân maharetidir. Bu maharet gizlenen şeyi aydınlatabilmektir. Çünkü muammâ, usulünü bilenler, zeka ve intikal sahibi olanlar tarafından halledilmek, çözülmek için yazılır. Ali Nihat Tarlan

⁷⁸ Bkz. Lamii Çelebi, *Şerh-i Muammeyat alâ Esmâ-i Hüsnâ*, TDK Ktp., nr. A/273, vrk. 26a.

⁷⁹ Abdülkadir Karahan, "Muammâ Edebiyatı ve Fuzûlî'nin Muammaları", *Tasvir Gazetesi*, 23 Aralık 1948.

⁸⁰ Taşköprüzâde, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, I, 298.

“Halledilemeyen muammâ edebî muammâ değil, ebedî muammâdır” diyerek muammânın toplumun müşterek zekasına, genel anlayış ve kavrama tarzına uygun olması gerektiğine işaret eder. Muammâ, zevk-i selim tarafından beğenilecek, nefret edilmeyecek, insana zekasının becerikliliğinden dolayı zevk duyuracak şekilde olmalıdır.⁸²

Keşşâf-ı Istilâhât’ı-l-Fünûn’da muammânın tarifi yapıldıktan hemen sonra “Muammâ, ne şekilde yapılırsa yapılsın tab’-ı selime uygun ve fazla tatsız elfazdan hâlî olmalıdır” denilmektedir.⁸³

Ayrıca burada muammâdan farklı ama onunla yakından alâkalı ve kültürümüzde önemli bir yeri olan ebced hesabı ve tarih düşürmede çokça kullanılan, “ta’miye” den bahsetmemek bir eksiklik olur. Bir olay hakkında tertib edilen ibarenin (beyit veya cümle de olabilir) harflerine verilmiş sayı değerlerini toplamak suretiyle olayın vukû tarihini çıkarmak üzere yapılan ve tarihlerin eksliğini veya fazlasını tarhetmek üzere kullanılan ima ve remizli usûle ta’miye denilir.⁸⁴ Özellikle mısraın sayı değeri, olayın yılını tam olarak vermezse o zaman sonuca kaç sayı ilave edileceği veya çıkarılacağı bir önceki mısrada genellikle açık bazen de kapalı bir üslupla belirtilir. Bu tür tarihlere “ta’miyeli tarih” denir.⁸⁵

⁸¹ Taşköprüzâde, *Mevzûâtü’l-Ulûm*, I, 298.

⁸² Ali Nihat Tarlan, *Divan Edebiyatında Muammâ*, İstanbul, 1936, 7.

⁸³ Bkz. Muhammed A’lâ b. Ali et-Tahânavî, *Keşşâf-ı Istilâhât’ı-l-Fünûn*, Kalküta 1862, II, 1086.

⁸⁴ Cavid Baysun, “Muammâ”, *İA*, VIII, 437.

⁸⁵ İsmail Yakıt, *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul 1992, 315. (Bu eserde ta’miye ve bilmeceli tarihler hakkında oldukça geniş bilgi vardır.)

2.Şekil Olarak Muammâ

En yaygın muammâ şekli nazımdır. Ancak kaynaklardan öğrendiğimize göre muammâ mensur olarak da tertib edilebilir. Lamii Çelebi de muammanın mensur olabileceğini yazmakta ve Sultan Selim adına yazılan şu mensur muammâyı örnek olarak vermektedir: ‘Evc-i âsumândan ve hazîz-i ikbâlden vech-i tavâf ile gündüzle güneş kapında baş urub ilâ âhiri’z-zamân dergâhına derbân olsun ve saâdet ü letâfet yüzünden yümn-i devletinde mâh u encüm istikâmet hasıl eyleyüp geceler sarayına pâs-bân olsun’⁸⁶

Manzum olarak yazılmış muammâlar genellikle beyit halindedir. Kıt’a dışında mesnevî tipinde kafiyeli musarra beyitler veya kafiyesiz müfretler halinde de olabilirler.⁸⁷

Fuzûlî de, *Risale-i Muammâ*’sında ‘Muammâda ad çıkacak maddenin son mısradan olmasının hoşta gittiğini, bu mısradan adın çıkarılmasına yarayacak maddelerden başka bir şey bulunmaması lazım geldiğini, bununla beraber her mısradan başlı başına bir ad maddesinin bulunabileceğini’ dile getirmiştir.⁸⁸

Muammâ genellikle tek bir isim gizleyen bir beyit şeklinde tertib edilmekle birlikte, bir beyitten veya mısradan bazan birden fazla isim çıkabilir. Bazen her mısradan bir ibarenin muhtelif kelimelerini ihtiva etmek üzere de yapılabilir.⁸⁹ Hatta , İranlı şair Şerif: *از قدوا برو بدیدان ماه چر*

موج اب دیده ام بالای مهر

⁸⁶ Lamii Çelebi, *Şerh-i Muammeyât alâ Esmâ-i Hüsnâ*, 26a-26b.

⁸⁷ ‘Muammâ’, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (Dergah Yayınları), İstanbul 1985, VI, 407; Amil Çelebioğlu, ‘Muammalara Dair’ *Türk Kültürü Dergisi*, Ankara 1979, sayı: 201-202-203, 424.

beytinde bin isim gizlemiş ve buradaki isimlerin nasıl bulunacağına dair **Elfiyyetü’ş-Şerif** isimli bir kitap yazmıştır.⁹⁰

3. Muammâ Türleri

Araştırmamız sırasında muammânın tertib edilme tarzına göre değişik isimler aldığını gördük. Bunlar birbirinin aynı olmamakla birlikte benzer gruplandırmalardır. Burada birkaçını zikredeceğiz.

Ali Nihat Tarlan, muammânın dört türünden bahsetmektedir:

1. İçindeki ismi bulabilmek için hareke ve sükun vb. şeylere ihtiyaç hissedilmeyen muammalar.

2. İstenilen ismin harflerine ve harfin tertibine delalet eden muammalardır ki, bunlara “muammâ-yı tam” denir.

3. İstenilen ismin harflerine işaret edip, o harflerin tertibinden bahsetmeyen muammalar.

4. Harflerin isimlerine özellikle işaret etmez ki buna “muammâ-yı nakıs” denir.⁹¹

Keşşâf-ı Istilâhât’ıl-Fünûn’da ise **Câmiu’s-Senâyi**’den naklen muammânın üç tür olarak gruplandırıldığı belirtilir:

1. Muammâ-yı mübeddel: Lafızda tebdil zikredilmiştir.

⁸⁸ Kürkçüoğlu, “Fuzulî’nin Muammâ Risalesi”, 67.

⁸⁹ Cavid Baysun, , “Muammâ” İA , VIII, 436.

⁹⁰ Katip Çelebi, *Keşf ü’z-Zunûn*, II, 1741.

⁹¹ A.N.Tarlan, *Divan Edebiyatında Muammâ*, 25.

2.Muammâ-yı ma'dud:Cümle sayısınca harf alınır ve onlardan bir isim oluşturulur.(Yani ebced hesabı usulü ile)

3.Muammâ-yı muharref: İ'ham ve kat' yoluyla harflerin meşhur bir isme dönüşmesidir. Ayrıca bu tür Mevlânâ Bahâeddin 'in tarzıdır ve daha sonra Emir Hüsrev tarafından geliştirilerek daha latif ve güzel bir duruma getirilmiştir.⁹²

Üzerinde çalıştığımız eserin mukaddime kısmında da değişik muammâ çeşitlerinden bahsedilmektedir:

1. Muammâ-yı hâs: Hem içinde bir isim gizli, hem de kelam ve anlam olarak güzel ve beğenilen muammalardır.

2. Muammâ-yı gayr-i kelâmî: Bir veya bir kaç isme parmaklarla veya bazı işaretlerle o ismin harflerine delalet ederek ve bundan isim istihrac edilerek yapılan muammalardır.⁹³

Görülüyor ki, muammâ çeşitlerini çok sistematik bir şekilde sıralamamız mümkün görünmemektedir. Muammâlar farklı zamanlarda farklı kişiler tarafından değişik şekillerde gruplandırılmıştır.

4.Muammâ Tertibi

Lâmii Çelebi, üzerinde çalışmakta olduğumuz şerhinde muammâ tertibi konusunda Abdurrahman Câmî'den naklen birtakım bilgiler vermektedir. Câmî, **Risale-i Muammâ** adlı manzum eserinde muammâ tertibi için üç esas amel olduğunu söylemiş ve bunu nazmetmiştir:

⁹² Et-Tahânavî, *Keşşaf-ı Istılahat'ıl-Fünun*, 1086.

⁹³ Lamii Çelebi, *Şerh-i Muammeyât*, 27a.

نظم که اعمال معمای سه قسم است
که هر يك گنج معنی را طلسم

یکی اعمال تحصیل که ازوی
به تحصیل حروف ارد خردی

دوم آنها که در تکمیل صورت
بود صاحب معما را ضرورت

سوم اعمال تسهیل که دانا

روی کرددبران باقی توانا⁹⁴

Ancak daha sonraki zeyl risalesinde bu amellere bir dördüncüsünü eklemiş ve böylece muammâ için dört esas amel kabul edilegelmiştir.⁹⁵ Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere bunlar:

1.A'mâl-i Tahsîlî

2.A'mâl-i Tekmîlî

3.A'mâl-i Teshîlî

Ve sonradan eklenen:

4.A'mâl-i Tezyîlî⁹⁶

⁹⁴ Lamii Çelebi, Şerh-i Muammeyât, 27b.(Beyitlerde mealen, muammanın üç kısımdan meydana geldiği, bunların a'mal-i tahsili harflerin oluşturulmasıdır; a'mal-i tekмили muammanın tertibi için gereklidir ve a'mal-i teshili ismin bilinmesi için geri kalan işlemin yapılmasıdır, denilmektedir.)

⁹⁵ Lamii Çelebi, Şerh-i Muammeyât, 27b.

Bu amelleri şöyle açıklayabiliriz:

1.A'mâl-i Tahsîlî: Gizlenen ismin harflerine, nerede başlayıp nerede bittiğine delalet eder.⁹⁷

A'mâl-i tahsîlî dokuzdur⁹⁸: Tansîs ve tahsis, tesmiye, telmîh, türadîf, iştirak, tashîf, teşbih ve istiare, hisâb-ı cümel, kinâye. Lâmiî Çelebi, Mir Şerif Muammâyî'nin teşâbüh diye bir amel daha eklediğini ve "a'mal-i tahsîlî ondur" dediğini nakletmektedir.⁹⁹

1. Tansîs ve tahsîs: Gizlenen ismi aynen bir kelime içinde yazıp, onun nerede başlayıp nerede bittiğini gizli olarak anlatmaktır.

2. Tesmiye: Gizlenen isimdeki harfleri isimleri ile zikretmektir.

3. Telmîh: Delâili zikredip medlûlatın dilemek veya medlûlatın zikredip delâili dilemektir. Yani meşhur ve çok bilinen kelimelere işaret etmektir.

4. Türadîf: Bir kelimeyi zikredip, onun o dilde veya bir başka dilde müradifini kasdetmektir.

5. İştirak: Bir kelimenin bir kaç manasından beyitle münasebeti olmayan manasını kasdetmektir.

6. Tashîf: Bir harfin yazım şeklinin değiştirilmesine işarettir, iki kısımdır:

a. Tashîf-i vasfî: Harflerin benzerleriyle değiştirilmesidir.

b. Tashîf-i ca'lî: Nokta konmasına veya noktaların kaldırılmasına işaret etmektir.

⁹⁶ A'mal-i Tezyîlî bazı kaynaklarda "tebdîlî" olarak geçer. (A.N.Tarlan, Divan Edebiyatında Muammâ, 25.)

⁹⁷ Lamii Çelebi, Şerh-i Muammeyât, 28a.

⁹⁸ A.N. Tarlan, Divan Edebiyatında Muammâ, 9.

⁹⁹ Bkz. Lamii Çelebi, Şerh-i Muammeyat, 29a.

7. Teşbih ve istiare: Bazı harflerin benzetme yoluyla, muayyen mazmunlar veya buna benzer şeylerle ifade edilmesidir.

8. Hisab-ı cümel: Ebced hesabıdır. Beş kısımdır:

a. Üslûb-ı ismî: Sayının ismini yazıp ondan harfi kasetmektir.

b. Üslûb-ı harfî: Harfi yazıp onun sayı olarak değerini kasetmektir.

c. Üslûb-ı ihâmî: Bir sayının hal ve sıfatlarını zikredip sayıya işaret etmektir.

d. Üslûb-ı inhisarî: Belli kelimelerin muayyen rakamları kasetmesidir.

e. Üslûb-ı rakamî: Bir sayının sayı olarak yazılışına işaret edip, o sayıyı kasetmektir.

9. Kinâye: Bir harf veya lafzı kinaye yolu ile söylemektir (ki buna ibdâî denir) veya herhangi bir kelimenin Arap veya İran dillerinden tasğir veya cem'ine işaret edilmesidir.¹⁰⁰

2. A'mâl-i tekmîlî: Gizlenen isme ait harf veya hecelerın nasıl yan yana getirileceklerine, aralarından gereksiz olanların düşürülmesine, değışeceklerin kalb şekline işaret eder. A'mâl-i tekmîlî üçtür: Te'lif, iskat ve tahlîs, kalb.

1. Te'lif: İki şekildedir:

a. Te'lif-i ittisâlî: İki harfi veya iki ayrı kelimedede olan harfleri bitiştirip, bir kelimedede kullanmaktır.

b. Te'lif-i imtizâcî: Bir harf, bir hece veya bir kelimenin diğeri bir kelimenin içine girmesidir.

2. İskat: Bir veya daha ziyade harfin düşürülmesine derler.

3.Kalb: Kelimedeki harflerin yerlerini değiştirmektir. Üç kısımdır:

a.Kalb-i kül:Harflerin sonu başa alınarak sırasıyla tamamen değiştirmektir.

b.Kalb-i ba'z:Kelimedeki harfleri sırasız olarak değiştirmektir.

c.Kalb-i külli:Kelimelerin yerlerini değiştirmektir.¹⁰¹

3. A'mal-i Teshîlî: Muammanın halli konusunda yol gösterir, halli kolaylaştırır. Dört kısımdır: İntikad, tahlîl, terkîb, tebdîl¹⁰².

1. İntikad: Muammada alınacak harflerin kelimenin neresinde olduğuna işarettir.

İlk harfe delalet eden kelimelerden bazıları şunlardır: Matla', baş, ser, dal, şah, ön, evvel, fatiha, mebde', mukaddime, yüz, rûy, ceyb, giribân vs. Bu birinci harf bazen kinaye ile söylenir: Şevval kelimesinin birinci harfine ramazan bayramı kelimesi ile işaret edilir.

Sondaki harfe delalet eden kelimelerden bazıları şunlardır: Son, âhir, encâm, nihayet, fercam, muntehâ, âkibet, dâmen, kadem, pay, asl, kök, hâtıme, hâk, selh, lây, dürd, tih, pâyân vs.

Ortadaki harfe delalet etmek üzere şu kelimeler kullanılır: Gönül, dil, kalb, orta, miyâne, vasat, vâsıta, merkez, naf, kemer, iç, derûn.¹⁰³

2.Tahlîl: Bir mânâya delâlet eden bir kelimeyi bir kaç parçaya ayırmaya derler. "deryâ" kelimesini "der", "yâr" diye ikiye ayırmak gibi.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Lamiî Çelebi, Şerh-i Muammeyât, 29a.

¹⁰¹ Lamiî Çelebi, Şerh-i Muammeyât, 31a.

¹⁰² Lamiî Çelebi, Şerh-i Muammeyat, 29a; A.N.Tarlan, Divan Edebiyatında Muammâ, 22.

¹⁰³ A.N.Tarlan, Divan Edebiyatında Muammâ, 22-23.

¹⁰⁴ A.N.Tarlan, Divan Edebiyatında Muammâ, 24.

3.Terkîb: Bir kelimeyi veya bir kelimenin bir cüz'ünü diğer bir kelime veya cüz'ü ile birleştirip tek kelime meydana getirmeye denir.¹⁰⁵

4.Tebdîl: Bir kelimenin bir veya daha ziyade harfini değiştirmeye derler. Düşen harflere "fâsid" adı verilir.¹⁰⁶ Harf değiştirmekten kasıt, maksud olan ismin oluşmasına engel olan harfleri ortadan kaldırmaktan ibarettir.¹⁰⁷

4.Âmâl-i Tezyîlî: Bazı muammalarda gizlenen isme delalet edildiği zaman onun hareke ve sükunu temin edilir. Sonradan hareke ve sükun vs verilmez. Eğer buna ihtiyaç olursa âmâl-i tezyîlîye müracat edilir.¹⁰⁸ A'mâl-i tezyîlî altıdır: Tahrik, teskin, teşdid, tahfif, med ve kasr.¹⁰⁹ Lamii Çelebi, Şerif'in üç amel daha ziyâde eylediğini belirtir: Amel-i izhâr ü esrâr, amel-i ma'rûf ü mechûl, amel-i ta'rîb ü ta'cîm.¹¹⁰

1.Tahrîk: Beyt içinde sakin olan harfe hareke vermektir.

2.Teskîn: Harekeli harfi sakin kılmaktır.

3.Teşdîd: Teşditsiz bir harfe şedde vermektir.

4.Tahfif: Şeddeli bir harfi tahfif etmektir.

5.Med: Medsiz elife med vermektir.

6.Kasr: Medliyi maksur yapmaktır.¹¹¹

¹⁰⁵ A.N.Tarlan, *Divan Edebiyatında Muammâ*, 24.

¹⁰⁶ A.N.Tarlan, *Divan Edebiyatında Muammâ*, 24.

¹⁰⁷ Lamii Çelebi, *Şerh-i Muammeyat*, 29a.

¹⁰⁸ A.N.Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 25.

¹⁰⁹ A.N.Tarlan, *Divan Edebiyatında Muamma*, 25.

¹¹⁰ Lamii Çelebi, *Şerh-i Muammeyat*, 31b.

Şerif'in ziyade eylediği üç amelin ise tanımları kısaca şöyledir:

1.Amel-i esrâr u izhâr:Yazıda var olan fakat telaffuzda olmayan harfin telaffuzda gösterilmesinden ibarettir.

2.Amel-i ma'rûf u mechûl:Malum sigayı mechule veya mechul sigayı maluma tebdil etmektir.

3.Amel-i ta'rîb ü ta'cîm:Arabî harfi Farisî harfe veya Farisî harfi Arabî harfe çevirmektir.¹¹²

Beytte muammâ olan isme aid harflere "usûl", onun dışında kalanlara "levâhik" denir. Bu levâhikden muammaya zarar veya faydası olmayanlara levâhik-i sâlîme, faydası olanlara levâhik-i muhassene, denir. Bu levâhikden az zararlı olanlara levâhik-i müvehhime, çok zararlı olanlara levâhik-i müsevvişe denir.

Muammâda olan her lafız usûlden olmalıdır, böyle muammalara tatbîk ve tibâk denir.Eğer bir mısraın tamamı usulden olursa buna tatbik mısraı denir.

Muammâlarda ismi meydana getiren harfler on, onikiden fazla olmamalıdır, böyle muammâlara "merkezî" denir.

Birinci mısraı tamamen usûlden, ikincisi de levâhik-i muhasseneden ibaret olan muammalara Şerefeddin Ali Yezdî'nin Sıddik ismine yazdığı muammâya atfen "Sıddikî" ismi verilmiştir.

Kayserî tarzı da yine Şerefeddin'in "Kayser" ismini gizleyen muammâsı tarzında yani birinci mısradaki usulden bir kısmı ile levâhik-i muhasseneden bir kısmı bulunan muammalara denir.

¹¹¹ Lamii Çelebi, Şerh-i Muammeyat, 31b-32a ; Tarlan, Divan Edebiyatında Muamma, 25;

¹¹² Lamii Çelebi, Şerh-i Muammeyat, 32a.

Muammâ olan isme “Han, emir, bey, turhan, bahadır, pehlivan, sultan” gibi isimler ilave edilirse muammanın değeri artar.

Muammâ beyti gizlediği muammaya uygun manaları hâvi olmalı ve dört mısraı aşmamalıdır. Beytin muammadan başka bir manası olmaması mühim bir kusur addedilir.¹¹³

5. Örnekler

Asıl konumuz muammâ olmakla birlikte kaynaklarda da bir arada zikredildiği üzere muammâ, lugaz ve ta’miya birbirleriyle ilgili ve benzer sanatlardır. Muammâ nazım veya nesir içinde bir ismin gizlenmesidir. Lugaz, bir varlığın isminin değil, zatının kasd edilmesidir. Ta’miye ise, ebced hesabıyla bazı kelime veya hecelerin çıkarılması veya ilave edilmesiyle belli bir olay için tarih düşürülmesidir.

1. **Muammâ:** Muammânın halli müşkül olduğu için şairler muammâların başlarına delalet ettikleri isimleri kaydederler.¹¹⁴

Ali Şir Nevâî’den bir kaç örnek:

Adem ismi için:

“Kan töker yüzdin dem-â-dem eşk ü vech kim her zaman

Bağlanıp ahımdın eyler kökke meyl ol katra kan”

Yunus ismi için:

“Zülf açma ki yüzündür mana şem’-i meclis

¹¹³ A.N.Tarlan, *Divan Edebiyatında Muammâ*, 26-27.

¹¹⁴ A.Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar)*, İstanbul 1980³, 563.

Mahv kıl tün rakamın kün yüzidin ey munis”¹¹⁵

Ali ismi için:

“Esip bâd-ı muhalif gitdi ol şâh

Gözüm ardında kaldı neyleyim âh”(Zekâî)

Halli: Bâd Farsça rüzgar demektir. Türkçesi yel(یل)dir. Muhalifi yani tersini alınca lî (لی) olur. Gözden murad ayn ‘a(ع) dir, “lî”nin başına gelince Ali (علي) ismi bulunur.¹¹⁶

Namık Kemal’in kendi ismi (Kemal) için tertib ettiği muammâ:

“Bir katre mâ düşünce gülün kalb-i pâkine

Namım yazıldı her varak-ı tâb-nâkine”¹¹⁷

Halli: “Gül” (گل)ün ortasına, yani kâf ve lâm arasına Arabça su manasına gelen “mâ” (ما) kelimesi konulursa “Kemal” (کمال)ismi çıkmış olur.¹¹⁸

Vahhabi-i Muammayî’nin “Allah” ismi için tertib ettiği muammâ:

در جهان هر چه آمدان ظاهر

زوست جل جلاله اخر

Halli: İstihrac yoluyla cihanın dürci elif (ا) dir.Züst celle

celalüh(جل جلاله) den kasıt (لا)dir. (له)ona ahir olunca Allah (الله)ismi ortaya çıkar.¹¹⁹

¹¹⁵ A. Sırrı Levend, Ali Şir Nevâî (Divanlar), TDK, Ankara 1966, II, 113.

¹¹⁶ Amil Çelebioğlu-Yusuf Ziya Öksüz, Türk Bilmeceler Hazinesi, İstanbul 1979, 41.

¹¹⁷ Ali Ertem, Namık Kemal’in Şiirleri, İstanbul 1957, 220.

¹¹⁸ A. Çelebioğlu-Y. Z. Öksüz, Türk Bilmeceler Hazinesi, 43.

¹¹⁹ Bayezid b. Gaffar Konevi, Şerh-i Muammeyat alâ Esma-i Hüsnâ, TDK Ktp. A/273, 67b.

Bir kaç örnek de çalışmamızdan zikrederim.

Esmâ-i Hüsnâ'dan "Et-Tevvâb" için Mir Hüseyin'in tertib ettiği muamma:

گشت بی حدرد حرمان چون توان
جز بفضیلت رستن از دردی چنان

Anlamı: Ümitsizlik derdine nihâyet yoktur, eğer senin fazlından 'inâyet olmazsa, bunun gibi dertden kaçan halâs olunur.

Hall-i mu'ammâ: Derd ki elem(الم) dir, bî-hadd oldu yâ'nî mîm(م)i düşdü el (ال) kaldı. Tüvân(توان) dahi bî-hadd-ı pey olıcak, yâ'nî harf-i bî (بی) harf-i nûn(نو)a tebdil bulıcak, et-Tevvâb(التواب) hâsıl olur.¹²⁰

Esmâ-Hüsnâ'dan bir diğeri, "Alîm" ismi için Mir Hüseyin'in tertib ettiği muammâ:

زنده ء جاوید را اخر چه غم
جان اکر صدره بر آید در الم

Anlamı: Ebedi hayat bulmuş o kimseye gam yoktur ki, zahir elem içinde yüz kez can vermiştir.

Hallî: Ber lafzının müradifi alâ(على), elem (الم) lafzının içine girerse El-

Alîm (العلیم) oluşur.¹²¹

¹²⁰ Lamî Çelebi, Şerh-i Muammeyat, 61a.

2.Lugaz: Ali Şir Nevâî'den bir örnek:

Ok'un kastedildiği bir lugaz:

“Ne kuş durur ki uçar üç kanat bile lîkin
Eger konar hem açukdur kanatları barı
Kanatı sarıdur ağzı ve lîk dâyim açuk
Bir turfarak ki bolur kuyruğu da minkarı
İrür anın gibi tüz gönlü oşıyanı da ok
Sipih ca'besidin istesen nümu-dâri”¹²²

Çadırı anlatmak için yazılmış bir lugaz:

“Karşıda gördüm durur bir şeh-suvar
Atı yoktur canı yoktur donu var
Var onun uzun uzun parmakları
Yere geçmiş kahr ile tırnakları
Sûreti yokdur başında ulu tâc
Dursa tok olur yürüse karnı aç”¹²³

Balık için tertib edilmiş bir lugaz:

“Leb-i cudâ o peri destime sâgar verdi
Dil-i şûrîdeme bir suret-i diger verdi”¹²⁴

¹²¹ Lamii Çelebi, *Şerh-i Muammeyat*, 44a-44b.

¹²² A.S. Levend, *Ali Şir Nevâî (Divanlar)*, II, 149.

¹²³ A. Çelebioğlu-Y.Z. Öksüz, *Türk Bilmeceleer Hazinesi*, 23. (Eser kaynak olarak “Mecmua, Atatürk Üniversitesi Kıp A Sırnı böl., nr 586, yk 73a”yı gösterir.)

¹²⁴ A. Çelebioğlu-Y.Z.Öksüz, *Türk Bilmeceleer Hazinesi* (Mecmua, Atatürk Ü Kıp, A.S.böl. No:463, en son yk.)

3.Ta'miye:

Belgrad kalesinin alınışının tarihi 1152 :

“Çıkarıp leşker-i küffarı dedim tarihin
Belgrad kal'asını aldı Muhammed Paşa”

(Koca Ragıp Paşa)

Bu beytin ikinci mısraı “tarih-i tam” olarak ebcede göre hesaplanınca 2013 rakamı elde edilir. Bundan ikinci mısradaki “çıkarıp leşker-i küffarı” işareti gereğince “leşker-i küffarı”(لشكر كفاری) ibaresinin adedi değeri olan 861 sayısı

ilk rakamdan çıkarılırsa böylece Belgrad Kalesinin alınışının tarihi olan 1152 yılı çıkmış olur.¹²⁵

Tâhirü'l-Mevlevî'nin annesinin ölümü için düşürdüğü ta'miyeli tarih:

“Terk edip gittin nihâyet kimsesiz evlâdını

Ayrılmış mihr-i bî-pâyânının âhir sonu

“Nüh-felek”ten gûşuma târih-i menkûtun gelir

Ellisinden sonra öksüz koydun anne oğlunu

Kendini mâdem attın rahmet-i subbûhuna

Nâzil olsun lutf-ı Rahmânî dem-a-dem rûhuna¹²⁶

Dördüncü mısraın sadece noktalı harflerinin adedi değerinin toplamı 1337 eder. Üçüncü mısradaki “nüh-felek”(dokuz felek) işaretiyle 1337'ye dokuz sayı daha ilave edilirse merhûmenin vefat tarihi 1346 tarihi ortaya çıkar.¹²⁷

¹²⁵ A. Çelebioğlu-Y.Z.Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, 39.

¹²⁶ Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973², 148.

¹²⁷ A.Çelebioğlu-Y.Z.Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, 40.

6. Türk Edebiyatında Muammâ

Mevzûâtü'l-Ulûm müellifi Taşkoprüzâde Ahmed, ilk muammâ söyleyen kişinin Hz. Ali b. Ebî Tâlib olduğu yolunda bir rivayet olduğunu, fakat bu rivayetin sahih olmadığını söyler.¹²⁸ Araplar arasında yaygın olan bir diğer rivayete göre ise muammâ, aruz mucidi Halil b. Ahmed tarafından icad edilmiştir.¹²⁹

Araplar daha çok lugaz ile, İranlılar ise muammâ ile ilgilenmişlerdir. **Mevzûâtü'l-Ulûm** müellifi “Arap edebiyatında bu kadar tedkikat yaptığım halde ancak beş muammâ bulabildim. Bunlar da incelik ve güzellikte İran şairlerinin derecesine erişememişlerdir. Muammaya İranlılar fazla ehemmiyet vermişler. Çok muammâ yazmışlar ve usullerini tespit etmişlerdir” demektedir.¹³⁰

İranlı şairler, muammaların düzenlenmesi için müstakil eserler yazmışlar, muammâ kaidelerini en ince teferruatına kadar tespit etmişlerdir.

Muammâ, en parlak dönemini XV. ve XVI. yüzyıllarda yaşamıştır. Özellikle Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevâî'nin etrafında toplanan Türk ve İran şairleri muammâ sanatında büyük incelikler göstermişler, bu vadiye bir çok eserler vücuda getirmişlerdir.¹³¹ Kaynaklarda bizzat Ali Şir Nevaî ve Fuzulî'nin Türkçe ve Farsça muammâ risalesi yazdığı bildirilmektedir.¹³²

Muammâya dair risalelerde en büyük üstad olarak adı geçen Şerefüddin Ali Yezdî (ö.454/ 1062) dir. Ondan sonra Abdürrahman Câmî(ö.898/1492), Mir Hüseyin Nişaburi, Alâüddîn Şaşı, Mehmed-i Muammayî, Hâce Hafız Sa'd, Mehmed

¹²⁸ Bkz. Taşkoprüzâde, **Mevzûâtü'l-Ulûm**, I, 301.

¹²⁹ Cavit Baysun, “Muammâ”, **İA**, VIII, 436.

¹³⁰ Bkz. Taşkoprüzâde, **Mevzûâtü'l-Ulûm**, I, 303.

¹³¹ A. N. Tarlan, **Divan Edebiyatında Muammâ**, 3.

¹³² Cavit Baysun, “Muammâ”, **İA**, VIII, 436.

Ebu Said, Hacı Ebu'l-Hasan, Seyfî Buharî, Şerif gibi şairler gelir ki, bunlar aşağı yukarı XV. ve XVI. yy larda yaşamışlardır.¹³³

Muammâ sanatı bize İran Edebiyatından gelmiş ve XVI. asırda inkişaf etmiştir. Farsçadan bir çok muammâ risaleleri tercüme edildiği gibi ayrıca birtakım risaleler de yazılmıştır. Fûrugî, Fehmî, Misâlî, Rumûzî, Sabrî, Mirî, Visâlî, Kınalızade Ali Çelebi gibi muammacılıkta tanınmış şairlerden başka, Muammâyî ve daha sonra Edirneli Emrî Çelebi (ö. 982/1577) bu sanatın en büyük üstadları sayılabilir.¹³⁴

Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkire'sinde "Ekser-i eş'âr-ı muammâ misâle üslûb-ı Şebistân-ı Hayâl üzeredir. Fenn-i Şerîf-i muammâda ol denlü ad çıkarmıştır ki, Muammeyat-ı Mir Hüseyini bî-nâm ü şân ve ism-i Şeref ü şehâbı nâ peyda vü nihân etmiştir." diyerek Edirneli Emrî'yi övmüştür.¹³⁵

Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkire'sinde pederi Kınalızâde Ali Çelebi'nin hal tercemesini yazarken edebiyatımızda muammânın inkişafını gösteren özetle şu bilgileri vermektedir: Diyar-ı Rûm'da evvelâ Mîrane muammâ diyen Edirneli Emrî ile Kınalızâde Ali Çelebi'dir. O zamanlar Anadolu'da muammaya pek fazla ilgi yoktur. Kınalızâde Ali Çelebi, Edirne'de Üç Şerefeli Medresesinde Merhabâ Efendi'nin danışmendi Emrî ile tanışır, yakınlaşırlar. Bu iki arkadaş Mir Hüseyin Nişâbüri'nin Risâle-i Muammâ'sını bulurlar ve risâleyi Emrî okur. Ali Çelebi de istinsah ederek beraber iyice tetkik ederler.¹³⁶

¹³³ A.N. Tarlan, *Divan Edebiyatında Muammâ*, 4.

¹³⁴ M.Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 387; Hasibe Mazıoğlu, "Türk Edebiyatı-Eski" , TA., Ankara 1983, XXXII, 113.

¹³⁵ Bkz. Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, I, 175.

¹³⁶ Kınalızâde, *Tezkiretü's-Şuara*, II, 680-681.

Ali Çelebi, Emrî'nin bu sanatta bir hayli ilerlemiş ve halk içinde şöhret kazanmış olduğunu söyler. Hasan Çelebi ise Babasının tevazu gösterdiğini ileri sürerek, Onun muammâlarını muammâ ihtiva etmekle beraber güzel ve manidar bulur. Emrî'nin ise bu sanatı yapmak için bir çok kusurlara düştüğünü, şiir ve fesahatten kaybettiğini beyan eder.¹³⁷

Tezimizin konusu olan eser de yine XVI. asırda kaleme alınmış olup, "Câmî-i Rûm" ünvanını alan Lamî'nin (878-978/1473-1541), İranlı meşhur muammâ ustası Mir Hüseyin Nişâbûrî'ye ait olan Esmâ-i Hüsnâ muammâlarının şerhidir.¹³⁸

Araştırmamız sonucunda vardığımız sonuç odur ki, bizde muammâ yazmak veya tertip etmekten ziyade muammâ şerhetmek ve halletmek yaygındır.

Ali Nihat Tarlan, Ali Ekrem Bolayır tarafından Darü'l-Fünun'da okutulmak üzere hazırlanan ve basılmamış olan "Fünûn-ı Selâse-i Edebiyye" adlı eserde Bolayır'ın muammâ hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Şarkta bu oyuncakla hayli tevaggul edilmiştir. Lakin Fuzûlî, Bâki, Nef'î gibi büyük şairlerimiz lügazler, muammalar yazmamışlardır. Nâbi, Vehbi gibi ikinci dereceden şairlerimizin bir hayli bilmeceleleri divanlarında görülür."¹³⁹

Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere bizde muammâ İran edebiyatındaki kadar ilgi görmemiştir. İran edebiyatında padişahlara, ümeraya bir zeka hediyesi

¹³⁷ Kınalızâde, Tezkiretü's-Şuara, II, 680-681.

¹³⁸ Kınalızâde, Tezkiretü's-Şuara, II, 831; Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, II, 215-216.

¹³⁹ A.N.Tarlan, Divan Edebiyatında Muammâ, 9. Zannediyoruz burada bir yanlış veya gözden kaçma sözkonusudur. Çünkü Fuzuli'nin muammâ tertib ettiği hatta muammâ risalesi yazdığı kaynaklarda çok sık rastlanan bir bilgidir. Fuzuli'nin Risâle-i Muammeyat adında muammâ hakkında bilgi veren ve 190 adet Farsça ve kırk adet Türkçe muammâsını içeren eseri Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından tanıtılmıştır. bkz. K.E.Kürkçüoğlu "Fuzûlî'nin Muammâ Risalesi", AÜDTCFD, VII/1, Ankara 1949, 61-109.

olarak sunulmak üzere tertib edilen muammalar bizde daha çok sevilenlerin isimlerini gizlemek için kullanılmıştır.¹⁴⁰

7. Osmanlı Medreselerinde Muammâ

Araştırmamız sırasında edindiğimiz bilgiye göre Osmanlı medreselerinde “ilm-i muammâ” müretteb olmayan (seçmeli) dersler arasında okutulmuştur. Osmanlı Medreselerinde İlim isimli eserde İshak b. Hasan Et-Tokadî'nin “Nazmu'l-Ulûm” ve Nebî Efendi-zâde'nin “Kasîde fi'l-Kütübî'l-Meşhûre fi'l-Ulûm” adlı eserlerinden oluşturulan Osmanlı medreseleri müfredat programı içerisinde ilm-i muammânın bir ders olarak yer aldığını görmekteyiz.¹⁴¹ Hattâ Nebî Efendi-zâde:

Okusan ilm-i muammâ Mir Hüseyin okuyasın

Urdibâdî eyledi şerh u beyân pûşidesin

Gerçi var ilm-i muammâ içre nice muhtasar

Mîr Hüseyin anlar içre her ne dir isen değer¹⁴²

ifadeleriyle Mir Hüseyin'i överek onun okunmasını tavsiye etmiştir.

B.ESMÂ-İ HÜSNÂ

“Esmâ-i Hüsnâ” ya da Arapça şekliyle “el-esmâü'l-hüsnâ” sözlükte “en güzel isimler” demektir. Ancak bu tamlama Cenab-ı Allah'ın isimleri için özel isim olmuş ve ıstılah haline gelmiştir.

¹⁴⁰ A.Çelebioğlu-Y.Z.Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, 37. (“Muammâ deyü şol beyte derler ki anda mahub adı gizlenmiş ola; anı firasetle bileler” ibaresine kaynak olarak “Mecmua, Atatürk Ü. Ktp. A.S. Böl. No:586, yk.80b-81a.)

¹⁴¹ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 167, 169.

¹⁴² Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, I, 95.

Cenab-ı Allah'ın en güzel isimlerine çeşitli ayet-i kerimelerde işaret edilmiştir. Bunların birkaçını zikrederim:

هو الله الخالق البارئ المصور له الاسماء الحسنى يسبح له ما فى السموات

والارض وهو العزيز الحكيم

“O yaratan, var eden, varlıklara şekil veren Allah'tır. En güzel isimler (el-Esmâü'l-Hüsna) O'na mahsustur. Göklerde ve yerde olanlar O'nun şânını yüceltmektedir. O gâlibtir ve herşeyi hikmeti uyarınca yapandır.”¹⁴³

ولله الاسماء الحسنى فادعوه بها

“En güzel isimler (el-Esmâü'l-Hüsna) Allah'a mahsustur. O'na o isimlerle dua ediniz.”¹⁴⁴

Esmâ-i Hüsna'ya işaret eden bu ve benzeri ayetlerin yanında meşhur hadis kitaplarında Esmâ-i Hüsna'larla ilgili pek çok Hadis-i Şerif mevcuttur. Esmâ-i Hüsna ile ilgili eserlerin oluşmasına temel teşkil eden ve “İhsâ hadisi” olarak bilinen hadis-i şerif bunların en meşhuru:

ان لله تسعة و تسعين اسما من احصاها دخل الجنة

“Şüphesiz Allah'ın 99 ismi vardır. Kim onları ezberleyip, manasını düşünerek sonuna kadar sayarsa cennete girer.”¹⁴⁵

Aynı hadisin Tirmizî ve İbn Mâce de ki metninden sonra Allah'a mahsus

olan 99 isim sayılmıştır:

¹⁴³ Haşr sûresi: 24

¹⁴⁴ A'raf sûresi: 180

¹⁴⁵ Buhârî Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, el-Câmiu's-Sahîh, İstanbul 1992, Tevhid 12, Şurut 18, Daavat 83; Müslim İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî, el-Câmiu's-Sahîh, Beyrut 1955, Kitab'uz-zikr ve'd-dua, 5,6.

“Allah, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlik, el-Bârî, el-Musavvir, el-Gaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Razzâk, el-Fettâh, el-Alîm, el-Kâbid, el-Bâsit, el-Hâfid, er-Râfi', el-Muizz, el-Müzill, es-Semî', el-Basîr, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-Azîm, el-Gafûr, eş-Şekûr, el-Aliyy, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukîr, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mücîb, el-Vâsi', el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâis, eş-Şehîd, el-Hakk, el-Vekîl, el-Kaviyy, el-Metîn, el-Veliyy, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mübdi', el-Muîd, el-Muhyî, el-Mümîr, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Vâhid (el-Ahad), es-Samed, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Vâlî, el-Müteâlî, el-Berr, et-Tevvâb, el-Müntekım, el-Afüvv, er-Raûf, el-Mâlikü'l-Mülk, Zü'l Celâli ve'l-İkrâm, el-Muksit, el-Câmi', el-Ganiyy, el-Muğnî, el-Mâni', ed-Dârr, en-Nâfi', en-Nûr, el-Hâdî, el-Bedi', el-Bâkî, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr (Celle Celâluh)¹⁴⁶

Bir başka hadis-i şerifde ise, “Ey Allahım! Sana en güzel isimlerinin hepsiyle dua ederim...”¹⁴⁷ buyurulmuştur.

Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili gerek ayetler, gerek hadisler insanların Esmâ-i Hüsnâya özel bir önem ve değer vermesine, onlardan yardım ve medet ummasına sebep olmuştur. Bu bağlamda dinî edebiyatımızda Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili eserler oluşmuştur.

Kaynakları incelerken Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili olarak başta Esmâ-i Hüsnâ şerhleri görülmektedir.¹⁴⁸ Ayrıca Esmâ-Hüsnâ'nın havassı ve Esmâ-Hüsnâdan

¹⁴⁶ Tirmizî, Sünen, İstanbul 1992², Daavat 82 ; İbn-i Mace, Sünen, İstanbul 1981, Dua 10.

¹⁴⁷ Malik b. Enes, Muvattâ, İstanbul 1992, Şiir,12; İbn-i Mace, Sünen, Dua, 9.

¹⁴⁸ A.S.Levend, “Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, TDAY Belleten, 1972, TTK Ankara 1989², 45 vd.

bazıları ile yapılan dua ve zikirlerle ilgili eserler vardır.¹⁴⁹ Bizim konumuz olan Esmâ-i Hüsnâ muammaları da belki Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili bir dördüncü grup eseri teşkil edecektir.

Müslümanlar için Esmâ-i Hüsnâ gerçekten daima ilham kaynağı olmuştur. Yalnız edebiyat ve tasavvuf değil mimaride bile Esmâ-i Hüsnâ'ya atıf yapıldığını görüyoruz. Büyük mimarımız Sinan yaptığı eserlere, özellikle camilere, Esmâ-i Hüsnâdan seçtiği isimlerin sayı değerlerini modüler düzenin belirlenmesinde ve kombinezonlarında boyutların boğum ve arşın cinsinden ölçülerinin tesbitinde kullanmıştır. Süleymaniye camiinde kubbe alemi 66 (Allah ismine tekabül eder) arşın yüksekliktedir ve yine aynı camideki avlu köşelerinde yer alan minarelerdeki ölçü 66 arşındır. Ayrıca Mimar Sinan'ın iç mekanda kullandığı 318 sayılı er-Raûf isminin karşılığıdır.¹⁵⁰

Hatta bütün bunlardan başka alanlarda da Esmâ-i Hüsnâ'nın kullanıldığı bilinmektedir. Şahıs isimlerinin konulmasında, cami ve türbe süslemelerinde, mezartaşlarında çeşitli alet ve eşyalarda(ok, yay, yazı takımı, kapı tokmağı, bıçak ve ibriklerde) gerek süsleme gerek dua niyetiyle Esmâ-i Hüsnâ varolagelmiştir.¹⁵¹

Burada Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili gruplandığımız eserler hakkında kısaca bilgi verelim:

1.Esmâ-i Hüsnâ Şerhleri

Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili yukarıda zikrettiğimiz ayet-i kerime ve hadis-i şerifler ve benzerleri Esmâ-i Hüsnâ şerhlerinin yazılmasına sebep olmuştur. Özellikle

¹⁴⁹ Ali Yılmaz, *İbn-i İsa-yı Saruhâni ve Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı*, Ankara 1996, 28vd, 48vd.

¹⁵⁰ İsmail Yakıt, *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, 47-49.

¹⁵¹ Hüseyin Şahin, *Esmâ-i Hüsnâ ve Eserleri* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989, 32-37.

“Allah’a en güzel isimleriyle dua edin.” Ayet-i kerimesi ve hadis-i şerifdeki “Esmâ-i Hüsnâ’yı ezberleyen cennete gireceği” müjdesi müslümanlar arasında özellikle de tarikatlarda ve tasavvuf erbabı arasında Esmâ-i Hüsnâ zikrine özel bir önem verilmesine vesile olduğu gibi, kalem erbabına ve şairlere de ilham kaynağı olmuş, Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili bir çok eser vermelerinin sebebini teşkil etmiştir. Bu meyanda çok sayıda manzum ve mensur Esmâ-i Hüsnâ şerhi ortaya çıkmıştır.¹⁵²

İlk Esmâ-i Hüsnâ şerhleri Arapça olarak yapılmıştır. Önceleri mensur yazılan bu eserler daha sonra manzum olarak tertib edilmişlerdir. Farsça da Esmâ-Hüsnâ şerhleri yapıldığı bilinmektedir.¹⁵³

Edebiyatımızda da gerek mensur gerek manzum olarak pek çok Esmâ-i Hüsnâ şerhine rastlıyoruz. Bunlardan birkaçını zikredecek olursak:

Mensur olanlar:

1. Sinan Paşa (ö.891/1486), **Tazarru’nâme.**
2. Abdullah-ı Simavî (ö.893/1487), **Şerhu’l-Esmâ’i’l-Hüsnâ.**
3. Ebu’s-Suûd el-İmâdî (ö.982/1574), **Duâ nâme-i Ebu’s-Suud.**
4. Muhammed Niyazi-i Mısrî (ö.1105/1693), **Şerhu’l-Esmâ’i’l-Hüsnâ Risalesi.**
5. Muhammed İbrahim, **Şerhu’l-Esmâ’i’l-Hüsnâ, İstanbul 1326/1938.**

¹⁵² A.S.Levend, “Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, 48-49; Ali Yılmaz, **İbn-i İsa-yı Saruhânî ve Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ’sı**, 30.

Manzum olanlar:

1. Hakîm Seyyid Muhammed Efendi (ö.1184/1770), **Manzum Esmâ'î'l-Hüsna Şerhi**
2. İsmail Sadık Kemal b. Muhammed Vecihi Paşa (ö.1310/1892),
Âsâr-ı Kemal (Şerhu'l-Esmâ'î'l-Hüsna), İstanbul 1284/1867.
3. Enver Tunçalp, **Allah'ın Güzel İsimleri (Esmâ'ül-Hüsna)**, Ankara, 1960.¹⁵⁴

Görüldüğü üzere, gerek manzum gerekse mensur Esmâ-i Hüsna geleneği yüz yıllar öncesinden günümüze ulaşan bir gelenek olarak İslam aleminin edebiyat çevrelerinde yerini muhafaza etmiştir. Burada zikrettiklerimiz birkaç örnekten ibarettir.

2.Esmâ-i Hüsna'nın Havâssı

Havâs, nesnelere harf, kelime ve duaların gizli özelliklerinden faydalanarak gaybden haber verdiği veya varlıklar üzerinde etkili olduğu ileri sürülen ilimdir.¹⁵⁵

Tasavvufda ise özellikle Kur'anın ve Esmâ-i Hüsna'nın havassı çerçevesinde eserler verilmiştir. Sûfilere göre kalbini Allah'a bağlayıp mâsivâdan temizleyen insanlarda bu ifadelerin havassını anlayacak bir istidat gelişmektedir.

¹⁵³ Ali Yılmaz, *İbn-i İsa-yı Saruhânî ve Şerh-i Esmâ-i Hüsna'sı*, 30-31; Ayrıca geniş bilgi için bkz. H.İbrahim Şener, *Türk Edebiyatında Manzum Esmâ'ül-Hüsna*, (basılmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1985, 47vd.

¹⁵⁴ Ali Yılmaz, *İbn-i İsa-yı Saruhânî ve Şerh-i Esmâ-i Hüsna'sı*, 31-32.

¹⁵⁵ İlyas Çelebi, "Havâs", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 517.

Genellikle ilk dönem kelimcilerinin karşı çıkmalarına ve bu yolla bilgi edinilemeyeceğini savunmalarına rağmen, Gazzali, Fahreddin er-Râzî ve Celaleddin ed-Devvânî gibi müellifler havas konusunda kitap yazmışlardır.¹⁵⁶

Allahu Tealâ'nın isimlerinin her birinin lügat manası vardır. Bu isimler Cenab-ı Allah'ın kudretinin değişik şekillerde tecellilerinin isimleridir. Örneğin Rezzak, Allah'ın bol rızık veren olduğunu; Rahîm, Gafûr ve Afüvv günahları affeden olmasını; Kâdir, O'nun sonsuz güç ve kudret sahibi olmasını anlatır.

Bu kelime ve lügat manaları dışında Esmâ-i Hüsnâ'nın her birinin ayrı bir özelliğinin olduğu kabul edilir. Bazı dileklerin ve istenilen şeylerin yerine gelmesi, duaların kabul edilmesi için ya da bazı sıkıntıların gitmesi, hastalıkların geçmesi ve buna benzer hususlar için Allah'ın bazı isimlerinin belli miktarlarda zikredilmesi gerektiğine ya da o miktarlarda zikredildiği zaman istenilenin yerine geleceğine inanılır. İşte buna, "Esmâ-i Hüsnâ'nın havâssı" denilir.

Esmâ-i Hüsnâ'nın bu özelliklerini anlatan eserler de yazılmıştır.

Bunlardan bazıları:

1. Şehâbeddin Yahya b. Habeş es-Sühreverdî, **Havâssu Esma'illahi'l-Hüsna** (Süleymaniye ktp.)¹⁵⁷
2. Şeyh Şihâbüddin et-Tebrizî, **Havâss-ı Menâfii Esmâllahi Tealâ** (Süleymaniye ktp).¹⁵⁸
3. Nahîfî, **Şerh-i Şafi ez-an Nâhî** (AÜDTCF ktp)¹⁵⁹

¹⁵⁶ İlyas Çelebi, "Havâs", DİA, 520.

¹⁵⁷ İlyas Çelebi, "Havâs", DİA, 520.

¹⁵⁸ Ali Yılmaz, **İbn-i İsa-yı Saruhânî ve Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı**, 29.

Halk arasında Esmâ-i Hüsnâ'nın havâssı meselesi oldukça yaygındır. Hatta halk arasında elden ele dolaşan bu hususları anlatan kitaplar vardır. İnsanlar dertlerinden kurtulmak, sıkıntılarını atlatabilmek dilek ve arzularının yerine gelmesini sağlamak maksadıyla bunlardan istifade etme yolları ararlar.

3.Esmâ-ı Hüsnâ Zikirleri

Konumuzun başında zikrettiğimiz âyet ve hadisler, Esmâ-i Hüsnâ'nın bütün Müslümanların dilinden düşürmedikleri bir vird olmasına neden olmuş ve bu husus özellikle tarikatlar tarafından daha sistemli ve tertipli hale getirilmiştir.

Pek çok tarikat kendi zikir usûl ve âdâbı içerisinde Esmâ-i Hüsnâ'ya yer vermiştir. Yani Esmâ-i Hüsnâ belli zamanlarda belli miktarda tekrar edilerek bir çeşit vird olarak zikir âdabı içerisinde yerini almıştır.¹⁶⁰ Özellikle "Allah" lafzı en çok tercih edilen zikir olmuştur.¹⁶¹ Çünkü Allah lafzı Allahu Teâlâ'nın bütün sıfatlarını içerir. Allah'a bu ismiyle dua edildiğinde O'na bütün isimleriyle dua edilmiş gibidir.¹⁶² Ama kul Allah'a örneğin "Rahmân" ismiyle dua ederse O'nun rahmet-i ilâhîsini tezkir eder ve bu özelliğinden meded umar.¹⁶³

Her tarikat Esmâ-i Hüsnâ'dan bazılarını seçerek, bazı isimleri asıl bazılarını da fûrû' kabul ederek virdleri arasına almıştır. Örneğin Halvetiyye tarikatının,

¹⁵⁹ Ali Yılmaz, *İbn-i İsa-yı Saruhânî ve Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı*, 29.

¹⁶⁰ M.Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 1341/1922, 201.

¹⁶¹ M.Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, 202.

¹⁶² M.Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, 204.

¹⁶³ M.Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, 206.

Kelime-i tevhid, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyum, Kahhar isimleri asıl ve Kâdir, Kaviyy, Cebbâr, Mâlik, Vedûd isimleri ise fûrû' olarak virdleri arasındadır.¹⁶⁴

Tasavvuf erbabı zikir sayısının tesbitinde ebced sayı değerine de başvurmuştur. Esmâ-i Hüsnâ zikrinde de özellikle “yâ=ey” ünlemiyle kullanıldığından, harf-i tarifsiz olarak ebced sayı değeri kadar o isim tekrarlanır. “Yâ Rahman, Yâ Latîf” gibi. Örneğin, Allah 66, Rahman 298, Melik 90, Kerîm 270.¹⁶⁵

Salahî de Mir'at-ı Esmâ adlı eserinde salikin seyri sülukunu tamamlarken hangi mertebede zikrinin ne olacağını anlatmaktadır. Bunlar sırasıyla : Tavr-ı evvel- kelime-i tevhid,

Tavr-ı sanî- lafza-i celal,

Tavr-ı salis-yâ Hû ismi

Tavr-ı rabi'-yâ Hak ismi

Tavr-ı hamis-yâ Hayy ismi

Tavr-ı sadis-yâ Kayyûm ismi

Tavr-ı sabid-yâ Kahhar ismi¹⁶⁶

İbn-i İsa'ya göre Esmâ zikri bütün nebilerin, bütün velilerin ve bütün müminlerin evradıdır:

Budur evradı cümle enbiyânun

Dahi gelmiş gelecek evliyânun

¹⁶⁴ M.Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, 211.

¹⁶⁵ İsmail Yakıt, *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, 59. (Ayrıca Salahaddin Uşşâkî AÜDTCF kütüphanesinde Muzaffer Ozak II /7 numaralı yazmada Esmâ-Hüsnâ'nın her birinin sayı değerini ve nasıl hesap edildiğini tespit etmiştir.)

¹⁶⁶ Mehmet Akkuş, *Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî (Salahî)'nin Hayatı ve Eserleri* (yayınlanmamış doktora tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1985, 265.

Kamu ümmet olanlar Mustafâ'ya

Ki kâyillerdir Esmâ-ı Hüdâ'ya¹⁶⁷

4.Esmâ-i Hüsnâ Muammâları

Esmâ-i Hüsnâ'nın her biri için muammâ tertib edilerek oluşturulmuş manzum eserlerdir.

Daha öncede belirttiğimiz gibi muammânın en büyük üstadlarının İranlı şairler olması sebebiyle, en güzel Esmâ-i Hüsnâ muammâları da İranlı şairler tarafından tertib edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bizde sadece birkaç Esmâ-i Hüsnâ muammâsı vardır. Bizde muammâ tertib etmekten ziyade İranlı şairlerin tertib ettiği muammâları çözmek üzere kaleme alınmış eserler daha yoğundur.

Kütüphanelerimizde rastlanan başlıca Esmâ-i Hüsnâ muammâlarıyla şerhleri şunlardır:¹⁶⁸

Lâmî (ö.938/1531), **Şerh-i Muammeyât-ı Lâmiî Çelebi alâ Esmâ-i Hüsnâ** (Mir Hüseyin'in muammâlarının şerhi).¹⁶⁹

Surûfî Mustafa (ö.969/1561), **Muammâ-i Esmâ-i Hüsnâ Şerhi**.¹⁷⁰

Aliyyü'l-Arabî, (ö.981/1573) **Şerh-i Muammâ-i Esmâ-i Hüsnâ** (Mir Hüseyin'in muammâlarının şerhi).¹⁷¹

¹⁶⁷ Ali Yılmaz, **İbn-i İsâ-yı Saruhânî ve Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı**, 59, (35 ve 36.beyitler).

¹⁶⁸ A.S. Levend, "Dini Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", 51.

¹⁶⁹ Çalışmamız olan eser . Süleymaniye ktp, Esat Efendi, nr. 2718; TDK ktp, nr: A/273 (Mecmua içinde).

¹⁷⁰ Süleymaniye ktp, Ayasofya, nr. 1866.

¹⁷¹ Süleymaniye ktp, Kılıç Ali Paşa, nr. 827.

Nazmî, (ö.930/1524), **Esmâ-i Hüsnâ Muammâları** (Na't-ı Şerif kasidesinden).¹⁷²

Nazîrâ İbrahim, Edirneli (ö.1188/1774), **Muammeyat-ı Esmâ-i Hüsnâ**.¹⁷³

Bayezid b. Gaffar Konevî, **Şerh-i Muammeyât alâ Esmâ-i Hüsnâ** (Vahhâbî-i Muammayî oğlundan dinlenip toplanan muammalarının şerhi).¹⁷⁴

Vahhâbî, (ö.915/1509) **Muammeyat Fi Esmâ'i'l-Hüsnâ**¹⁷⁵

Mevlânâ Nasrullah Şirazî (ö.1064/1654) **Muammeyat-ı Mevlânâ Nasrullah Şirazî Fî Beyan-ı Esmâ'i'llah**.¹⁷⁶

Nazîra İbrahim tarafından şerhedilen **Mir Hüseyin'in Esmâ-i Hüsnâ muammâları**.¹⁷⁷

En ünlü, ya da bizim ulaştığımız kaynaklarda en çok sözü edilen Esmâ-i Hüsnâ muammaları Mir Hüseyin Nişabûrî tarafından tertib edilen muammalardır ki, zaten o bu sanatın en büyük üstadlarından biridir. Mir Hüseyin Nişabûrî'nin Farsça olan bu eserine pek çok Türkçe şerh yazıldığını görüyoruz. Tezimizin konusu da bu şerhlerden birisi olan Lâmiî Çelebi'nin şerhidir.

¹⁷² TDK ktp, No: A/273 (mecmua içinde).

¹⁷³ Süleymaniye ktp, Lala İsmail, nr. 493.

¹⁷⁴ TDK ktp, No: A/273 (mecmua içinde).

¹⁷⁵ Süleymaniye ktp, Pertev Paşa, nr. 610/8 (Bu bilgi Hüseyin Şahin'in "Esmâ-i Hüsnâ ve Eserleri" tezinden alınmıştır, 66)

¹⁷⁶ Süleymaniye ktp, Pertev Paşa, 610/5 (Aynı tezden alınmıştır, 77)

¹⁷⁷ Bu muammaların sahibi hakkında A.S. Levend'in "Nevai'ye Atfedilen Bir Eser Muammeyât-ı Esmâ-i Hüsnâ" isimli (TDAY Bellekten, TTK, Ankara 1958, ayrı basım) makalesi vardır. Bu eserin Konya Mevlana Müzesi Ktp. nr. 2520'de olduğu bildirilmektedir. .

C. LÂMÎ' ÇELEBÎ'NİN ŞERH-İ MUAMMEYAT ALÂ ESMÂ-İ HÜSNÂ'SI

Klasik edebiyatımızın temel kaynakları olarak kabul ettiğimiz tezkirelerden ve diğer biyografik eserlerden Lâmiî Çelebi'nin İranlı meşhur muammâ üstadı Mir Hüseyin Nişâbüri'nin Esmâ-i Hüsnâ muammalarını şerhettiğini öğreniyoruz.

Mir Hüseyin, Allahu Teâlâ'nın doksan dokuz isminin her birine bir muammâ tertib etmiştir. Farsça olarak tertib edilen bu muammaları Lâmiî Çelebi Türkçe şerhederek kendi ifadeleriyle “ol kand-i mısırınin mevâyid-i fevâyidini ta'mîm için âb-ı revân elfâz-ı Türkî ile şerbet edip vilâyetimiz tâliblerine ziyâfet-küsterlik kılına ve ol meşk-i çînînin fevâyih-ı revâyihini teşmîm için hevâ-yı cân-fezâ-yı ibârât-ı rûmî ile hemdem eyleyüp memleketimiz râgiblerine şemîme-i muabber sunula” diyerek Türk insanının istifâdesine sunmak gayesiyle bu eseri kaleme aldığını söylemiştir.¹⁷⁸

1.Nüshaları

Bilinen iki nüshası mevcuttur:

1. İstanbul Süleymaniye kütüphanesi Esad efendi, nr: 2718'deki eser,
2. Ankara'daki Türk Dil Kurumu kütüphanesinde No:A/273'deki mecmuanın 21-67 numaralı varakları,

Süleymaniye Kütüphane'sindeki nüsha'ya ulaştık. Ancak karşılaştırmalı bir çalışmaya gidemedik. Çünkü asıl çalıştığımız Ankara Türk Dil Kurumu Kütüphanesindeki nüsha 46 varak olmasına rağmen Süleymaniye'deki nüsha sadece

¹⁷⁸ Lamii Çelebi, Şerh-i Muammeyat, 24a.

25 varaktan oluşmaktadır. Ankara'daki nüshada asıl bölüme geçmeden önce yani 38 nolu varaka kadar muammâ hakkında genel bilgiler verilmektedir. Lamii'nin bu eserle niçin ilgilendiğine dair bir giriş kısmı yer almaktadır. 38 nolu varaktan itibaren de Lamiî Çelebi Esmâ-i Hüsnâ Muammalarının şerhine başlamaktadır. Muammalar Farsça verilmekte ve ardından üç kısımda incelenmektedir:

- 1) Şerh-i mâ'nâ
- 2) Nükte-i îmâ
- 3) Hall-i muammâ

Süleymaniye'deki nüshada ise, Ankara Türk Dil Kurumu nüshasında bahsettiğimiz 38. varaka kadar olan kısım hiç bulunmamaktadır. Sadece muammalar ve şerhleri olup, ayrıca muammalar Farsça verildikten sonra şerh-i mâ'nâ ve hall-i muammâ olarak iki kısımda incelenmektedir. Yani nükte-i îmâ kısımları yoktur ve daha özet bir şerh sayılır. Bu nedenle de varak sayısı daha azdır. Bu saydığımız farklılıklardan dolayı iki nüshayı karşılaştırmalı olarak inceleme gereği duymadık.

2.Nüshanın Tanıtımı

Çalışmamız olan TDK Kütüphanesindeki “Yazma A/273” numarada Reşit Çelebi adına “Risâle-i Akaid” olarak kayıtlı eser, bir mecmuadır ve içerisinde farklı türde edebî ve dînî ürünler yer almaktadır. Çalışmamız bunlardan sadece bir tanesidir ve 21b-68a arasındaki “Şerh-i Muammeyat-ı Lamii Çelebi alâ Esmâ-i Hüsnâ” dır. Bu mecmua:

İstinsah tarihi: Belli değil.

Müstensih: Belli değil.

Ebadı: 210 x 150 – 140 x 70 mm

Varak sayısı: 214(Mecmuanın tamamı) Lamiî'nin eseri 46+1'dir.

Satır: 21

Yazısı: Nesih

Kağıt türü: Filigranlı

olup, çok yıpranmış bir haldedir. Orijinal cildi yıprandığı için cilt kapakları üzerine kağıt yapıştırılmış ancak kitap nem almış ve eskimiştir. Başlıklar ve alt başlıklar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Mecmua içerisinde Lamiî'nin eserinden başka eserler de bulunmaktadır:

- 1b-20b arasında Risâle-i Akaid adlı eser. Sahibi Reşit Çelebi.
- 68b-96b arasında Bayezid b. Gaffar'a ait Şerh-i Muammeyat ala Esmâ-i Hüsnâ adlı eser. Giriş kısmından anlıyoruz ki bu muammâları tertib eden Vahhabi-i Muammâyî'dir.
- 97b-116a arasında değişik isimlere tertib edilmiş muammâlar, bazı harflerin ve kelimelerin üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir.
- 117b-123b arasında Nazmî'nin Esmâ-i Nebi muammâları.
- 124b-214b akaidle ilgili bir eser, sahibi anlaşılamamıştır.

3.Eserin Muhtevası

46 varaktan oluşan eserin ilk kısmında (21-38.varaklar) Lamii Çelebi, eseri kaleme alışı, eserin güzelliğini, muammâ sanatının inceliğini, Mir Hüseyin'in

muammâlarının değerini anlatan yer yer tevazu ifadeleri ile süslü bir giriş yapmıştır. Bu bölümde çok ağır olmasa da, pek sade denemeyecek, Farsça ve Arapça tamlama ve kelimelerle dolu bir dil kullandığını görüyoruz. Bu girişten sonra 26.varaktan itibaren Lamii Çelebi “Mukaddime” diyerek muammanın tanımını yapmaktadır. Bu bölümde muammâ hakkında genel bilgiler, ünlü muammâ üstadlarından alıntılar, zaman zaman muammâ örnekleri buluyoruz. Ayrıca bu bölümde Lamii Çelebi muammâ tertibi hakkında da oldukça ayrıntılı bilgiler vermekte ve muammanın kısımları ile yapılması konusunda açıklamalar yapmaktadır. Bu bilgileri verirken Lamii'nin daha sade fakat Farsça ve Arapça kelimelerle yüklü bir dil kullandığı görülmektedir.

38 no'lu varaktan sonra eserin asıl kısmının yani Esmâ-i Hüsna muammalarının başladığını görmekteyiz. Burada Allahu Teâlâ'nın isimlerinin her biri için yapılmış, birer beyitten oluşan Mir Hüseyin Nişaburi'nin Farsça muammaları verilmektedir. Lamii Çelebi her bir muammayı üç şekilde incelemektedir:

- 1) Şerh-i mâ'nâ: Farsça beyti Türkçe olarak açıklamaktadır.
- 2) Nükte-i îmâ: Beyitteki mecaz anlamların açıklamasını yapmaktadır. İlk anda çağrışım yapanı değil, aslında şairin neyi kasetmek istediğini açıklamaktadır.
- 3) Hall-i muammâ: Muammâ'yı halletmekte, yani bilmeceyi çözmektedir. Muammâ tertib edilen ismin nasıl oluştuğunu, harflerin hangi işlemlerden sonra ve nasıl elde edildiğini anlatmaktadır.

Muammaları şerh ederken Lamii sade ve anlaşılır bir Türkçe kullanmıştır.

Lamii Çelebi 99 Esmanın her birinin muammâlarını şerh ettikten sonra 67. varakta başlayan 68. varakta biten bir hâtîme bölümü ile eserini tamamlamıştır.

III. BÖLÜM

ŞERH-İ MUAMMEYÂT-I LÂMÎ ÇELEBÎ ALÂ ESMÂ'L-HÜSNÂ

/216/ ŞERH-İ MUAMMEYÂT-I LÂMIİ ÇELEBİ ALÂ
ESMÂ'İ'L- HÜSNÂ

بسم الله الرحمن الرحيم

الی صنع تو مظهر هر اسمی
اسم تو کلید هر طاسمی

آدم ز تو یافت کنج اسما
اشفت ملک ازین معما

چون دور وجود خلقه زد
از نام احد بر آمد احمد

عالم چو ازین نمط صفا یافت
هر قدر که بود مصطفی یافت

قراڤكه زسرحق معما ست
نظم كهر كنوز با سما ست

بشكفت چو غنچه از دم او
در پاش شد از نم يم او

كفتار وى از صريح و ايمآ
كه حل ويست و كه معما

صخبش كه مفسران سرها ست
كشاف رموز اين معما ست

بر جمله زحق درود بادآ
ايتار زبحر جود بادآ

Ammâ ba'dü et-tevfir fi't-tevkîr her gün bu fakîr-i hakîr ü dervîş-i fâkîr-ter

el- mu'terif bi-uyûb-i nefsih cealellâhü Teâlâ yevme hayran min emsih. Nazm:

Melâmet gömûñ bî.....vü nâmı

Nevâ-yı mürşidi vü şeyh ü câmı

Muhabbet cur'asında mest ü şeydâ

Nedâmet kûçesinde rend ü rüsvâ

/22a/ Safâ mey-hânesinüñ derd-i nûşu

Ḳanâ'at tekyesiniñ hırķa-pûşu

İşidür yûze etmek hâcelerden

Me'ânî uğrusu dîbâcelerden

Ḥayâl iklîminüñ çâbuk-süvârı

Sühan bezminde nazmıñ dür-nişârı

Elifden bî-haber allâme-i dehr

Siyeh-hâtır-mişâl-i nâme-i ķahr

Urunmuş Lâmi'î' adın cihânda

Ve lâkin lem'a yoķ bir zerre anda

Hayâtı gül-şeninüñ gülleri lehv

'İbâret içre dün gün pîşesi sehv

Baş açık yâlin ayâķ yâķısı çâķ

Bir iş gelmez elinden çehresi hâķ

Ġarîb ü bî-nevâ divâne-i dehr
Şeh-i satraç ġam-ı ferzâne-i şeh

Perîşân ü ġalat her goft u ġûyu
Velî tutmuş cihâmı hây ü hûyu

Hevâ-peymâ cihânıñ hâk-sârı
Geçer hayretle her dem rûz-ġârı

Mahrûse-i Burusa'da yâ'nî ol dâr-ı behişt-asâda hâne vü hoşt-abâd ü kâşâne-i mihnet binâdımda dil-i hazîn ü hâtır-ı ġamġın birle sermesâ birini ceyb-i kanâ'ate vü pâ-yı ferâġatı dâmen-i 'uzlete çeküp, kendü 'âlemimde vü kâr demimde oturmuşdum. Ve tar-mâr-ı mülevves yâzlıġı ve ahd-i nâme-i suhan-/22b/ perdâzlıġı ki tayyi's-sicil li'l-kütüb dürmüşdüm. Ve ashâb-ı celâl ü erbâb-ı fazl ü kemâl gibi ġıl ve kâlden vü izhâr-ı ahvâl-i pür-hayâlden el çeküp bu ebyât ü dürr-i zebân ü hem-hâbâ-i dil-cân eylemişdür. Nazm:

Ben ne topraġım ki kendüm gösterem

Satduġım ġâh ola kendüm gösterem

H'âceniñdür cümle çün mâl ü menâl

Kîse-i dellâl olur bir kişte hâl

Bende-i mîr-i bahâriseñ eġer

Hıdmetinde hâceniñ bâġlan kemer

‘Âr olur tâc ü kabâ-yı müste‘âr

‘Âkıliseñ eyle terk-i iftiḥâr

Saña‘îzz ü kadr erdetdür aña

Terk-i her‘âdet ‘ibâdetdür saña

“Fe-sübhâne men yukallibu’l-kulübâ ve’l-ebâr ve yemḥu aḥvâle’l-leyl ve’n-nehâr ber-muḳtezâyî’l‘abd yüdebbiru vallâhu yukaddiru ve hüve alâ mâ yeşâ.” Kâdir anu gördüm ki ihvân-ı safâdan ve hilân-ı vahâdan biri şükrullâh-ı mesâ’iyye ve yessir bi’l-ḥayr-ı devâ’iyye. Şöyle ki resm-i dûstân bî-tekellüf ü ḳâ’ide-i yârân bî-talaṭṭuf içeru girdi, sicill-i şeref-kerâdir elinde bir tûmar var. Ba’de raf’u’s-selâm ü fetḥu’l-keâm etdi ki; işbu tûmar-ı ḡonce-mişâl gül-i şâd-berk irfân ü kemâl ü lâle-zâr Esmâ-i Zü’l-celâldür. Bil ki tû bâ’de-i bostân-ı berâḡat ü fesâḡat ve uşâre-i şekker-istân-ı sihr ü melâḡatdür ki, Mir Hüseyin-i Nişâbüri-i Muammâyî eyyedellâhü rûhah. Betâyidât ḡonca-i esmâ’ınun fikr ü ḡayâlinde neşv ü nemâ bulmuşdur. Ve âb-ı revân tab’ı dil-cûyı birle şuvâr olup ḡod nümâ olmuşdur. Ve nesim eltâf-ı behişt esâsından açılmışdur. Ve bûy-ı dil-âvercan ḳuvâsıyla ehl-i ‘irfân dimaḡın mu‘attar kılmışdur. Yâ’ni yüz beyt /23a/ muşanna’ belki yüz kaşr-ı mülemma’dur. Ki doḡsandokuz Esmâ-ı Hüsnâ’ınun cevâhir ü zevâhiriyle mânend-i ḡazâin-i lâ’l u dürr her ḡücesinün derûn-i pür; egerçi kim ol ebyât-ı pür nikâtuñ eyvânı ḳafl-i imtinâ’la muḡlak bestedür. Ammâ câm-ı rûzenlerinden cevâhirinün tâbi âfitâb-ı raḡşân gibi semekden semmâke peyvestedür. Ḥazreti Fettâḡ’a minnet-i ‘illet esmâuhû ve ‘izzet işbu ḡazâin-i pür-defâniniñ miftâḡına mâlik ü bu tıllısım-ı sîmâ-ḳısmun fethine ḳâdirsin. Mes’uldür ki, bu nûḳûd-ı cevâhiriñ üzerindeki mehr-i uḳûdını ḡall eyleyüb, dürer-i ḡurer-i

meknûnunu vü mâl-i menâî-maḥzûnını ihvân ü hallâfa temâşâ etdüresin. Belki zürâfâ-yı devrân ü 'urefâ-yı cihâna yâğmâ etdüresin. Şiir:

Bu yâğmâyâ üşüp âlem şafağdan
Tutup dâmenler açsun her taraftan

Olursa şâh edinsün tâc-ı târek
Bulursa kul aña olsun mübârek

Bu dahi erbâb-ı kerem yânında mu'în ve aşhâb-ı şiyem katında mîr-hünerdür ki te'allul-i le'all ü leyte ve temehhül-i İsâ ve heyt birle ebvâb-ı eltâfi aḥbâb yüzine sedd murâd-ı aḥıbbâyı özt-i bahâneyle reddeylemek tarîk-i fütüvvetden dür ve meslek-i meveddetden mehcûrdur. Böyle deyüp ol nâmeyi öñümde okudu ve ta'aruz-günân bu beyti okudu:

وما كل ما تهدي النفوس نافع
ولا كل ما تخسى القلوب بضائ

Vaqtâ kim ol yâr-ı azîz ü dost-ı sâhib-i temyîz bu yüzden ikdâm ü ibrâm ve bu üslûb ile tamâm-ı ihtimâm etdi. Pes ol tûmar-ı ḡonceniñ gerdârı hezâr-ı luḡ ile elinden gül gibi aldım. Ve maḡla'ında vü maḡta'ından /23b/ 'ayn-ı im'ânla nazâr saldım bir ravza-i dil-ârâ temâşâ eyledüm ki; çemen-i pür-semen âs-mân-ı esâmî ezhâr-ı nücûm-ı cihân-tâbla gül-şen ü pür sipihr-i mu'allâ seyrettim ki, sahn-ı pür zemin-i dil-guşâsı envâr-ı mâh-ı âf-tâb ile rûşen-i mücerred-i cerîde-i mu'ammâ deḡil

bir derc-i mücevherdür ki, şâd hezâr nükte-i sihr-entümâ ve mu'ciz-nümâ bi-tarîk-
 1'r-remz ve'l-îmâ anda derc olmuş ve maḥsûs-ı sefine-i Esmâ değil bir burc-i âs-mân-
 1 peykerdür. Ki bîhadd bî-şumâr cevâhir-i şeref-simâ vü sa'adet-îmâ ke-nucûm-i
 burûcu's-semâ aña ḥarc olmuşdur. el-Kışşa: Her beytiñ enküşt-nümâ-yi ehl-i devrân
 ü ḥurşid-mişâl-i cihan-ârâ-yı ḥâtır-ı kavm-i 'irfândır. El-Hakk ol üstâd-ı naḥl-bend ü
 ol ḥürrem-nihâd-ı hüner-mend âb-ı ḥayât-ı aqlâm-ı Hızr ikdâmından elfâz-ı me'ânî
 çemenlerin şöyle seyredüp ve şâd-âb eylemiş ki, ol sebze-zârîñ sakâyıḥ-ı semenleri
 vü saḥâyif-i yâsemenleri nazar-ı ulu'l-ebşârda Musâ-şifat niyet-i beyzâ gösterür. Ve
 revâyıḥ-ı demhâ-yı muḡberrinden ol ravza-i dil-âviz ve gülşen-i nüḥûd-âmize bir
 vechle tarâvet ü leṭâfet vermiş ki şemâyim-i şâbâ-yı şimâli vü nesâyim-i hevâ-yi
 'itidâl efsurde-ḥâtırlar vü pejmurde-dilleri İsâ-ḥâssiyyet iḥyâ eyler. Ve'l-ḥâsıl
 müsabaka'ti çevgân ḥayâlde meydân-ı goft ü gûyda akrân ü emşâlinden kaçmış:

کوش کی کوش شہانرا کوپار از بلند
 کویت نوبت برای دیگرست آگا هوشمند

Pes 'inâyet-i Barî yârî ve himmet-merdân medetkârı kulûb-ı dil-i bî-ârâma ve
 cân-ı müstehâyâ ba'de şâdâ'i'l-içtiḥâdı bî-i'timâd ü irtişâd /24a/ ol ḥob devrânüñ
 zülf-i girih-kârı 'uḡdeleri meftûḥ oldu. Ve ol maḥbûb-ı cihânüñ lâ'l-i dür-nişârı
 ḥiredleri meşrûḥ oldu. Belî bu nükte bî-ḥoş demişlerdür ve kaçab-ı ḥâmedân'dan
 şekerler yemişlerdür. Beyit:

کلکم عجب مدار اگر درد سرکشم
 شمع شگفت نیست اگر خون دل خورم

Felâ bûdde ol yâr-ı vefâdâr gam-h`âr-ı hevâdârıyla bir kaç gün sebep-i üns ü selvet ü mûcib-i bezm-i halvet kılındı. Ba'de ez-murûr-ı rûz-gâr ü ğubûr leyl ü nehâr hâtır ü `âtır ü fâtır ü hayâl-i şâtır el-umûru merhûnetün bi-evkâtihâ muķtezâsınca yüzden tekâzâ idi ki, ol kand-i mışrınıñ mevâyid-i fevâyidini ta'mîm için âb-ı revân elfâz-ı Türkî ile şerbet edüp vilâyetimiz tâliblerine ziyâfet-gûsterlik kılna. Ve ol meşk-i çînünün kavâyih-ı revâyihını teşmîm için hevâ-yı cân-fezâ-yı 'ibârât-ı rûmî ile hem-dem eyleyüp memleketümüz râğıblarına şemîme-yi muabber şunula. Nazm:

Çü feyzîñ lüccesinden yokdur imsâk

Nişâr aksam n'ola birkaç güher-pâk

Der-midhat-i şâhib-kırân-ı zamân Hazreti Süleymân-süyuf belki kâniñ-i muammâ bünyâd-ı cihân-şârih meftûn-ı şuûbet-i intima'-ı kevn ü mekân dürr-i derc kizveristânı dürri burc-i şâhib-kırânı bir rik'a-i mülk ü celâlet ü nûr-ı hadîka-i dîn ü millet sultânü'l-mücâhidîn burhânü'l-muvaḥhidîn mâlik-i memâliki's-şarḫ ve'l-ġarb, sâlik-i mesâliki's-sarb ve'l-ḥarb hazreti Süleymân Hân bin Selim Hân halledet hilâfeteñ bi'l-'adl ve'l-iḥsân /24b/ a'bâd-ı sa'âdet-i irşâdına ve huddâm-ı kirâm-ı siyâdet-i iştihâdına mûr-ı şikeste-nihâd gibi tuḥfe-i recül ibḫirâdile 'ilâm-ı iḥlâs-ı ubûdiyette ü 'ilân-ı iḥtisâs-ı hizmet etmektedir.

Nice özr eyliyem bu dergehde çün senüñdür kamu kalîl ü kesîr, ger nübüvmesse-i şapıña rüşendür. Nükte-i tuḥfetü'l-fakîrü'l-ḥakîr bu daḫi erbâb-ı irfân ü aşhâb-ı beyân yanında ma'lûmdur ki, Arabî ve Fârisî zebânında Fârislik âsândır.

Zirâ beydâları vâsi'ul-kazâ vü saḫrâları dil-güşâdır, kemiyet-i tabi'at ü bâd-ı pâ-y-i hayâl anda murâdınca duraydı. Cevalân ü taht ü cevalân eyler ve Türkî dilde terk ü tâz-ı pür-her-insandır. Eger Arabî lisândan Fârisî zebândan daḫi terceme olursa anuñçün kim meydân-ı meyân-ı ğâyetde tenk ü reh-güzârı tâ hemvârı pür senkdür.

Pây-ı refîâr-ı merâhîlinde lenk ü rahş ü rahvâr menâzilinde bir direnk olur. Huşûşan efâzîl-ı kirâmın vü fevâzîl-i ızamın Farisi zebânda ve Arabi lisânda resâil-i şeref-vesâyiline nihâyetle ve mekâtib-i fezâil merâtibine gâyet yokdur. Eger her birinde deryûze-künân-ı dervîşân-ı zebil dokunup, siyeh-rûy-ı hindûlar gibi bir dâne bu cürmüne edesin. Tereddüt yokdur ki anbârlar pür kalursun ve ger dürdâne mahzenlerine girüp her dürc-i güherden hayla lü'lü'ler gibi birer dâne la'l uğrulayâsın şek değıldür anbarlar doldurursun. Beyit:

Eger uğruluk etsen şeyndür ol

Sevâdî'l-veche fi'd-dâreyndür ol

Lâkin anı aşhâb-ı nazar ü erbâb-ı hüner mecâlisindeki rûz-i rûşenden /25a¹⁷⁹ enver ü âfitâb-ı âlem-tâbdan münevverdür. İzhar ü işâr edemezsin ki mûcib-i bed-nâmı vü fezâhat ü sebeb-i rüsvây ü vefâhatdür, Türkî meşeldür ki:

Koñşu boncuğun uğrıl原因 gece taşınur

Zîrâ zarûridür nazar-ı ağıyardan şakınur

Beyit :

Uğruluk etmekle her bir hod pesend

Ede mi şanur aceb kadrin bülend

Ber-takdir ki ol düzd-i muztarıñ bu kabâhati bu rüzgâr-ı pür tezvirde vikâhat ü fezâhate bahr olmaya. Ol makûle feşâhat ü belâğatden fâide vü ol vechile izhâr-ı faziletten aîwendir

¹⁷⁹ Yazmada bu sahife 26a olarak numaralandırılmıştır. Ancak sahife sonlarında sol alt köşedeki bir sonraki sahifenin ilk kelimesinden ve metnin akışından anlıyoruz ki bu varak tamir sırasında ters katlanmış dolayısıyla sayfalar karışmıştır. Biz bu hatayı düzelterek numaraları yeniden koyduk.

Edüp hîleyle çârîn-i meryemin düzd

Mesîha gönlüñ inmekdendir müzd

Lâ cerem bu fakîr-i hakîr kalîl ü keşîr âlâ tarikî'n-nazm ve'l-inşâ keyfe mâ yeşâ ekseriyâ her ne kim ifşâ vü temhîd edübdür Türkî lügat ü Rûmi ibârât üzere nâme-i 'âmâlî vü ceride-i ahvâli gibi tesvîd eyleyüb durur.

Egerçi kim zamân-ı hâsedde izhâr-ı güher ü davâ-yı hüner etmek kişi ateş-i mücâhede ile büryân olmuş ciğerini şol zâğ ü ğarâb önüne ilgâ etmekdür. Ger külhânîler gibi çehreleri dîd-i hakîk-ı dile endûde vü zebâniler gibi sevâdleri kaçran ü kîr-i hâsed birle elvezedür. Ve yevm-i mîşum gibi dîdeleri rûz-i rûşenden remed dâr ü şeb debhorden bîydârdır.

Ammâ "*innellezi li-ümme'z-zamân meslûm*" kaziyyesinden midir mülâhaza-i yevm lâ yehdin keder edüp, yine işbu mestûre-i pâkize vü muhazzera-i düşizeniñ ki hüsn-i cemâlî vü lutf-i kemâlî gayret-i cevri 'ayn /25b/ ve ibret-i melâike-i îlliyyîndür, nûr-ı muşavver gibi tenin üryân temâşâ etmek için ve cân gibi nâzik miyân bedenin bî-pîrahendür, ağûs kalmağičün mısra "*men nehsebüm yâ sanemdir yâ pir-i hen*" deyu hal-i hulel ü huliyesine türkâne el urub ikdâm ü ihtimâm ü azm-i tahsîl-i merâm olundu.

Eger bu risâle-i lem'adârın ve makâle-i kamer-kerdârın nâmını şol yuzden ki suver-i âlem ü nüķûş-i nüfus-i âdem mezâhir-i esmâ-i Hüdâdur. Mirâtü'l- esmâ belki câm-ı cihân-nümâ kûsüm revâdur, mutazarri'dur ki Hazreti 'İzzet-i esmaühu ve immetü âlâuhû eltâf-ı kârsâz ü a'tâf-ı nebde nevâzenden bu ğarîb bî-murâd ü ğarîb şikeste fevâdı ol güftâr-ı habîb-i inķiyâdın rakîbisün. Nihâdlarınufñ tâarruz-ı bîdâdından ve cümle-i fesâdından hıfz eyleye. Ve bu güfte-i hoş nükte-i tâbende

manzırı ve külli şikefte-i feruħde aħterî ki şafha-i cedide-i ħüsnâ ünvan-ı beyân Esmâ-i ħüsnâ ile ma'nündür. Ve âyine-i cemâl bâ-kemal sıfât zât-ı Hakk ile izâfetle gün gibi rüşendür, "her ħasûd la yesûd" rûy-ı siyâhın şâm-ı melâmet ü şehâb-ı ġarâmet gibi zûlmet-i in'ikâsı rûy-ı renginden ve her anûd-i pür ħukûd bed hevâhîn bâd-ı dil-gîr ü hevâ-yı pür tenfir gibi dûd-i infâsının bûy-ı jenginden selâmetde tut ki "el-hasûd ke'l-hufsâ izâ ħareketehu fi"

İşbu dînâr-ı şahîhî'l îyârı vü eşrefiyye-i afitâb mi'yârı ki çehre-i med ü şî nâm-ı şerîf sultân-ı devrânla meslûkdür ve sebike-i encüm tâbî kavâlib-i şıdk ü şafâda mesbukdür her kâllâb-ı nâkıs /26a/ ve mu'telli'l-'aynuñ taarruz-ı pür-tahlîtidan ve her ayyâb-ı ecvef-i muhtelli'd-dimâġuñ taşaruf bi'l-ġalîzından saklayâ. "Aşhâb-ı'l-ħukûd ke'l-kilâb izâ turrat min bâb-ı bânî min bâb-ı belî" şubĥ-ı kâzib her zamanda râ'yet-i tezvîr-i ifrâşte etmekdedir. Beyit:

Lâmi'î şâfi-dil ol sen kıl edeb resmin nigâh
Ġam deġildür saña ta'n etsün rakîb-i rû-siyâh

Besleyüp meşkile yellerl'eylesün ġarġ-ı kilâb

Bûy-i serġindir cu'alden irişen bî-iştibâh

Ĥakk'a kaç Ĥakk'la ol Ĥakk söyle Ĥakk'dan um meded

Bâtlı butlân yeter Ĥakk söze Ĥakkdur ġuvâh

Neuzu billâh min hemezâtîş-şeyâtîn fi umûri'd-dünyâ ve'd-dîn ennehû ni'me'l-mevlâ ve ni'mel muîn ve nuşallî alâ seyyidinâ Muhammed ve âlihî ve şahbihî ecmaîn.

Mukaddime

Birkaç nesnenün zikrindedir ki maşûda şurû' etmezden evvel tâliblere ziyâde başîret verür ve istihrâc-ı ismde mâ'rifet arturur.

Bilgil ki mu'ammâ aşında "ta'miye" den müştakdur, ism-i mef'ûldur, "ta'miye" lûgatde gizlemekdür, pes mu'ammâ gizlenmiş demek olur, ammâ ıstılâh-ı zürefâ vü i'tibâr-ı urefâda şol kelâma derler ki, bi-tarîk'ır-remz ve'l imâ anda istihrâc-ı isme işâret buluna, bu vechle ki tab'-ı selîm ve zihn-i müstakîm anı müstahsen ü maqbûl tuta, ol kelâm gerekse mevzûn gerekse ol işâret-i maşûd olsun, gerekse olmasun.

Meselâ Sultân Süleymân isminde bi-tarîkî'n-neşr /26b/ ve'l inşâ duâ-yı devlet-şâhî kaşd olunup böyle denildi, nesir: "Evc-i âs-mândan ve hâdîd-i iqbâlden vech-i tavâfla güneş kapuında baş urup ilâ ahiri'z-zamân gündüzlerden gâh ki derbân olsun ve şââdet ü lefâfet yüzünden yümn-i devletünde mâh ü encüm istikâmet hâşıl eyleyüp, geceler şeref-i iclâlle yâm-ı serâike pâs-pân olsun".

Ammâ evvelki kavmiñ ta'rifâtında mu'ammâ-yı kelâm-ı mevzûn tutdukları e'amm-ı ağıbe binâ'endür. Kezâlik ol işâret-i maşûd olmak gerekdür dedikleri dañi bu kabildendir. Nitekim fuzelâ-i hikmet-şîâr ve hükemâ-i ma'rifet-dişâr şî'rin ta'rifinde ihtilâf edişdiler, kimi mücerred kelâm-ı mevzûndandır dedi ve kimi kelâm-ı muhayyel-i mevzûn bi'l-kaşd dedi. Ve ba'zısı muşaffa mütekerrir ve musâvi'l-evâñir "ibâretlerin dañi zamm eyledi. Elfâz-ı mühmele-i manzûmeyi belki elfâz-ı mühmeleye karîb olan menzil-i mevzûnu ve mevzûnâtdan iâka-yı vü mîsrâ' kısmını aqsâm-ı şîir-i bi-ta'rif etmiş oldılar, zîrâ muţlak kemâle munşarîf olur. Nitekim her nefis ü pesendide kelâma söz budur derler. Ta'rif-i mu'ammâda dañi bu 'itibârât olunsa ma'kûl ü maqbûldür, mu'ammâ-yı hâssı beyân olunmuş olur, hattâ fuzelâ-i

müteahhîrîn manzûm-ı mu‘ammâyı da ber vechle mâ’nâ-yı beyti îtibareyn ederler ki, şöyle ki mu‘ammâda denilmese ma’lûm olmaz, güyâ ki mâ’nâ-yı beytisi olmağın şî‘r-i mu‘ammâdan ‘addedilir. Eğerçi selefden ol maķûle mu‘ammâlar bî-ħadd şâdır olmuşdur. /27a/ Nitekim Şerefüddîn-i Yezdî rahmetüllahi aleyh Maħmûd isminde bu beyti demişdür.¹⁸⁰ Nazm:

قلب شش از قلب قلب شش بیفکن در حساب
تاز قلب قلب شش روشن شود نامش ترا

Ve bir beyit daħi ondan “bûse” çıkar ol dahi Şerefüddîn’iñdir, beyit:

زلعل یار خواهم ضد شرقی
تبازی ودری و قلب تصحیف

Ve bunuñ emsâli mu‘ammâ-yı müteķaddimîn lâ yuħşâdur. Lâkin cevâhirden ma’dûd değildür, manend-i ħaşâdur. Ve bunlardan ğayri haķıķat-i mu‘ammâ kelâmıñ ğayrine ta’mîm olunsa câizdür ve ħuşûl-i mevşûldür ve erbâbı yânında maķbûldür. Şöyle ki tekellüm ekmek sözin bir ismüñ veyâ bir nice esmânüñ taħşîl-i maddesine yâ’nî mücerred ħurûfuna ve tekml sûretine yâ’nî tertîb ü tanzimine ta’dâd-ı nukûd ü evdâ-ı ukûdle bâ-âbâdî vü asâbi’le vü bâ-âlât-i zâyi’ile ve bunlarıñ emsâl-i ba’zı eşyâyle işârât ü delâlet olunsa ve añdan ism istiħrâc kılunsa müyesserdür. Belki zürafâ yânında mü’teberdür aña mu‘ammâ-yı ğayri kelâmî dirler. Meselâ tenhâ

¹⁸⁰ “Evvelki kalbden murâd addede olan altıncı kalbi olan ikidir, üçüncü kalbden murâd vâv lafzının kalbidir ki elifdir, zîrâ kalbden bu makâmda murâd olan vasatdır, ikinci kalbden murâd mîm-i kalb olan yâdır zîrâ elif yekidir kırkdır, kırk ise mîmdir mîmin kalbi yâ’nî vasatı yâdır, yâ ondur ondan iki iskât olunsa sekiz kalır sekiz hâdır mısra’-ı sânideki kalbi sânidenden murâd addede altıdır, kalbi iki olur ol ki kalbden murâd dümün kalbidir, zîrâ Farisîde iki dü vavdır, kalbi vâv dâl olur mahmûd olur.” (Bu “not” eserde sayfanın kenarına yazılmıştır.)

şehâdet parmağınla harf-i elife ve iki parmağınla harf-i lâ'yâ ve şehâdet parmağınla baş parmağını halka edüp harf-i hâ'ye işaret eyleseñ, "İsm-i İlâh" hâşıl olur. Bu üslûb ile bir nice derecede ism istihrâc etsek mutaşavverdür ve erbâb-ı fen yanında suhûletle müyesserdür. Ve şecere-i hurûf ki divârlarda yâzılı bu kabîlendür, aşhâb-ı meş'ûde içinde bu maķûle mermûzât çoğ olur ve âhâr şeylerde rumûz ü işârât ü evzâ' vü imârât-ı /27b/ kâim-i maķâm-ı zebândur ve resm-i zarîfândur. Pes mecâlis-i zürafâda belki meĥâfil-i umerâda esrâr-ı zamîr-i aġyârdan ihtirâz edüp, bî-hurûf ü kelâm işâret-i çeşm ü ebrûyla ilâm eylemek müveccehdür. Ve ehlullâh yanında zebân-ı dil olmayınca ĥaķîkat-i ismu'llâh'a vüşûl olmaz ve ĥavâş kapuların nihânınca göñül sarayına sâlik olan yol bulmaz. Nitekim mesned-i sa'âdetimiz olan Seyyid Ahmet el-Buhâri aleyhi rahmetü'l-Bâri bu mâ'nâyâ işâret edüp "bûlbûl" isminde bu beyti buyurmuşdur. Ve fezâyil-i sükûnûn beyânında ve Ĥaķķa işâlinde bûlbûl-şîfat olan müdde'îlere ĥoş nûkte getürmüşdür. Beyt der-ismi-i bûlbûl:

کرد و لب دل کنی توانی یافت
نام یاری که قوت جان منست

Çûnki mu'ammânûñ ta'rîfi bu ĥadar beyân ü ayân olundu, bir miķtâr daĥi aķşâm-ı â'mâlisine işâret kılınsun, efzâlü'l-müte'ahĥirîn ü ekmelü'l-mütebaĥĥirîn maĥzûm-ı sâmi-i ĥazreti Câmî kaddese sirruh manzûm olan Risâle-i Muammâsında bu fennin aķşâm-ı âmâlesi üçdür deyû, böyle nazm eydi:

که اعمال معمای سه قسم است
که هر يك گنج معنی را طلسم

یکی اعمال تحصیل که ازوی
به تحصیل حروف ارد خریدی

دوم انها که در تکمیل صورت
بود صاحب معما را ضرورت

سوم اعمال تسهیل که دانا
روی کرد دبران باقی توانا

Ve bazı resâilinün evvelinde aqsâm-ı terbi' edüp, biri dahi “ââmâl-i tezyîlîdür dedi ve mişâllerini zeyl-i risâlede zıkr eyledi. /28a/ Pes ma'lûm oldu ki “ââmâl-i tahşîlî maqşûd olan ismüñ mücerred hurûfuna 'işâretden 'ibâretmiş. Ve “ââmâl-i tekmiîlî tahşîl-i hurûfdan soñra maqşûd olan isme muvafık ol hurûfuñ tertib ü tanzîmine delâletmiş. Ve “ââmâl-i teshîl bu iki emrden birine maqşûş olmayup ol amelleri âsân ü rûşen ü dil-keşen beyân eylemek imiş.

Mu'ammâ demek isteyen kişiye evvelâ lâ büddür ki, maqşûd olan ismüñ harfine işâret ede ki, mâdde mesâbesindedür. Ve şâniyen ol hurûfuñ tertib ü tanzîmine delâlet eyleye ki, şûret menzilesindedür, bu iki 'amel mu'ammâda vâcibdür. Şöyle ki mâdde-i ism-i maqşûşu tahşîl ü şûretini tekmiil etdükden soñra eger ol ismüñ harekât ü sekenâtâ ve teşdîd ü tahfîfi ve medd ü qasrını bile ri'âyet eyleye, bu dahi bir emr-i müstahsen olur ve ismüñ istihrâcı ziyâde rûşen olur. Lâkin usûl-i kavâid ve mühimmât-ı fevâidden 'addolunmaz. Pes bu kâideyi zeyl-i kitâbda götürmek münâsib olmağın adını “tezyîlî” verdiler, bu eclden Mir Şerif-i

Mu'ammâyi rahîmehullah, "âmâl-i mu'ammâyı dört deyu Şerîfiyye nâm risâlesinüñ evvelinde nazmla böyle irâd eylemiş.

Beyt:

پس اعمال معماي بود چار
یکی تحصیل ارکانست ناچار

دوم تکمیل آن ارکان بصورت
پس اعمالیکه آن نبودت ضرورت

دگر باشد عملهای که عامست
زا سانی برای هر کدامست

نخستین قسم تحصیلی است بی شک
/28b/ چو ثانی قسم تکمیلی است بی شک

سوم تزییلی و انگاه را بع
به تسهیل است نزد قوم شایع

Bu fakîr ü hakîr gelen oldur ki; ‘âmâl-i teshîl ve ‘âmâl-i tezyîl, ‘âmâl-i taḥşîlî ve ‘âmâl-i tekmîlîde derc olup müstaḳil amel addolunmasa daḥi olurdu. Zîrâ teshîlî yâ mâddenüñ iḥrâcını âsân etmek içindir, yâ şûretüñ tezyîlî ḥod mücerred şûretüñ mütemmimâtından ve muḥassenâtındandır, ol daḥi ‘âmâl-i tekmîlîye ‘âiddür. Pes bunlar usûl-i mu‘ammâdan addetmek zâ’iddür. Lâkin “Ve liküllî vichetün hüve müvellihâ ve’l-ḳavmü aleyhâ zâhibün ve li’n-nâsi fimâ yâ’şîküne mezâhibü.” Çün ol üstâdlar usûl-i ‘âmâl-i çehâr ḳâ’ide üzerine bünyâd etdiler, biz daḥi anlara tâbi’ olup dört âmâlîñ zabtı âsân olsun içün Türki nazmını böyle îrâd eyledük. Nazm:

Me‘ânî kim mu‘ammâdur tılısmı

Denildi çârdur kısmınıñ ismi

Biri taḥşîlî vü tekmîlî biri

Biri tezyîlî vü teshîlî biri

Açup her bir tılısmuñ safîa bâbuñ

Diyem ta’rif edüp faşlı’l-ḥitâbuñ

Odur ey yâr taḥşîl-i ‘amel bil

Ḥurûf-ı ismin etmek cümle taḥşîl

Çü taḥşîlîden oldu isme bünyâd

İder tekmil ol bünyâd âbâd

O taḥşîlî me'âd eyler bu tertîb

Qalur tezyîlî ol tertîbi tezhîb

Eder 'âmâl-i teshîlî eyâ ḥân

Bu 'âmâluñ tariqın saña âsân

Pes 'âmâl-i teshîl umûmundan ötürü taqđîm olundu. Egerçe kim sâir 'âmâl buña nisbet aşlıdur, bu anlara nisbet fer' meşâbesindedür. /29a/ 'Âmâl-i teshîl dördür; intikâd ü taḥlîl ü terkîb ü tebdîl.

'Amele-i intikâd kaçdolun ismüñ bir ḥarfine yâ bir nice ḥurûfuna işâretden "ibâretdür.

'Âmâl-i mu'ammâyiden anda bir 'amelle tasarruf etmek için 'âmâl-i taḥşîl mâ'nâ-yı şî'rîye nisbetle olur, lafzı mâ'nâ-yı mu'ammâyide müteâddid kılmakdur.

'Amel-i terkîb, 'amel-i taḥlîlin aksidür, yâ'nî bi-ḥasebi'l-mâ'nâ-şî'ri müteâddid olan elfâzı, mâ'nâ-yı mu'ammâyide bir eylemekdür.

'Amel-i tebdîl, ism-i maqşûduñ mâddesinde ḥuşûle muḥârin olan ḥurûfuñ ba'zını ba'zı âḥıra değiştirmeye derler. Eđer bu 'âmâlden her birinüñ mişâli irâd oluna muḥaddime-i risâle maqşûd-ı aşlıden dūr u dırâz olur, *fe-li'l-kirâmi mine't-tatvîli taşdı*' inşâallahurrahmân maqşûd-ı aşlı beyânında her birine işâret kılna.

'Âmâl-i taḥşîli dokuzdur: Tanşîş ve tesmiye ve telmîh ve türâdif ve iştirak ve taşḥîf ve teşbîh ve istiâre ve 'âmâl-i ḥisâbi ve kifâye. Mir Şerif Mu'ammâyî 'amel-i teşâbüh deyü bir 'amel daḥi ziyâde eyleyüp 'âmâl-i taḥşîli ondur dedi.

‘Amel-i tanşîs, maşşûd olan ismüñ ba’zı harfini yâ cümlesini sarîh îrâd eyleyüp, vücüh-i delâyil-i mu‘ammâyiden biriyle işâret olunmaşdır, buna tahşîş dahi derler.

‘Amel-i tesmiye, bir harfiñ ismini zikredüp, yâ müsemâmın zikredüp ismin murâd edinmekdür.

‘Amel-i telmîh, ıstılâhât-ı aşhâb-ı fûnûnda ba’zı umûrda ihtîşâr kaçd edüp, bir harfle yâ dahi ziyâdeyle /29b/ işâret etmişlerdür. Telmîh ol delâyili zikredüp, medlûlâtın dilemekdür yâ medlûlâtın zikreyleyüp, delâyilin murâd edinmekdür. Meselâ ıstılâhât-ı takvîmîde harf-i lâm’la leyl ve harfi râ’yla nehâr bi’l-leyli ve nehâr dileyüp harf-i lâm ve harf-i râ dilemek gibi. İnşâ’allahu’r-Rahmân bunlarıñ tefâsili işbu muşaddimededen sonra fuşûl-i seb’ada zikroluna.

‘Amel-i terâdüf bir lafza sarîh yâ ğayr-i sarîh zikredüp evvel-i lûğatda yâ âhir-i lûğatda bir lafz-ı âhir dilemekdür ki, ol iki lafz bir mâ’nâ izâsında vaz’ olmuş oldu, meşelâ “ten” deyüb “beden” dilemek gibi.

‘Amel-i iştirâk iki mâ’nâyıçün yâ dahi ziyâdeyiçün vaz’ olmuş bir lafız îrâd edüp, mâ’nâ-yı beytîde bir mâ’nâsın ve mâ’nâ-yı mu‘ammâyı bir âhar mâ’nâsın murâd edinmekdür.

‘Amel-i kinâye, iki kışmdur: Bir kışm oldur ki, bir lafzı zikreylersün ve anuñ mâ’nâ-yı mevzû’lesi vâsıtası ile bir lafz-ı âhar dilersün ki, ol lafz-ı mezkûr ol lafz-ı murâd içün vaz’ olunmamış ola. Meşelâ “direm dârân-ı cihân” dersin “cihân” lafzınıñ noktalı harflerin dilersin, “müflisân” dersin noktasuzları murâd olup, “râsitân-ı cihânyân” dersin elifler maşşûd edinürsün, “sâkinân-ı şehristân” dersin sâkin harfleri kaçd eylersün, inşâ’allahu’r-Rahmân tafşîli fuşûl-i tis’adan zikroluna. Bir kışm dahi oldur ki, mezkûr olan lafzıñ mâ’nâ-yı mevzû’le vâsıta sinsüz bir lafz

lafz-ı âhar dilersün. /30a/ Şöyle şartıla ki, lafz-ı mezkûruñ lafz-ı murâda delâleti telmiğ ve tesmiye tarîkıyle olmaya. Meselâ “güneş senüñ cemâlünü gördü bî-hod oldu” desen güneşden “amel-i terâdüfle lafz-ı “ayn-ı intikâl edersin, pes “ ‘ayn-ı bî-hod oldu” demiş olursun. “ ‘Ayn bihod oldu” demekle “lafz-ı ‘ayndan ħarf-i ‘ayn gitdi” demeği kitâbet eylersün.

‘Amel-i taşhîf, bir lafzuñ sûret-i raqamîsinüñ tağyîrine işâretden “ibâretdür. Mahv-ı noktaıyla yâ işbât-ı noktaıyla meşelâ ħarf-i bâya bir nokta işbât edersün ħarf-i yâ olur ve yâhûd ħarf-i yâ’niñ bir noktasın mağv eylersin ħarf-i bâ olur ve yâhûd bâniñ noktasın ve yânın noktaların tahtından fevkine iltersin, ħarf-i nûn ve ħarf-i tâ olur, bu daği mağv-ı işbâta râci’dür.

Ve bu ‘amel-i taşhîfüñ feleki iki nokta-i kutb üzerine dâ’irdir, yâ’ni iki kısmdur. Birine taşhîf-i vaż’î ve birine taşhîf-i ‘aklî derler. Taşhîf-i vaż’î, noktaya ta’arruz etmeksüzün bir lafzı zikredüp, anuñla bir lafz-ı murâduñ tağyîr-i sûret-i raqamîsine işâret eylemekdür. Gerekse ol lafz-ı mezkûr kelime-i mustakille olsun, gerekse bi-tarîkı’t-terkîb ve’t-tahlîl ħâşıl olsun. Meselâ “şor sî” deyüb “sî” dilemek gibi, “şekl-i sitem” deyüb “sîm” murâd edünmek gibi. Taşhîf-i cu’lî bu mağûle elfâzla tevessül itmeksüzün tağyîr-i sûret-i lafza işâret eylemekdür, gerekse ol lafzun ta’yîni mağşûd olan ism qarînesiyle olsun, gerekse öyle olmasun. Beyt:

Ĥazz-ı bîdil şanma dert hemdendurur

/30b/ Belki nâm-ı yâr-ı hemdendurur

diseñ “ĥatîb” çıkar, lafz-ı “ĥazz-ı bî-derhem” olıcak isim qarînesiyle ĥaz olur, lafz-ı bî daği dil ‘ibâretiyle ĥalb olup mağşûd ĥuşûle gelür. ‘Amel-i teşbîh ü isti’âre bir lafzı zikredüp bir ħarf yâ nice ħarf dilemekdür, mezkûruñ murâda sûret-i ĥatda ve

heykel-i rakamîde münâsebeti vâsıtasıyla meselâ, “mâh-ı nev” dersin “harf-i nûn” dilersin yâ “serv” dersin elif murâd edinürsin.

‘Amel-i hisâbî beş üslûbdur: üslûb-ı ismî, üslûb-ı harfî, üslûb-ı inhisâyî, üslûb-ı inhisârî, üslûb-ı rakamî.

Üslûb-ı ismî, kelâmıda bir ‘adedi zikreyleyüp ismin murâd edinmekdür. Meselâ “cemâlün yürmi on oldu” deseñ “lafz-ı cemâlde harf-i elif harf-i yâ oldu” demek olur.

Üslûb-ı harfî, kelâmıda bir harfî ya birkaç harfî zikredüp, anuñ ‘adedin murâd edinmekdür. Meselâ “leb-i lâ’l” dersin lâmdan “sî” lafzı murâd edinürsin.

Üslûb-ı inhisâyî, kelâmıda bir “adediñ aḥvâl ü evşâf-ı muḥaşşasın zikredüp, ol aḥvâl ü evşâf vâsıtasıyla “aded-i murâda intikâl eylemekdür, gerekse ol aḥvâl ol isme fi nefsihâ muḥtaşar olsun, gerekse bir vaşf yâ bir izâfet vasıtasıyla olsun. Meselâ “ruy-i âb” dersin lafz-ı âb ‘adede üçdür, “se” lafzına intikâl edüp, “harf-i sîn” murâd edinürsin.

Üslûb-ı inhisârîyi kelâmıda bir “aded-i mu‘ayyende maḥşûriyeti meşhûr ma’dûdu zikreyleyüp, ol ma’dûduñ ‘adediñ murâd edinmekdür. Meselâ, bir ay /31a/ otuz günde maḥşûr olduḡu meşhûrdur, “ay” dersin “otuz gün” dilersin.

Üslûb-ı rakamî, kelâmıda erkâm-ı hindî eşkâlinden bir şekle delâlet ider. ‘ibâret zikredüp, ol şekl-i maḥşûd vasıtasıyla ‘adediñ murâd edinmekdür. Meselâ “perğâr-ı serengûn” diyesin heşt ‘adedinüñ şuret-i şekl-i rakamîsin ∴ A dir dileyessin cevazdan rakam-ı heft ∴ V dehânden “sıfır” murâd edinürsin.

‘Âmâl-i tekmiîli üçdür: ‘amel-i te’lif, ‘amel-i iskât, ‘amel-i kalb. Ammâ Mîr Şerîf-i Mu‘ammâyî dört ‘amel daḡi ziyâde eylemişdür: ‘amel-i işâl, ‘amel-i tahzîf, ‘amel-i kalb-i zımnî, ‘amel-i ta’kîs. Lâkin dikkat olunsa bu dört ‘amel ol üç ‘amelden

hâriç değildir, inşâ'allahu'r-Rahmân ta'rîflerinde ma'lûm ola. 'Amel-i te'lif ism-i ma'şûduñ kelâmda münderic olan mevâdd-ı müteferrikâsın cem' etmekden 'ibâretdür. Bu dañi iki kısım üzerinedir; birine "te'lif-i ittisâli" ve birine "te'lif-i imtizâci" derler, yâ'nî hurûf-u müteferrikâyı biribirinüñ yanına getirmek var, biribirinüñ içinde derc etmek var, evvelki ittisâli şânî imtizâcîdir. 'Amel-i ittisâli ki Mîr Mu'ammâyî t'ârifindeki ism-i ma'şûduñ harfinde olmayan bazı eşyâyı cem' edüp, hurûf-i ismi hâsıl etmeğiçün "ibâretdür. Meselâ şâd harfinün başı üzerine elif gibi bir hatt-ı müstakîm çekmekden harf-i tâ hâsıl olur, bu dañi inde't-te'emmül cem'-i murâda râci'dür. Zîrâ filhakîka bir şey'ün icrâsı cüzleri ol şey'ün murâdından ma'düddür. 'Amel-i iskât kelâmda mezkûr olan mâddeden /31b/ bir pâresin düşürmekden 'ibâretdür. Vaqtâ kim Şerîf ol pâreyi harfle ta'bîr etdiyse, mâ-dûn-i harfdan düşürmeği 'amel-i tahzîf dedi. Meşelâ harf-i tâ'dan re's-i şâd düşürüp elif kalmak gibi. Nitekim 'amel-i işâl dediğinden aksin etmişdi.

'Amel-i kalb, tertîb-i mevâdd-ı ismüñ tağyirine işâretden 'ibâretdür. Eğer bir kelime n'ola yâ bir kaç kelimenüñ ale't-tertîb cümle harfini tebdîl edesin, kalb-i küll derler. Ve gerek ba'zınüñ tertîbini tağyîr kılasın, kalb-i cüz' derler. Ve eger iki kelimeyi yâhûd ziyâdeyi taqdîm ve te'hîr eylesin aña kalb-i küllî derler. Ve Şerîf-i Mu'ammâyî'niñ hurûf-ı gayr-i muşarrañıñ tağyirine kalb-i zımnî dedüğü ve eşkâl-i hurûfuñ tebdîline ta'kis dediği 'amel-i kalbîde ta'rîf-i mezkûr muktezâsınca dâhildir. Ol üç 'amelden tutmak çok taşarruf değildir, îzâf-ı esâlibden tutmak ahsendür.

İnde't-te'emmül ma'lûmdur, 'âmâl-i tezyîlî dördür; 'amel-i tahrik ü tahsin, 'amel-i teşdid ü tahfîf, 'amel-i medd ü kısar. Şerîf, üç 'amel dañi ziyâde eyledi: 'amel-i izhâr ü isrâr, 'amel-i ma'rûf ü mechûl, 'amel-i ta'rîb ü ta'cîm. 'Amel-i tahrîk ü teskîn, kelâmda hurûf-ı ism-i ma'şûduñ hareketin sükûna ve sükûnın harekete yâ

bir hareketin bir hareke-i âharîye tebdilünden 'ibâretdür. Bu 'amel şol vakt mergûb olur ki, ma'xûd-ı kelâmdan isme muvâfiq hareketle hâşıl olmaya. 'Amel-i teşdîd ü tahfîf kelâmda murâd olan ismüñ harflerin müşedded iken muhaffef, yâ muhaffef iken müşedded etmekden 'ibâretdür, /32a/ bu 'amel da'hi evvelki gibidür. 'Amel-i medd ü kısır, harf-i memdûdu ma'xûr ve harf-i ma'xûr memdûd eylemekden 'ibâretdür, şöyle ki ihtiyâç ola müstahşendür. Ve illâ felâ 'amel-i isrâr ü izhâr, her harf ki resm-i hattîde mevcûd ola, ammâ telaffûzda mevcûd olmayâ. İzhâr ol ki harfün telaffûzda zuhûruna işâretten 'ibâretdir. Meşelâ lafz-ı *hâne vü peymâne*'nün âhirlerindeki hâ-yi alâmet gibi dikkat olunsa, bu amel da'hi intikâda râci'dür, isrâr hatda ve telaffûzda mevcûd olan harfi telaffûzda ketm itmekden 'ibâretdir. Bu da'hi 'amel-i iskâta 'âiddür, 'amel-i ma'rûf ü mechûl sîga-i ma'lûm mechûle tebdil itmekdür yâ 'aksidür, bu da'hi hakîkate tebdîl-i harekâtun bir üslûbudur. 'Amel-i ta'rib ve ta'cîm, acemî harfi arabî harfe ya aksine tebdilden 'ibâretdür. "pâ" vü "cîm" ü "ja" vü "kâf" gibi el-hakk bu ma'xûle 'ameller ihtilâf-ı esâlib-i a'mâle râci'dür, bir cüz'ü itibâriyle aqsâm-ı amelden 'add etmek çok nesne de'gildir. Ve evvelki 'amel-i üslûb yeridür, bu zîkr olan üslûblara münhasırdur şanılmaya. Belki erbâb-ı tab' ü selîm aşhâb-ı zihni müstakîm ıstılahât-ı 'ulûm ü 'itibârât-ı fûnûna ve teâmül-i nâsda mütedâvil olan umûrâ göre bu esâlib-i mezkûrenün gayri ânce üslûb-ı pesendide ve tarîk-ı matbû' u ma'xûl vardur ki ihrâc eylese olur.

Ba'dehü ma'lûm ola ki bu dört usûl-i â'mâl ki aqsâmıyla zikrolundu, dâ'imâ anâsır-ı erba'a gibi dokuz felek içinde karar eylemişdir. Ol /32b/ felekler nedür zîkr olunsun, yâ'nî bu dokuz felekden taşra de'gildir. Kamer hisâbı kâ'idelerinin beyânındadır, bunun meşhûrâtâ üçdür: hisâb-ı cemel, hisâb-ı hindî, hisâb-ı siyâkatdür. Ve hisâb-ı cemel, ebced hisâbıdır bu da'hi iki kışmdur: birine cemel-i

kebîr ve birine cemel-i şağîr derler. Cemel-i şağîr ekser-i nâs ortasında mütedâvildür, ebced tertîbi üzere âhîrine varınca elif-bir, bâ-iki, cîm-üç, dâl-dört, hâ-beş, vâv-altı, ze-yedi, hâ-sekiz, tâ-dokuz, yâ-on, kâf-yirmi, lâm-otuz, mîm-kırk, nûn-elli, sîn-altmış, ‘ayn-yetmiş, fe-seksen, sâd-doksan, kaf-yüz, râ-iki yüz, şîn-üç yüz, te-dört yüz, se-beş yüz, hı-altı yüz, zâl-yedi yüz, dâd-sekiz yüz, zâ-dokuz yüz, ğayn-bin. Hisâb-ı cemel-i kebîr harf-i yâ’yâ varınca cemel-i şağîr hisâbına muvâfıkdır, harf-i yâ’dan sonra bir dürlüdür ki: Kâf-sekiz, lâm-altı, mîm-dört, nûn-iki, sîn-hâlî, ğayn-on, fe-sekiz, şâd-altı, kaf-dört, lâm-sekiz, şîn-hâlî, se-on, te-sekiz, hâ-hâlî, tâ-on, dâd-sekiz, zâ-hâlî, ğayn-dört. Ve’l-hâşıl bunuñ dahi medârı cemel-i şağîrdir, lâkin on ikişer tarh olup kuşûru i’tibâr kılinur. Ekseriyâ tali’-ı mevlûd erbâbı bu üslûb üzere isti’mâl ederler. Hisâb-ı hind dahi aşhâb-ı kalem yanında ma’rûfdur. ‘Adedde hindîler ihtîşâr kâsd edüp erkâm vaz’ etmişlerdür; elif-bir, bâ-iki, cîm-üç, dâl-dört, hâ-beş, vâv-altı, zâl-yedi, hâ-sekiz tâ-dokuz buraya gelince üzerine müretteb yokdur. Evvel hânede bunda âhad ikinci hânede aşarât /33a/ derler, yâ’nî her birin on tutarlar; meşelâ, iki şeklin yiñirmi üç şeklin otuz tâ doksana varınca eğer bu ‘aşarâtuñ âhâdın kuşurları olsa evvelki hânede ‘aşarâtuñ öñüne yazarlar ve illâ âhâd hânesinde bir şıfır qorlar, bu hâne hâlîdür demek olur, üçüncü hâneye mât derler, yâ’nî her birini yüz tutarlar, geçen kıyâs üzerine eğer âhâddan ve aşarâttan kuşurları varsa âhâd evvel hânede ‘aşarât ikinci hânede yazarlar ve illâ hâlî olanuñ yerine şıfır qorlar ve dördüncü hâneye elvef dirler, yâ’nî her birin biñ ‘addederler. Kıyâs-ı sâbık üzerine ba’dehû beşinci hâneye ‘aşarât-ı elvef, altıncı hânede mat-ı elvef, yedinci hanede elvef-i elvef tutarlar. Yâ’ni eşkâl-i tis’a seyrince on biñ, yiñirmi biñ, yüz biñ, ikiyüz biñ, biñ kerre biñ, ikibiñ kerre biñ derler ilâ âhîrih. Erkâm-ı hindîde bu kadar beyân kâfidür. Hisâb-ı siyâkat aşhâb-ı defter isti’mâl etdüğü eşkâl-i â’dâtdur. Eşkâl-i

hindîde nokta vasıtasıyla galat vehmi gâlib olmağın â'dât arasında vaz' olan elfâz-ı Arabiyyeyi ihtisâr edüp isti'mâl etdiler, birden ona varınca bu vechile elif, lamelif, lillâ, leâ, hâ, sâ, ma'â, behâ, bâ'â, 'â, 'aşarât-ı mât-ı elvef ve mürekkebât eşkâlinüñ tafşîli aşhâb-ı defter yânında ma'lûmdur. İtnâb etmeyelüm felek felek Uтарid aşhâb-ı fûnûnûñ kelimedede ve kelimâtda ihtisâr etdüklerinüñ beyânındadır, bu dañi /33b/ bir puhte kısmdır. Meşhûrâtından biri ihtisârât-ı aşhâb-ı nücûmdur, meselâ on iki burca 'alâmet yazdılar; bu resme haml sevr elif, cevzâ bâ, seretân cîm, esed dâl, sünbüle hâ, mîzân vâv, akreb zâ, kavs hâ, cedî tâ, havt yâ, delü vâv hafta erkâmını böyle yazdılar: yek-şenbe elif, dü-şenbe bâ, se-şenbe cîm, çar-şenbe dâl, penç-şenbe hâ, ezîne vâv, şenbe zâ. seb'a-i seyyâda erkâmın böyle resm etdiler: Kamer râ, Uтарid dâl, Zühre hâ, Şems sîn, Mirrîh hâ, Müşterî yâ, Zuhâl lâm, Erkâm-ı müteferriqât-ı nücûmu: leyl lâm, yevm mîm, nehâr râ, şeref fâ, hebût tâ, istikâmet met, ric'at at, ihtisârât-ı fuqahâ Ebû Hanîfe hâ, Ebû Yûsûf sîn, Muhammed mîm, Züfer râ, Şafi'î "ayn, Mâlik kâf, Ahmed elif. Esamî-i kütüb ihtisârları dañi bu kabildendür. Tatar Hân tâ, Kâdî Hân kâf, Hidâye hâ, Nihâye nûn, Kifâye kâf, Hülâsa hâ, Bezzâziye zâ, Câmî'u'l-füsûleyn cîm ve bunlaruñ emşâl dañi her ne kim var ihtisârât-ı ehl-i hikmet müsellim mîm, memnû' mîm-mîm, ma'plûb mîm-tâ, hâzâ halefün hâ fâ, kâl kâf, ekûlü elif vâv, bunlardan ğayri ne kim var ihtisârât-ı mantık-ı mevzû' cîm, mahmûl bâ, kavli-şârih sîn, huccet hâ ve ğayri zâlik, eğer ğayr-i fûnûnûñ ihtisârâtâ zîkr oluna, muqaddime-i risâle ziyâde tavîlü'z-zeyl olur, maqşûd bu maqûle kelimâtdan kelâm-ı mu'ammâyide zîkr olunup, muqâbeledede vaz' olan ğarfî dilemek câ'iz olduğın î'lâmdur. Haşr değıldür, felek-i zühre itlâkâtâ /34a/¹⁸¹ beyânlarındadır. Bu

¹⁸¹ Bu sayfa, yazmada ikinci kez 33 ile numaralanmıştır, bizim koyduğumuz numara bundan sonraki numaraların kaymasına neden olmuştur. Bu nedenle çalışmamız ile mecmuadaki numaralar örtüşmeyecektir.

ţâ'ifenüñ evşâf-ı hüsünde alâ sebîli't-teşbîh ve'l-isti'âre isti'mâl ederler, ser-âpâ zıkr olunsun. Beyt:

Serdâd-ı mülk-i hüsün çü şaçıñdır ey güzel

Evvel-i kademde şâna şıfat aña urdum el

Zülûf cîm, dâl, lâm, ebr vâv, nûn çeşm şâd 'ayn müje ve gamze ve beyni şukbeteyn yâ'nî burun delikleri, egerçe kim bu itlâk-ı ğayr-i meşhûrdur. Ammâ inde'z-zürefâ güzel çeşmüñ nûr gibi manzûrdur. Beyt:

چون دیدم ان الف انف و های ثقبین

بر روی دوست چون علم ازحان کشیدم اه

dehân mîm, dendân sîn, dendân-ı pür-güher kamet ve enküşî işân mîm nâf nûn dû pâ lamelif berî dahi itlâk-ı zürefâdûr. Sâ'ir eşyânuñ teşbîhinde isti'mâl kırlar. Meselâ, hilâl râ , 'ayn, lâm, nûn şehâb-ı cedvel ve hâme ve kalem tıraş ve hâr esr ve esr ve münhâ lâm ser ve râki' vâv rîh ve tîr ve amûd ve kâ'ime, yâ, kâse ve eskerçe vâv, tas ve kadeh zey, sâd râ, ahî, lâm, tâ, cenk, ve lûb nây,elif vâv bu kısmuñ letâyifindendir. Nefes dirler ve demzedendir harf-i hâ derler ve bunlaruñ emsâli mürâdifât her ne kim var felek şems tâ'ife-i kurrânuñ bi-hasebi'l-mehâric ve's-şifât-ı hurûf-ı takşim edüp, her bir kısma bir ad verdüklerin beyân eyler ki, tâ kelâm-ı mu'ammâyide inde'z-zıkr her bir ismde müsemmasına intikâl oluna.

Bi-hasebi'l-mehâric evvelinüñ dahi külliyyâtı üçdür. Hurûf-ı şefeh, hurûf-ı hulk /34b/ ve bu iki mehâricüñ mâ-beyninde hâsıl olan hurûf. Egerçi kim, her biri bir mahreçde bir penç mertebe i'tibâr etmişlerdür, yâ'nî Sîbeveyh yanında mehâric onaltıdır:

Hurûf-ı şefeh, yâ'nî dudak harfleri dördür bâ, fâ, mîm, vâv.

Hurûf-ı hulk, yâ'nî boğaz harfleri altıdır: Hâ, hı, he, hemze, 'ayn, ğayn ammâ Sîbeveyh yedidür dedi elifi bile addetdü.

Ve bâkî hurûf bu iki mahreciñ mâbeyninde nisbet olunur, merâtib üzerine meselâ lafz-ı ni'metden mîm nasîb-i şefehdür, tâ nasîb-i femdür, 'ayn nasîb-i hulkdur.

Ammâ âksâm-ı hurûf bi-hasebi's-sıfât çokdur. Meşhûrâtından birkaçın beyân idelüm: Mehmûse, mechûre, teşdîde, rahve, zevâyid-i asliye, âbdal, âtbak, münfetiha, isti'la', safir-i medd-i lîn ve illet-i hevâyâ bir bir beyân idelüm:

Mehmûse on hurûfdur: tâ, se, hâ, hı, sîn, şîn, şâd, kâf, kâf, hâ, hems lûgatde aheste söylemekdür, bunlar mehmûse anuñçün derler ki 'inde'n-nuḡk nefes bunlar küllü bile cârî olur, vâv bu hurûfuñ za'findan vâv hurûc vaktinde itimâdınıñ za'findan ötürü.

Mechûre mehmûsenüñ ğayrı hurûfdur. Mehmûseye muḡâbildür, bunlara mechûre anuñçün denilürdi ki, 'inde'n-nuḡk nefesün bile cereyânına mâni' olur, kuvvetinden ötürü, yedide sekiz ḡarfdür: Elif, bâ, se, cîm, dâl, za, ḡaf, kâf.

Şedîd anuñçün denülürdi ki, inde'n-nuḡk iştidâdı ve mevâzı'a lüzûmu vardır. Hattâ şavtı bile cârî olmakdan men' eder kuvvetinden ötürü.

Naḡve onüç ḡarfdür, şedîdeye muḡâbildür; tâ, hâ, hı, dâl, zâl, sîn /35a/ şîn, şâd, dâd, zâ, ğayn, kaf, hâ.

Zevâyid on ḡarfdür ki, hemze, elif, te, sîn, lâm, mîm, nûn, vâv, he, ye. Bunlara zevâid anuñçün dedüler ki, kelâm-ı Arabda bunlardan ğayrı ziyâde olur harf yokdur.

Asliyye hurûf-ı zevâidüñ muḡâbilidür.

İbdâl oniki ḡarfdür: Hemze, elif, ta, cîm, dâl, tâ, lâm, mîm, nûn, vâv, he, yâ, ibdâl anuñçün dediler ki, bunlar ğayrı ḡarfler bedel olur.

Aṭbâk dördür: Şâd, ḍâd, ṭâ, zâ, ḥurûf-ı aṭbâk anuñçün dediler ki, telaffuzda lisân kalkıp damağa yapışur, irtifâ'ından ötürü bu dört harfe ḥurûf-ı istilâ' dahî derler.

Münfetiha, aṭbâk harflerinüñ mâ'adâsıdır, ḥurûf-ı aṭbâka muḳâbildür, anuñçün münfetiha dediler ki; bunlaruñ telaffuzunda lisânla damağ mâbeyn meftûh olur.

İst'ilâ' yedidir, dördü ḥurûf-ı aṭbâkdur: Üç hâ, ğayn, kâf. Telaffuzda bunlaruñ lisân-ı mürtefi' olmağın bunlara ḥurûf-ı isti'lâ dediler.

Şağîr üçdür: Zâ, sîn, şâd. Bunların telaffuzunda taraf-ı lisândan şavt çıkmağın şağîr derler, şağîr lügatde sıklıkdur.

Medd ü lin-i illet üç harfdür: Vâv, elif, yâ. Ḥurûf-ı med anuñçün dediler ki, şavtı çekmek elbette bu üç harfiñ biriyle olur. Lîn anuñçün dediler ki, telaffuzlarında lisâna meşakkat olmaz, âsânlıkla şâdır olur.

Hevâ'iyye dahî hemân bu üç harfdür. Hevâ-yi şavta mensûb olmağın hevâ'iyye dediler. Eger harfüñ bâki aqsâmı murâd olunursa Re'âye nâm kitâbdan görüle ki dört kısım îrad eylemişdür.

/35b/ Felek-i Mirrîh şol aqsâm-ı ḥurûfuñ beyânındadır ki; aşhâb-ı naḥv ü şarf ıstılâh edünmişlerdür. Bunlar dahî birinç kısımıdır. Ḥurûf-ı cârre, ḥurûf-ı müşebbehe-i bi'l-fi'l, ḥurûf-ı nefy ü nehy, ḥurûf-ı cevâzım, ḥurûf-ı nevâsıb, ḥurûf-u nidâ, ḥurûf-u âtife, ḥurûf-u şart.

Ḥurûf-ı cârre onyedî harfdir: Bâ, min, ilâ, fi, li, rubbe, 'alâ, an, leh, müz, münzü; hattâ, vâv, ta, hâşâ, 'adâ, ḥalâ. Bunlar esmânüñ avâhirini cerr eder, cerr etdüğičün ḥurûf-ı cârre dediler.

Ḥurûf-ı müşebbehe-i bi'l-fi'l altı harfdür: İnne, enne, keenne, lâkinne, leyte, lealle. Bunlar ef'âl gibi esmânûñ evâhirinde naşb u re'f amel ettiğicün ḥurûf-ı müşebbehe-i bi'l-fi'l dediler.

Ḥurûf-ı nefy ü nehy iki harfdür: Mâ ve lâ. Bu iki harf gâh nefy içün gâh nehy içün gelür.

Ḥurûf-ı cevâzim beş harfdür: Lem, lemâ, in, lemmâ, lâ. Ef'âl evâhirini cezm ettiğicün cevâzim dediler.

Ḥurûf-ı nevâsib dördür: En, len, key, izen. Ef'âl evâhirini naşb etdikleri ecluden nevâsib dediler.

Ḥurûf-ı nidâ beşdir: Yâ, ey, eyâ, heyâ, e. Vech-i tesmiye ma'lûm. Ḥurûf-ı 'âtife ikidir: vâv, fâ.

Ḥurûf-ı şart dokuzdur: Men, eyyü, mâ, metâ, mehmâ, eyne, ennâ, ḥayşumâ, izmâ vech-i tesmiye ma'lûm.

Felek-i müşteri lâ'ale't-ta'yîn harfe delâlet eden 'ibâretlerüñ beyânındadır, bu dahi berenç kısım üzerinedür:

Biri oldur ki, anda ne evvele ve ne evâsıta ve evâhire işâret vardır, hemân muṭlak harf murâd olunur.

İkinci oldur ki, hem evvele ve hem âhire işâret bulunur.

Üçüncü evvele /36a/ işâret olandır.

Dördüncü tenhâ âhire işâret olandır.

Beşinci mücerred vasata işâret olandır.

Ale't-tertib zikr edelim:

Kısm-ı evvel ki harf-i muṭlak murâd olunur berkdür. Şâh, rik'a, pâre, cüz, 'uzuv, şaṭr gibi elfâz ü 'ibârâtdan dahi her ne kim bu maḳûledür, bunlar murâdifdür.

Қысм-1 şânî ki anda hem evvele ve hem âhire işâret vardur: Bu dahi iki kısmdur, ya evveldür ki hem evvel hem âhir ma'an murâd ola. Kabâ, elhâf, câme, şâdef, ğılaf, libâs, pîrhen, pûşeş, ten, post, zarf, ufuk, felek gibi. Veyâ oldur ki andan iki taraf demelük câ'iz olur, ammâ maan dilenmez, ism karinesiyle tarafeynüñ biri murâd olur gûşe, taraf, sivâ, kenar, sâhil, pehlev gibi dahi bunlara mümâsil ve mürâdif ne varsa.

Қысм-1 şâlis, harf-i evvele delâlet eden 'ibâretlerdür şaf, mevc, fark, zirve, kale, evc, efser, miğfer, arş, bâm, avf, mancuk, eyvan, tāk, ferâz, felek, rûy, ârız, ebrû, leb, sadr, matla', subh, ibtida, bâlâ, zîr, pes, evvel gibi dahi bunlara himmetâne vârise.

Қысм-1 râbi' ki, hurûf-ı âhara delâlet eden 'ibâretlerdendür, derd, ka'r, pây, bünyâd, hadîd, müze, keş, ferş, zemîn, asıl, penç, tenhîb, mütemmim, muqatta', dem, ben, zeyr, kef, yây, sâye, emsile, âhir, müntehâ, ba'd, pest, fercâm, sâye gibi ve ğayr-i zâlik .

Қысм-1 hâmis ki, vasata delâlet edenlerden haşv, derûn, merkez, kemer, vasat, meyân, bend gibi, bunlardan /36b/ ğayri evvel ve şânî ve şâlis ve râbi' ve hâmis ve sâdis deseñ tertîb üzerine hurûf dilemek ve 'anâşır-ı erbaa ile âteşden evvel harf-i bâddan şânî, harf-i âbdan şâlis, hâkden râbi' dilemek câ'izdür. Kezâlik mürâdifleriyle el-kışşa bu kadar beyân kifâyet eder, sâ'iri bunlara kıyâsla ma'lûm olur.

Felek-i zühâl iskat ü taşhife ve taklîbâ delâlet eden 'ibâretleri beyân eyler.

Elfâz-ı iskat, endâhten, efşânden, berden, berîden, bâhten, bebâd, dâden, pürdâhten, berdâhten, çîden, ğusten, ruhten, reften, rânden, rîhten, rahânîden, şesten, fûrûhten, kesisten, keşûden, ğişâden, ğâştен, nehiften, cüdâ, firâk, hicrân gibi ve bunlara eşbâh iskat-ı muşşanete delâlet eyler.

Ba'zı 'ibâretler vardur ki, meşelâ "sermedi" desek evveli ve âhîri yok demek olur idi. "Ebedî câvidân ve lem yezel" desek ahîri yok demek olur, "hâlf" ve "ecvef" ve "bî-dil" desek vasatı yok demek olur. Ve bunlara şebîh ve mürâdif daği ne kadar 'ibâret varsa, elfaz-ı taşhîf şûret-i peyker-i heykel, naqş-ı nüsha, mesel, resm, nişan, hey'ât şibh şey'e nazîr, hayâl, nigâr, nümune, sâye, tavır gibi ve zebân-ı Arabîde ve Farisîde olan edât-ı teşbîh gibi Arabîdeki kâf-ı Farisîde çûn-i mîçûn sân âsân bunlara mümâsil ve müşâbih ve mürâdif daği nekim var elfâz-ı taqlîb çarh, kerd, pâh, keşt, raks, cevlân, hul, havlân, devr, aks, kalb, zîr ve bâlâ bunlaruñ emsâl /37a/ gibi felek-i şevâbit harekât ü sükûn ü nokta vü med ü tađ'ife delâlet eden elfâz beyânındadır, fetha mebr bertâb parmak kesre yeter, hâkî, sükun, çenber, halka, hedef, dide, nokta, hâl, cevher, fert, katre müste'ârdur, zerre-i hurde, nuñfe, yâhşt, raşha, şerar, karre, 'ayn, fâhte ve bunların tarik emsâl-i nevârise sedd-i sâyebân, sehâb, çaysan, tađ'if, şâne, dendân, künk ve gayrihâ felek-i muhît ahvâl-i mu'ammâdan bazı külliyyât-ı müstaşsene beyânındadır.

Ma'lûm ola ki, eger kelâm-ı mu'ammâ-ı mevzûn ola ve mânâ-yı beytisî selis ve hoş âyende gayri merhûn ola ve sanâyi-i şiiiriyeyle meşhûn ola merğûb olur. Ve cümle-i muhsenâtındandır, matla' olmak ve bahr-i rubâ'ide vâki' olacak anı rubâ'i eylemek ve maqşûd olan ismüñ mâddesine işâret müstekîllen bir mışra'da bulunmak, huşûşân âhirde olmak ve ism-i maqşûd her mışra'atdan çıkmak, nitekim bu fakîr-i hakîr Ali isminde demişdir:

رزقلى چو برك كلى دم برد سهرگاه

بلبل تن اشفته سینی یقدی اه

Rızıkları çü berg-i külli dem berd sihr-gâh

Bülbül-i ten âşüftesini yâkdı âh

ve diger der ism-i Memî beyt dedim:

Ben bende şıdkından söz olmuş çok şarâb üzre

Dedi misg-i dehâmında perişândur

çıkan sözlere mışra-ı evvelden Şıdkı dahi çıksa ol muhsenâtuñdahi ol kelâmda esmâ-ı müteaddideye işâret olmağdur. Nitekim bu beytde alâ kaderi'l-mikdar yifirmiden ziyâde isme işâret kılınmışdur. Beyt:

كثير الدلالة كر بخواهى ديد نقصان زوال مهروماه

/37b/

سوى ايشان پيش ان طلعت نظر تكرر كن

Ammâ evvel ki mâdde-i isme işâretde beş on derece belki ziyâde 'itibâr etmişlerdür. Mücerred hüner izhâr etmekdür yohsa inde'l-buleğâ fi'l-ḥakıka mergûb ve müstaḥsen değıldür. Elfâz ü 'ibârâtuñ mevâd ü şuver-i esmâyâ delâleti rûşen ü gayri mu'aqqad gerek. Ve'l-hâşıl mu'ammâyî olan kimesne ehil gerekmez, feyyâzdan müeyyed gerek ve işâretde ḥurdeleri ri'âyeti nâzik ü ter ü şirin gerek ve aşhâb-ı funûn ıstılahâtına müte'allık olıcak meşhûrâtında ve mütedâvilâtında îrad etmek aḥsendür.

Ve erbâb-ı mu'ammâ hemzeye kelâm-ı mu'ammâyide işâret etmedükleri şol sebepondür ki, hemzenüñ şûret-i muayyeni yokdur, gâh elif, gâh yâ, gâh vâv şûretinde yâzılır. Pes mâdde-i hemzeye işâret murâd etmedükleri vaqt şûreti i'tibârınca eylediler; ne ân ki elifle hemzeyi fark etmemiş olalar, taḥte-i bîçâre yifirmi sekiz ḥarf yazıp hemzeyi müstaḥil îrad etmedükleri dahi bu ecludür, yoksa

Sibeveyh harf-i hecâyi yîrmi doğuz harf eydüp, tertîbde hemzeyi elifden evvel îrad eylemişlerdür. Ba'dehü egerçi kim eţnâbdan ihtirâz edüp, her bir kâ'ideye mişâl getürülmedi. Amma "lâ yüdrîk küllehü lâ yütrîk küllehü" mûcibince çok değil bir kaç beyt-i mu'ammâyî zîkr olundu. Der ism-i Zâhir:

Dil-berüñ nâmı dilde hâzırdur

Kim iki nokta bile zâhirdür

Mevlânâ Câmî rahimehüllah hemin isimde böyle demişdir, beyt:

که رود نام از بت از خاطر
کز یکی نقطه می شود ظاهر

Ve bu hakîriñ tasarrufi ehl-i hiyele hafî değildir.

/38a/ İsm-i hûd vücudumdur dile pâ mâl olupdur

Hevâñ iletdi kıddim dâl olupdur

Der ism-i necm ve necmi:

Ferahdan câmesin çâk etdi ğonce

Çü kıldum nisbetini ol dehâna

Nûh çûn ol leyli derûnum kıldı pür-hûn

Dil-i mecrûh yânuş oldu mecnûn

Kemâl-i hayâlünden olan hâlî kim olsun

Aña hayvan denüz ne âdem olsun

Ferhâd-ı feryâd u âh dilden halk-ı cihân pür ahvâl

Zulm etdüğine zülfüñ âhir değil mi bu dâl

Ėâbil ez hayâl arızat ey gül-'izâr

Çeşm-i perâyim çü nergis dür bahâr

Meyli murâduñdur şarâb-ı üftâde sâķi

Behmende cur'a-i ger hest bâķi

محمود مجرنى رلكه نباشد سركويت چو حرم
هست محروم پرانش زدرای روى كرم

Pes tilke aşeratan kâmileten mûcibince bu on mu'ammâ üzerine iktifâ kılındı.

Yedi terkîb seb'a-i seyyâre ve üç Fârisisi selâse-i gassâledür ki, el-ķalîl yedüllü ale'l-kesîr ve'l-uṭratü tenbîi ani'l-ķadîr, tâ kim bu faķîruñ hâṭır-ı fâtırî gibi melâle ve tefriķa-i ahvâle müncer olmaya. Özr-i ķalem bilse idi, mihnet ü derd ü elemüm elemümden ķara ķanlar döke idi ki, ķalemüm ne ķalem ķılca dilüm mihneti gelmez ķaleme, ne diyem nâmeğe sıgmaz ne diyem derd ü ğamum. Pes mukaddime-i risâle bi-ķasbi'z-zâhir itmâm sûreti gösterüb min ba'dihî maķşûduha şüru' olundu. İnnehü veliyyü't-tevfîķ ve mürşidü't-ṭarîķ ve bi-yedihî ezmetü't-tahķîķ ķâle el-muşannıfu raķimehüllah.

/38b/

ALLAH

نیست حد خامه از نام اله
دم زدن باید زبان دارد نگاه

Şerh-i ma'nâ : İlâh adından dem urmak, hâmenüñ haddi değıldir Gerek kim zebânın şaklayâ. Dâred(دارد) dâšten(داشتن)lafzından fi'il-i muzâri'dür,

derûnuñdaki zamîr-i gâ'ib hâmeye râci'dir. Yâ'ni ism-i İlâhuñ uluvv-i şanı bir mertebededür ki, hâme anı kâ hüve haqquh yazdum deyüp, zeban-âverlük etmek haddi değıldür. Demzeden lafzı mışra'-ı evvele merhûndur, ya'nî ifâde-i mâ'nâda demzeden 'ibâretine mevķûfdur.

Nükte-i îmâ : Burada hâmeden murâd şol fenâ ehli kimesnelerdür ki, kendü varlıklarından boşalup kâtib elinde kalem gibi olmuşlardur. Anlar haqqıkatde kendülere nesne izâfet etmezler. Ve anlaruñ haddi hâmuşlukdur, müdde'iler gibi goft-i gûyi ve hây ü hûy değıldür.

Hall-i mu'ammâ : İki tarîkle müyesserdür. Tarîk-ı evvel, hâme (خامه) bi-tarîkı'l-isti'ân-ı müsemâmâ-yı elif (الف)den 'ibâretdür ve bi-'itibâri'l-ismiyye elif-i melfûzu murâddur. Lafz-ı elif (الف)üñ haddi 'alâ vech-i'l-intikâd ism-i maķşûd karînesiyle fa (ف)dur, çün yoğ ola yâ'nî düşe Lafzâtullâh hâsıl olur. Tarîk-ı şâni lafz-ı nî(نی) bi-tarîkı't-terâdüf lâ (لا)dur. Çünkim lâ(لا) ism-i elif(الف)üñ âhiri ola, yâ'nî harf-i fa(ف) lâ (لا)yâ münkalib ola Allâ(الله)olur, demzeden (دم زدن)

'ibâretinden harf-i ha(ه) murâddur. Vaktâ kim harf-i ha(ه) gerek ola Lafzatullâh hâsıl olur ve lafz-ı Allah'ın meddi elif(ا) şûretinde zuhûr bulur.

/39a/

ER-RAHMÂN

نیست دل محرم حم انرا لب دکر
حرفی از نامش مدد سازد مکر

Şerh-i ma'nâ : Göñül ol isme mahrem değıldür, leb dağı fikr anuñ adından harf sana meded eyleye.

Nükte-i îmâ : Ya'nî ma'rifet Hakk'a sâlik ne zıkr-i lisânına fikr-i habânî birle erişür. Meger ki bârân-ı feyz-i Esmâdan anuñ göñlüne bir katre erişüp meded kıla, zîrâ cemî' 'âlem mezâhir-i esmâdur. Yoksa bir avuç hâkde ne kudret ola ki, ol ism-i pâke ism-i mahrem olubile.

Hall-i mu'ammâ : Nî(نی)ki lâ (لا)dır, dil ola yâ'nî kalb ola el(ال)olur. İbâret-i mahrem(محرم) bi-tarîkı't-tahlîl mahrem(محرم)olur. Yâ'ni mahrem lafzınıñ ahirindeki mîm(میم) nefsi mütekellim mîmi olur. Ol dağı kalb olıcak ki, hem lafzı anı iş'âr eyler, rahm olur ve lafz-ı nâm(نام)dan bir harf ki ism-i maqşûd qarînesiyle nûn(ن) dur, meded ede er-Rahmân(الرحمن) hâsıl olur. Yâhûd 'ibâret-i mahrem(محرم) tamamca kalb olup merham(مرحم) olur. İbâret-i enzâlib deger(انزالب دکر) şöyle delâlet eyler ki, ol râ(را) yâ'nî harf-ı râ merham(مرحم) 'ibâretine lübb ola. Yâ'ni mîm-i evvel râ'yâ mübeddel ola, nîst dil

(از نام) Harfi ez nâm (نیست دل) 'ibâreti hod muqaddemâ hâsıl olmuşdu. Harfi ez nâm (ن) zuhûrâ geldi, tamâm oldu.

ER-RAHÎM

درج نامش هر طرف درفشاند

جوهر فرد خرد نیجو بماند

Şerh-i ma'nâ: Dürc, güher cuqkasına derler. Cevher-i ferd cüz'un lâ yetecezayâ ıtlâk olunur ki, pür cevher-i nokta-i gayri munkasımdur. Hâkikatde kalbün vaşf-ı hâşşıdır. Nitekim demişlerdür:

دل يك قطره راکه /39b/ کر بر شکافی

برون اید ار و صاد بحر صافی

Pes şöyle demekdür ki: Nâm-ı Hüdâ'nuñ dürcü, her cânibe derece-yi aql ki cevher-i ferddür, bu hâletden bî-höd dem-beste qaldı.

Nükte-i îmâ : Yâ'ni kaçan ki, semâ-yı inâyetden tahayyüliyatâ âs-mânı farkı sâlike cevher-nişâr ede. Ve sâlik oldum, ark-ı bahr-i müşâhede olup kendüyi katre-i bî-serv-i pâki fark etmeyüp bî-höd qalır sübhâne men lâ yüdrikuğu illâ hû.

Hall-i mu'ammâ : Dürc (درج) 'ibâretinün taraf-ı evveli dâl (دال)dur ve anuñ vâsıtasıyla ismine varulup, dâl (د) murâd olunur. Ve harf-i âhiri ki harf-i cîm (ج)dür ve anuñ vâsıtasıyla ismine varulur ki, cîm (جیم)dir. Pes lafz-ı dürc bu 'itibârla dâl (د),

elif (ا), lâm (ل), râ(ر), cîm(ج), yâ(ي), mîm(م) olur. Her tarafda nişâr-der edecek, yâ'nî taraf-ı evvelden harf-i müsemâyı dâl(د) ve şanîden nokta-i harf-i cîmi saça, zîrâ lafz-ı der(د) harfe ve noktâyâ müşterek ıtlâk olunur. Nitekim geçdi, pes Er-Rahîm (الرحيم) ismi zâhir olur.

EL-MELİK

دردلی کاورده سوی وی کذار
کرده پنهان در اشک شاهوار

Şerh-i ma'nâ: Güzâr (کذار) zâl-i mu'cemeyle güzârden lafzından ki, geçmek ve kımak ma'nâsınadır, ism-i masdar ve siğa-i emrdür vaşf-ı terkiбі dahî gelür. Âverde (آورده) ki ism-i mef'ûldür. İçindeki zamir-i gâ'ib Hakk'a ve nâm-ı Hakk'a râcî' olmak dürüst. Dile dahî râcî' olmak dürüst. Yâ'nî bir gönülde Hakk andan yaña, yâ nâm-ı Hakk ondan yaña mürûr etmiş ola. Yâhud bir gönül ki Hakk'dan, yâ nâm-ı Hakk'dan yaña mürûr etmiş ola. /40a/ Ol gönülde dürr-i şahvâr gibi gizlemiştir.

Nükte-i imâ: Yâ'ni her dil-i sâlik, şâh-râh-ı 'aşk u muhabbetde sülûk eyleye. Yâhud şol gönül ki nazar-gâh-ı Hakk ola, hazîne-i esrâr-ı İlâhî olur.

Hall-i mu'ammâ: İbâret-i der-dili(دردلی), taħlille derdli(دردلی) olur.

Derd(درد)üñ mürâdifî elem(الم)dür, ol murâd olup elemli(الم لی) olur. İbâret-i kâverde(کاورده) delâlet eder ki, elem(الم) tarafına ki qarîne-i ismle harf-i mîm(م)dir. Harf-i kâf(ك) getirilmüş ola, yâ'nî kâfa tebdil oluna, pes El-

Melik(الملك) hâşıl olur. Yâhud derd(درد) ki elem(الم)dür, lafz-ı pî (بی)dañi kâf-i kâverde ile bi-hasebi't-terkib lîk(ليك) olur, sivâ (سوى) lafzı vâ(وی) karîne-i mağâm ile ħarf-i yâ(ی)dur, bu tağdîrce güzâr emr olur. Yâ'ni anı ço, pes murâd tamâm erişür.

EL-KUDDÛS

خالق بی اول وی اعرست
مهر او با جمله اشیا ظاهرست

Şerh-i ma'nâ: Evveli âhiri yok Hâlıkdur. Anuñ mihri, cemî' eşyâya pertev şalmışdur. Pes cümle eşyâ bu yüzden merâyâ-yı envâr-ı Hakk'dur. Ve illâ fi nefsihâ ma'düm-i mutlakdur.

Hall-i mu'ammâ: Lafz-ı Hâlık (خالق)ki, bî-evvel ola, elğ (الق) ħalur ve bî(بی)den ki müsemmâ, yâ'nî ħarf-i bâ (ب)dan 'adedine varup dü(دو) dilersin ve lafz-ı dü(دو) ki âhir ola. Elğuddû(القدو) olur, Mihr ki mürâdifi şems(شمس)dür, ħanûn-ı muğaddimî üzere ħarf-i sîn(س) dilersin, el-Ğuddûs(القدوس) olur.

ES-SELÂM

مهر او از رخ نقاب انداخته
بهر او هر سودلی سر باخته

Şerh-i ma'nâ: Anûñ âf-tâb-ı hüsni ruğundan nikâbı bırakmış, yâ'nî /40b/ keşf-i cemâl etmiş, anuñçün her tarafda bir dil baş oynamış, yâ'nî tavr-ı şıfat tâkat getürmeyüp pâre pâre olmuş ve fenâ-yı küllî bulmuş.

Nükte-i imâ: Yâ'ni sâlik Hakk'a meretebe meretebe tecelliyyât-ı ilâhî vaqî' olup, her tecelli bir fenâ verür ve fûrû-ı tecelliyyâtuñ fûrû'u nihâyetsizdir. Ammâ usûlü üçdür. Tecellî-i ef'âl, tecellî-i şıfât, tecellî-i zât.

بلى تجلى حق هر كاه آيد
ولى بر دل آكاه آيد

Hall-i mu'ammâ: Mihr sin(س)dir, çün anuñ bir tarafında qarîne-i ismle taraf-ı evvelinde müradif-i dil ki bâl (بال)dür, baş evine ve bir tarafında lafz-ı dil baş evine yâ'nî evvelki harfleri düşe, âhir ki harf-i lam (ل) dur. Hod bi-tarîkı't-tesmiyye lâm(لام) murâddur es-Selâm (السلام)hâşıl olur.

EL-MÛ'MİN

جان درين ره تا برد بوي ازو
از قدم تا برق شد موي ازو

Şerh-i ma'nâ: Cân bu yolda bir қоһu almıcağa dek andan başdan ayağa dek bir kıl oldu, yâ'nî kıla döndü.

Nükte-i imâ: Yâ'ni meşâm-ı dil-i sâlik her kaçan ki gül-zâr-ı ehâdiyyetden nesîm-i 'inâyet vasıtasıyla bir қоһu ala, şek yokdur ki, anuñ vücûdı za 'if bir kıl gibi lâ şey olur.

Hall-i mu‘ammâ: Lafz-ı ez(از) müradif-i min(من)dür lafz-ı tâ (تا) müradif-i ilâ(الی)dür. Çûn lafz-ı min(من) kadem ve lafz-ı ilâ (الی) fark yâ'nî baş ola el-yümn (اليمن) olur. Şüd müy(شدموی) yâ'nî harf-i yâ(ی) mü(مو) oldu demekdür, pes el-Mü'min(المؤمن) olur.

EL-MÜHEYMİN

لمعه نادیده در ایمن تمام
کی شود موسی صفت عالی مقام

Şerh-i ma'nâ: Eymen feth-i hemze ile cânib-i Tûr'da şol vâdidir ki, /41a/
Mûsâ 'aleyhi's-selâm Mışır'a gelürken ırakdan ol vâdide müşâhede-i nâr eyledi. Çûn andan bir kabes murâd edinüp, yakın vardı. İktisâb-ı envâr eyledi, yâ'nî şol kimse ki vâdi-i Eymen'de bir lem'a görmüş olmaya; Mûsâ gibi kaçan âli-mağâm olur.

Nükte-i îmâ: Sâlik-i râh-ı Hâç, bu vücûd-ı zulmet-i nihâduñ vâdisinde tecelliyyât-ı ilâhîden bir pertev görmeye. Kaçan Mûsâ-sıfat-ı âli-mağâm olup, nefsi fir'avnî üzerine musallağ olur.

Hall-i mu‘ammâ: Lem'a-i nâ-dîde (لمعه نادیده) yâ'nî lem'a-i bî 'ayn(ع) ki leme(لمه)dür. Eymen (ایمن) içine gire, qarîne-i ismle harf-i elif(الف) le harf-i yâ(یا) arasına gire, el-Müheymin(المهيمن) hâsıl olur.

EL-AZÎZ

ذره بی خود کجا آگا شود
از مقام ماه ومهر اخر بخود

Şerh-i ma'nâ: Bir zerre-i bî-hod kande haber-dâr olur, mihr ü mâhın maqâmında âhir kendülüğiyle.

Nükte-i îmâ: Yâ'ni bir vücûd-i hâkî ki zerre mişâlidür. Qalbün kameriyyeti ve rûhuñ şemsiyyeti maqâmında kaçan habîr olur. Mâ-dâm ki tahşîl-i fenâ etmeye tılısm-ı beşeriyyet harâb olmayınca genc-i haqîkat zâhir olmaz. Âyîne-i dil yüzünden jeng-i enâniyyeti silmeyince, âf-tâb-ı sırr-ı hüviyyet bâhir olmaz.

Hall-i mu'ammâ: Badet ez(بادت از) ki mâh ü mihre maqâm ola. Mâh(ماه)dan murâd harf-i lâm (ل)dur. Şehr 'itibâriyle ki 'adedde otuzdur ve mihr-i hod ayn(ع)dur. Burada müsemmâ murâddur, el-'azz (العز) oldı, âhir-i bî-hod(بخود) yâ'nî el-azz(العز) lafzından âhir harf zâ(ز) dur, kendüyle ola, yâ'nî ism-i zâyile ola el-Azîz(العزیز) olur.

/41b/

EL-CEBBÂR

بر جبال از ذره کم اشکار
شد تجلی ازان شد بی نرار

Şerh-i ma'nâ: Bir zerre kim dağlara tecelli vâki' olduğı ecluden, cebel-i tûr bî-karâr oldu.

Nükte-i îmâ: Yâ'nî ehlü'llâh ki cibâl-i râsihân gibi evtâr-ı 'âlemdür.

Tecelliyyât-ı Hakk'dan pertev erişüp, cebel-i vücûdları fenâ-yi küllî buldu.

Hall-i mu‘ammâ: Cibâl (جبال) ‘ibâreti tecelli tarîkıyla ceb(جب) el (ال) olur. Çünkim lafz-ı el(ال) lafz-ı ceb(جب)ün üzerinde ola el-ceb(الجب) olur. Lafz-ı ez(از)den zerre kim evtâr olup, el-Cebbâr(الجبّار) olur.

EL-MÜTEKEBBİR

دل سلامت خواهی اخرجان من
کردل باخود بگو بشنو سخن

Şerh-i ma’nâ: Ey benim cânım! Eger selâmet-i kalb isterseñ, nefsüne inkisâr-ı kalb ta’limin eyle, nasîhatim dinle.

Nükte-i imâ : Ya’nî mûtû kable en temûtü¹⁸² mûcibince dâr-ı dünyâda taşşîl-i fenâ eyleye , beyt:

Vücûd esbâbı gavgâ-yı cihândur

Adem mülkine kaç dâru’l-emândur

Yâhûd dâim münkesirü’l-hâtır ol ki ene fi münkesireti kulûbihimden bâ-nasîb olup, selâmet-i dîn hâşıl edesin demekdür.

Hall-i mu‘ammâ: Selâmet (سلامت) ‘ibâreti ile tahlîl bulup, selâ(سلا) lafzı dil olup, yâ’nî kalb olıcağ els (الس) olur. Lafz-ı met(مت) ki aña âhir ola, yâ’nî harf-i sîn(س) met(مت) lafzına münkalib ola el-müte(المت) olur. Lafz-ı

¹⁸² “موتوا قبل ان تموتوا” Ölüm size gelmeden önce ölünüz.” İbn Hacer, bu sözün hadis olduğunun tespit edilemediğini ifade etmiştir. Daha çok mutasavvıfların sözlerinden olduğu üzerinde durulur. bkz. İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ, Beyrut 1351, II, 291.

ker(ک)uñ daħi dili bâ(ب) ola, yâ'nî ħarf-i bâ ola el-Mütekebbir (المتكبر) tamâm ħâşıl olur.

EL-HÂLİK

دل ترقی یابد از اخلاص خوش
دل ز خلق خوش براوج ماه کش

/42a/ Şerh-i ma'nâ: Gönül hoş ħulklerden terakķi ħâşıl eyler, şol gönül ki hoş ħulk ħâşıl eyledi, sen anı üç mâhdan yukaru çek.

Nükte-i îmâ: Yâ'nî dil-i sâlik ki, تخلفوا باخلاق الله mücibince müzeyyen ola, anuñ mertebesi kameriyyetden şemsiyyete urûc eyler. Her kimüñ ki, sa't-i dâ'ire cem'iiyeti evsa'dur, kader ve mertebede muhîtden erfa'dur.

Hall-i mu'ammâ : Ahlâk(اخلاق) lafzınuñ dili ħarf-i lâm(ل)dur. Çün terakķi ede, yâ'nî bir meretebe muķaddem ola. Ĥarf-i hâ(خ)nun üzerine geçer el-Ĥâķķ(الخاق) olur. Lafz-ı ħulk(خلق)uñ dili daħi yine ħarf-i lâm(ل)dur. Evc-i mâh ki kamer 'itibâriyle ħarf-i kâf(ق)dur üzerine geçer, yâ'nî ħarf-i lâm el-Ĥâķķ(الخاق) lafzındağı ħarf-i kâfuñ üzerine taķaddüm ede, el-Ĥâķķ(الخالق) tamâm ħâşıl olur.

EL-BÂRİ

چون بلا را دل زبهر روی یار
در طریقت کراز جان اختیار

Şerh-i ma'nâ: Çünki tarîkat içinde belâ-yı gönül dostuñ cemâlinden ötürü cândan ihtiyâr etdi. Bu beyt altındağı beytle merhûndur, yâ'nî şartuñ cezâsı beyt-i şânîdir.

Nükte-i îmâ: Yâ'nî sâlik dünyâda bunca riyâzet ü mücâhedeyi cân ü dilden ihtiyâr etdüğü, cemâl-i Hakk'ı müşâhede içindür. Egerçi müşâhede atâ-yı Hakk'dır. Ammâ bî-mücâhede verilmediği muhakkakdur, hadîsde vardur, der ki:
 "اذا احب الله تعالى عبدا صب عليه البلاء صبا"¹⁸³

Halli mu'ammâ: Çün lafz-ı belâ(بلا) dağı lafz-ı râ(را) ikisi bile dil ola, yâ'nî kalb ola, rûy-ı yâr(روی یار) için ki harf-i yâ(یا)dur, el-Bâri(الباری) hâşıl olur.

/42b/

EL-MUSAVVİR

عالمی بی چشم سر بی نی عیان
 جمع یابی صورت رو حانیان

Şerh-i ma'nâ: Bir dîde-i zâhirsin 'ıyân bir âlem görürsin, rûhânîler şûretini anda müctemi' bulursun.

Nükte-i îmâ: Yâ'nî her kaçan ki sâlik cân ü dilden mücâhede eyleye. Gönül gözü meftûh olur, maqâm-ı rûhda seyirler eyler. Şol ahlâk-ı rûhâni ki hevâ-yı nefis vâsıtasıyla perîşân olmuş idi, müctemi' bir yere gelüb, sâlike arz-ı cemâl ederler.

¹⁸³ Allah bir kulunu sevdiği zaman ondan belaları uzaklaştırır.

Hall-i mu'ammâ: 'Âlemi bî-çeşm(عالمی بی چشم), yâ'nî harf-i ayn(عین)suz lafz-ı 'âlem(عالم) elem(الم)dür. Şûret(صورت)üñ daħi cem'î şuver(صور)dür, çûnkim buluna el-Muşavvir(المصور) tamâm olur.

EL-GAFFÂR

شادم از درد غم بی انتها
خالقا کم درای بی دردی مرا

Şerh-i ma'nâ: Lafz-ı derdî(دردی)deki yâ(ی) maşdariyyedir, merâ(مرا) lafzına mużaf olmak da olmamak da câ'iz. Derdsüzlüğimi kim kı1, yâhud saña bu derdsüzlüğü kim kı1 demek ola.

Nükte-i imâ: Meşâyih lisânında derd-i fart aşka derler. İnsâna mahşûş olan kemalâtındur. Nitekim Şeyh-i 'Aţţâr kuddise sirruh Mantıku't-Tayr'da buyurur, beyt:

قد سیا نرا عشق هست و درد نیست
درد را جز آدمی در خورد نیست

Pes murâd bu maķâmnda nitekim Hakk'a pâyân yokdur, derdine daħi pâyân yokdur, yâ'nî hudâyâsınuñ ol bî-pâyân derdüñden her zamânda şâdânım, benüm vücûdumda ol derde noķşan vermeğe, ol derd ü ğam cemî' saâdetlerüñ ser-mâyesidür ve ol miħnet ü elem 'inâyetlere /43a/ ger-nâmesidür.

Hall-i mu'ammâ: Derd(درد) ki elem (الم) dür. Bî-nihâyet olıcağ el (ال) kalur, gam (غم) daği bî-nihâyet olmağla ħarf-i ġayn(غین) kalur. Pes ikisi el-ğa(الغی) olur, ħâlikan(خالقا) 'ibâreti taħlîl olıcağ ħal-i kan(خالقا) olur, hâl (خال) den murâd noktadur, çûn lafz-ı kaf(كاف)uñ noktası kim ola fâ(فا) kalur, dâr-ı bî-derd(دار بی درد) lafzı daği ħarf-i râ (ر)dur. Zîrâ derd(درد)uñ mürâdifi da(دا)dur, dader(دادر) lafzından sâkıt olıcağ, hemân ħarf-i râ (ر) kalur, el-Gaffâr(الغفار) hâsıl olur.

EL-KAHHÂR

زاد راه راستان جز غم مدان
راه قلاشان بود بر عكس ان

Şerh-i ma'nâ: Doğrularuñ yolu, azuğunu gamdan gayri fehm etme. Ammâ ħallâşlar ki, yolu bu emrûñ ħilâfidur. Bazı nüshada yerine ħallâb düşmüş.

Nükte-i imâ: Yâ'nî şunlar ki "festakim kemâ ümirte"¹⁸⁴ mûcibince istikâmet üzerine oldılar, onlaruñ zâd-ı râhı Allâh ġamundan ġayri nesne değildür. Belî iktisâb-ı fezâyilde vü ictinâb-ı rezâyilde ihtimâm ü cehd-i tâm gerekdür ki, tâ insân-ı kâmil ola. Amma onlar ki ħallâş ve ħallâblardur. Teşeyyuh şûretinde ve riyâsetüñ eğri yollarına gitmişlerdür, onlaruñ zâd-ı râhı dünyâ gamıdur.

¹⁸⁴ (فا ستقم كما امرت ومن تاب معك ولا تطغوا انه بما تعملون بصير)

Emrolunduğun gibi doğru ol; (Sen de) ve seninle beraber tevbe edenler de (hep doğru olun), aşırı gitmeyin! Zira O yaptıklarımızı görmektedir. Hüd Süresi:112

Hall-i mu'ammâ: Râh-ı kıllâ (راه قلا) 'ibâreti, çûn pür aks ola el-
Kahhâr (القهار) zâhir olur.

EL-VEHHÂB

اه دل كر هست مارازان چه پاك
هست شمع خانه اه سوز ناك

Şerh-i ma'nâ: Eger bizde derunî âh ola, ğam-ı dünyâ zulmetinden ne derd.
zîrâ hâne-i zulmûn maẓlâmuñ çerâġı âteşin âh olur.

/43b/ Nükte-i îmâ: Her kaçan ki, sâlik göñül hücreinde şevk ü hâlet çerâġını
münevvere ede, ğam ü kasâvet zulmetlerin sürer gider, nitekim nûr-ı îmân küfr
karañulukların ref'eyler.

Hall-i mu'ammâ: Ger (كر) lafzınıñ mürâdifi lev (لو)dir, çûnki lafz-ı
nevâh (نو آه)uñ dili ola, elve (الوه) olur, mâ (ما) ki âb (اب)dur, muķarin ola el-
Vehhâb (الوهاب) olur.

ER-REZZÂK

چرخ اعلا دیده دل در اوج ماه
ساخته منزل بهمرا هئ راه

Şerh-i ma'nâ: Çerh-i a'lâyı göñül üç mâh üzerinde görüp, âhuñ yoldaşlığıyla
anda menzil etmişdür.

Nükte-i îmâ: Yâ'ni sâlik, kalbün kameriyyeti mertebesinün fevkinde rûhuñ kalbün âlâsını müşâhede eyledi ki, cemî' uqûl u nûfûs u kuvâ eflâkinün muhaddidi ve muhîti ve müteharrikidir. Pes âh ü hâlet ü şevk mü'avenetiyle ol makâma vâsıl olup, anda temekkün hâşıl etdi.

Hall-i mu'ammâ: Çerh (چرخ)den murâd inqılâbdur, yâ'nî dönmekdür. Çünki lafz-ı 'alâ (اعلا) döne, el-â (العا) olur. Dîde ki, 'ayn (عين)dur. 'Ayn zer (زر)dür, zer ki dil ola yâ'nî kalb ola, rez (رز) olur, vaqtâ kim el-â (العا) lafzınıñ 'aynı rra (رر) ola er-rezzâ (الرزاء) olur. Evc-i mâhda olcağ ki kamer vâsıtasıyla kaf (ق)dur, er-Rezzâk (الرزاق) hâşıl olur.

EL-FETTÂH

الفت اركيرى بتصوير اجل
مانى اخر جاودان ولم يزل

Şerh-i ma'nâ: Yâ'nî dâim nefsüne mevt emrini taşvîr ü taqrîr edüp, ol hâle ülfet dutasun. Pes ehl-i cennet olup, âhiru'l-emr ebedî /44a/ ve lem-yazel qalursın, lafz-ı taşvîr hâli olmasun için, Mani 'ibâretinde îhâm-ı laţîf kaşdın etmişdür. Zîrâ Mani meşhûr bir nakkaşın adıdur.

Nükte-i îmâ: Sâlik her kaçan ki bâdiye-i vücûdu kadem-i şıdğ ile tamâm kat' eyleyüp, nihâyet seyr-i ilâ'llâha erişe, hâlet-i fenâ fi'llahda kemâlin bulup, ol hâle cân ü dili ins ü ülfet hâşıl eyleye. Bağâ-yı Hakk'dan aña bir hil'at giydirürler, yâ'nî ahlâk-ı ilâhiyye ile mütehallık olup, her nesneyi görse Allah'la görür ve ne işidürse, Allah'la işidür ve tutsa Allah'la tutar. Hadîs-i kudsî:

كنت سمعه وبصره ويده فهمي يبصرو بي يبطن¹⁸⁵ bu maqâma işâretdür ki, seyr-i billâhuñ ibtidâsıdır, ehline tafşil ma'lûmdur. Abd-i bâkî ve lem-yezel olmağın mâ'nâsı bu haletdür. Ve illâ beğâ ve lem-yezellük Hakk'uñ şıfat-ı hâssıdır, kimesneye anda şirket taşavvur-ı müyesser değıldür.

Hall-i mu'ammâ: Her kaçan kim ülfet (الفت) lafzı taşvîr-i ecel yâ'nî şûret-i ecel ki ecl (اجل)dür, anu tuğa el-fettâcel(الفتاحل)olur. Cavidân-ı lem-yezel olmağ, bî-nihâyetlükden 'ibâretdür. Pes el-fettâhel (الفتاحل) 'ibâreti bî-nihâyet olıcağ el-Fettâh (الفتاح) hâsıl olur.

EL-ALÎM

زندہء جاوید را آخر چه غم
جان اگر صدره بر آید در الم

Şerh-i ma'nâ: Yâ'nî şol kimesne ki ebedî hayât bulmuş ola, aña ne ğam. Eger zâhir-i elem içinde cânı yüz kez çıkarsa.

Nükte-i îmâ: Yâ'ni şol sâlik ki şıdk ü yâkînle beğâ mülkine kadem basmış ola. /44b/ Eger râh-ı müşâhede-i Hakk'da ki pür-belâ vü elemdür, yüz kez cân nişâr eyleye, hiç bir nesneden aña pervâ vü ğam yokdur.

¹⁸⁵ “.....Kulum bana nafîle ibadetle de durmadan yaklaşıp, nihayet onu severim. Bir kere de onu sevdim mi, artık ben o kululumun işiteceğı kulağı, göreceğı gözü, şiddetle kavrayacağı eli ve yürüyeceğı ayağı olurum..” (Kudsi hadis), Muhyiddin-i Nevevî, Rıyâzü'z-Sâlihîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselin, trc. K.Burslan-H.H.Erdem, Ankara ?, I, 416-417.

Hall-i mu'ammâ: Ber(بر) lafzınıñ mürâdifi 'alâ (على) ki elem (الم) lafzınıñ içine gire el-'Alîm (العليم) hâşıl olur.

EL-KÂBİZ

چون بود دل در قضای سرکشی
در میان صد غمش باشد خوشی

Şerh-i ma'nâ: Çün gönül ser-keşlik etmeyüp, kazâ içinde ola. Yâ'nî kazâyâ cân ü dilden râzı ola, ol gönül zâhiren yüz gam içinde dañi olsa hoşluk sürer.

Nükte-i îmâ: Yâ'nî her kaçan ki sâlik, hullet maqâmında umûrunu Haqq'a teslim üzerine ve kazâyâ rızâ üzerine ola, İbrahîm-şifat aña zâhir ü bâtın âteşleri berd ü selâm ü rûh ü reyhân olur. Derûnundaki nâr-ı şehvet himmete ve âteş-i gazab gayrete mübeddel olup, gönlüne selvet ü cânına nûrâniyyet verür.

Hall-i mu'ammâ: Dil ki bâl (بال)dür, der kazâyı (در قضای) tañlille der kazâ ey (در قضای) olur. Yâ'nî kazâ (قض) içinde ab (اب)vardur demek olur. Pes elfâzuñ cümlesi bi'l-kâbîz (بالقابض) olur, ser-keşi (سرکشی) 'ibâreti ile ħarf-i bâ(ب)nuñ isķâfâ murâddur, el-Kâbîz (القابض) olur.

EL-BÂSİT

سوز غم کان شعلهای آتش است
در دل طالب چو اساید خوش است

Şerh-i ma'nâ: Esveden lafzı lâzım ve müte'addî gelür, dinlenmek ve dinlendirmek demekdür. Müstakbelâtında vâvı elife kalb edüp, mâ-ba'dinde ber-yâ ziyâde edüp, esâyid ü esânid derler. Sûz-i ğam ki dil-keş şu'lelerdür, tâlibüñ gönlünde çünkim sükûn ü qarâr bula hoşdur.

/45a/ Nükte-i îmâ: Yâ'nî sâliküñ kalbinde şol 'aşk ve ğam-ı süzî ki, âteşin-i dil-keş şu'lelerdür. Çün hevâ-yı nefisle hem-dem olup, ızdırâb ve inkılab vermeye tamâm hoşdur, maqbûldür ve sebeb-i nû eniyyet-i azîmedür.

Hall-i mu'ammâ: Yâ'nî tâ(ط)ki dil(دل)dir, yâ'nî kalb olur at(ا) olmuşdur. Çünkim anuñ içine leb lafzı es (اس) lafzı gibi dühûl ede, el-Bâsit (البا س) hâşıl olur.

EL-HÂFİZ

می دهد دود دل محنت کشان
از جلا و از صفای دل نشان

Şerh-i ma'nâ: Miḥ-net keş görüñ dûdi dili kalbüñ cilâ vü şafâsında nişân verür.

Nükte-i îmâ: Yâ'nî şol sâliküñ derûnî hânesi ki âteş-gede-i muḥabbetü'llâh olmuşdur. Eger anuñ erinden sehâb-âyîn dühânları zuhûrâ gele gün gibi tezkiye-i nefsi ve taşfiye-i kalb nişâmıdır.

Hall-i mu'ammâ: Cilâ(جلا) ve şafâ(صفا) 'ibâretleri dil olıcağ, elc(الج) âfiz(افض) olur. Ve bu cümleñüñ nişâmı taşhîfi ism qarînesiyle el-Hâfiz(الحافض) hâşıl olup zuhûrâ gelür.

ER-RÂFİ'

دل ز اصل و فروع برکن راست دل
باش بیوند مراد از خود کسل

Şerh-i ma'nâ: Gönlünü her aşl ve fûrû'dan kıparur râst-i dil olup ve medâr ü murâd-ı nefsüñ alâkasından kesil.

Nükte-i imâ: Yâ'nî tâlib-i Hâk ve âşık-ı Cemâl-i Mutlak olan cemî' murâdât-ı nefsânî vü ruhânîden ve arzû-yı dünyevî vü uhrevîden ve kendüsinden geçüp, kible-i hâkîkiye doğrulmak gerekdür ki, tarîkat ez hod kesten bi-hâk-ı peyvestendür, /45b/ nitekim buyurmuşlardır, beyt:

Tecevvu' terânî tecerrüd tesıl

Dilersen Hakkı mâ-sivâdan kesel

Hall-i mu'ammâ: Çûn aşl (اصل) ve fûrû'(فرع) lafızlarınıñ dilleri ki harf-i şâd(ص) ve râ(ر)dur, kıparsın el-fa'(الف) olur. Râst-i dil 'ibâreti râ(را) lafzı dildür, demekdür er-Râfi' (الرافع) hâşıl olur.

EL-MUÎZZ

هر که باشد درد لش نور اله
از دل او لمعه افتد سوی ماه

Şerh-i ma'nâ: Her kimüñ gönlünde Allah nûru ola, anuñ gibi kimsenüñ gönlünden mâha pertev erişür.

Nükte-i îmâ: Her sâlik ki kalbi nûr-ı Hakk'la münevver ola, gün gibi anuñ nûrunda qâbilleruñ ve tâlibleruñ gönü müsterîr olur.

Hall-i mu'ammâ: Her vakt ki lem'a (لمعه) lafzından sivâ mâh (سوى مه) ki ism qarinesiyle harf-i ha (ه) düşüp, lafz-ı lem' (لمع) ez (از) lafzınuñ dili ola, yâ'nî içine gire el-Mu'izz (المعز) olur.

EL-MÜZİL

لذت دل یافتی چون با الم
باچنان سوق از مشقت هست غم

Şerh-i ma'nâ: Hest-i gam 'ibâreti istifhâm-ı inkârîdür, yâ'nî çünkim gönül elemden lezzet bula, anuñ gibi şevkle hergiz meşakkat-i dünyâdan gam olur mu? Olmaz.

Nükte-i îmâ: Vücûd-ı Hak dâ'im el-feyezândur, gâh şıfat-ı cemâlle gâh şıfat-ı celâlle tecellî eyler. Sâlik bu emri taħakkuk-ı müşâhede edüp, derd ü belâdan hazz alsa şek değıldür, kim ol sâlikuñ cânında bir şevk ü zevk hâşıl olur ki mâsivâ-yı Hakk'dan zerre kadar gam çekmez. Zîrâ :

قل كل من عند الله وكل شيء من الحبيب حبيب

ma'nâlarını müşâhede kılmışdur.

Hall-i mu'ammâ: Lezzet (لذت) 'ibâreti ki dil oldu yâ'nî kalb oldu, tız (تذ) olur, Çün ba demek bâ (با) gibi demekdür, isim qarinesiyle /46a/ bâ gibi

burada tâ (تا)dur. Çûn bâ elem (با الم) diyecek tâ (تا) lafzı elem(الم) lafzıdur demiş olduñ, el-Müzill(المذل) hâşıl oldu.

ES-SEMÎ'

چون گشادی روی دل ای دیده ور
می نکر هر سوی خرشیدی دگر

Şerh-i ma'nâ: Çûnki ey nazar sahibi, göñlüñ gözünü fetḥ eyledüñ. Pes her tarafda bir âf-tâb-ı sırîn eyle.

Nükte-i îmâ: Çûnkim sâliküñ ḳalbinden ḥacb-i ekvân mürtefi' ola, her ne cânibe ki nûr-ı Ḥaḳḳ'la nazar ḳılınsa, bir tecellî-i hâş müşâhede eyler.

Hall-i mu'ammâ: Dil ki bâl (بال)dür, çûnkim rubî güşâde ola ḥarf-i bâ(ب) düşüp el (ال) kalur. Mi (می) lafzınıñ daḥi her tarafda bir hurşîd görsün, yâ'nî evvelki tarafında ḥisâb-ı taḳvîmî üzerine; şems ki ḥarf-i sîn (س)dur ve ikinci tarafda hurşîd ki 'ayn (ع)dur, şûret-i baḡıyla es-Semî'(السمیع) olur.

EL-BASÎR

دارد اهل دل در وی اختیار
دیده بیدار در لیل و نهار

Şerh-i ma'nâ: Göñül ehli bî-ihtiyâr fi'l-leyl ve'n-nehar didelerin bîdâr ederler. El-Basîr isminde dîde-i bî-dâr nüktesin beyân etmek berâ'at-i istihlâlden hâlfî değıldür.

Nükte-i îmâ: Yâ'nî sâlik ki taşfiye-i kalb hâşıl etmiş ola, gice gündüz yakazân üzerine yâ'nî uyanıklık üzerine olur. Şöyle ki nevm-i şûrî vâsıtasıyla baş gözünü bağlasa cân ve gönü meftûh olup, âlem-i melekût seyerân eyler. Hâ'ce-i lâ-yenâmın kalbi bî-dârlığı gibi ve bunun gibi 'ârifler hakkında "nevmü'l-âlimi hayrun min /46b/ ibadeti'l-câhil"¹⁸⁶ buyurmuşdur.

Hall-i mu'ammâ: Rû-yı ihtiyâr harf-i elif (ا)dir, dîdeden murâd harf-i şad (ص)dır. Çünkü aña lafz-ı bî dâr ola yâ'nî harf-i şad harf-i bâ (ب) ve yâ (ی) içine gire yâ'nî evler (ارلر) bu cümle dağı leyl ü nehâr içinde ola ki, istihlâh-ı taqvimîde harf-i lâm (ل) ve harf-i râ (ر)dan 'ibâretdür, elif (ا) hod hâşıl olmuşdu (البصير) el-Basîr olur.

EL-HAKÎM

هر که او شد در بصیرت بر کمال

بر کمال آید دلش از روی حال

Şerh-i ma'nâ: Her kimesne ki başîretde ber-kemâl ola, aĥvâl-i kalbi dağı kemâlin bulur.

¹⁸⁶ "نوم العالم خير من عبادة الجاهل" Gazâlî, Alimin uykusu cahilin ibadetinden hayırlıdır. İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn'de "nevmü'l-âlimi ibâdetün (âlimin uykusu ibadettir)" ifadesini hadis olarak zikretmektedir. Aynı ibareli bir hadis tespit edilememiştir. Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II, 329.

Nükte-i îmâ: Meşâyih-i quddise sirruhu hem yanında ehl-i hâl ve ehl-i maqâm derler iki mertebedir. Ehl-i hâlden ehl-i maqâm derece yönünden âlâdur, ehl-i hâl nidâ-yı hazretür, ehl-i maqâm vüzerâ-yı hazretür. Haq sübhâne ve tealâ vezîrden nedîmden münezzehdür, bilâ teşbîh yâ'nî vüzerâ menzilesindedür. Bunlar aşhâb-ı temkîn ve aşhâb-ı telvîn olur, eger çî bazı vaqitde hâl ehli maqâm ehlinden takarrubda güzër eyler, ammâ degmeñiz bekâsı olmaz. Pes her sâlik kemâl-i başîret üzerine ola, hâli kemâl bulup, ehl-i maqâm olur.

Hall-i mu'ammâ: Lafz-ı kemâl (كمال) tañlîl bulub, çûn lafz-ı kim üzerine lafz-ı el (ال) gele elkîm (الكيم) olur. Rû-yı hâl ki harf-i ha (ح)dır, dil ola el-Hakîm (الحكيم) olur.

EL-ADL

علمی دارند آخر چشم دل
چشم و دل چون تا نمائی پا یکل

Serh-i ma'nâ: Âñirü'l-emr bu baş gözinüñ ve gönül gözinüñ âlemi vardır. Yâ'nî egerçi her birinüñ bir âlemi vardır, lâkin sen gönül gözüne tâlib ol ki tâ âb u /47a/ gülde girif-târ olmayasun.

Nükte-i îmâ: Bu 'alem-i zâhirden gayri bî-'aded âlem servâdur ki, aña âlem-i gayb derler ki, añıların seyri bu gözle olmaz. Pes sâliküñ ki gönüñü gözü dest-i 'inâyet-i Rabbâni birle meftûh olup, envâr-ı ilâhî ile pür-nûr ola, nûr miqdârı ol 'âlemleri seyr ede başlar.

Hall-i mu‘ammâ: ‘Âlem (عالم) lafzınıñ ki evveli ayn (ع)dur, çûn aña ‘ayn-ı (ع) âhir ve lafz-ı dil (دل) dañi âhir ola, yâ’nî mim (م) i dil lafzına münkalib ola el-Adl (العدل) hâşıl olur.

EL-LATÎF

حال و نقدا و طلب در دل گزان
اندکی باشد ترا گنج نھان

Şerh-i ma’nâ: O haberî çeşm-i dile bâ-tenhâ dile râci’dür, muhtemeldür ki Haqq’a râci’ ola yâ’nî ol emrûñ hâlini naqd olmasın taleb eyle ki bir cüz’ nesne añdan saña bir nihâni genc olur.

Nükte-i imâ: Sâlik envâr-ı ülfet olmak gerekdür, mâzî geçdi müstakbel ma’lûm değıldür, dervîşin nazargâhı hâl-i naqd-i vaqt olur. Beyt:

صوفی ابن الوقت باشد ای رفیق
نیست فردا گفتنش شرط طریق

Pes her sâlikûñ ki râ’sü’l-mâl ömrünü nesneye tama‘ile zâyi’ etmeyüp, her kande kesb-i sa‘âdet ü mücâhede-i ‘ibâdet varsa, envâr üzerine ola genc-i nihâniye mâlik olur.

Hall-i mu‘ammâ: Lafz-ı hâl (حال) ve añun naqdi yâ’nî cümle-i sağır hesâbınca ‘adedidir ki otuzdokuz lafzdur, yâ’nî harf-i lâm (ل) otuz harf-i tâ (ط)

dokuz lafızdur ki afîdür. Çûn dil ola yâ'nî kalb ola îf (یف) olur, pes bu cümle hallatif (حاللطیف) olur, lafz-ı hâlden aînun genc-i nihân olıcağ yâ'nî mahfî olıcağ ism karînesiyle fi düşer, bâkî el-Latîf (اللطیف) olur.

/47b/

EL-HABÎR

صورت شرکر زدل فانی شود
یابی ازخیر آنچه مقصودت بود

Şerh-i ma'nâ: Eger şûret-i şer göñülden fâni olup çıkup gide, hayrdan her ne kim maşşûd gider bulursın.

Nükte-i îmâ: Yâ'nî vaqtâ kim sâlik olan şûret-i ekvânı şahfaha-i dilden maşv eyleye, kim şerr-i maşşûdur ve a'zâm-ı haçebdür. Her ne hayr u sa'âdete kim kasdeyley hâşıl olur.

Hall-i mu'ammâ: Şûret-i şer ki sırdur çûn dîlden yâ'nî bâl(بال) lafzından fânî ola el (ال) kalur ve çûn lafz-ı hayrdan yâbî(یابی) ola, yâ'nî harf-i yâ (ی) her lafz-ı bi (بی) ola el-Habîr (الخبیر) olur.

EL-HALÎM

مانده در گنج ریاضت متصل
اهل دل پنهان سوی حق میل دل

Şerh-i ma'nâ: Ehli dil riyâzet bucağında muttaşıl ki gizlenmişdür, göñüllerinüñ meyli Haç cânibinedür. Yâhûd genc-i riyâzetde kalup, Haçç'a

meyllerini gizler demekdür. Egerçi kim bu beyt merhûn deĝildür, ammâ mâ'nâsı ikinci beytle ziyâde vâziḥca olur.

Nükte-i îmâ: Nefslerine dünyâ helâki vartasından ḥalâs etmek isteyen yânında tarîḳ-ı sevâb dâ'im nefsle mücâhedede olup, tâ'at-ı ibâdât-ı ḥalâyıkdan ihfâ üzerine eylemekdür ki, ol tâ'ifeye Melâmiyye derler. Fi zamânina Nakşbendiye demekle meşhûrdur. Hâ'ce Bahâeddin-i Nakşibendî kuddise sirruhû hazretlerine mensûb olmağın nitekim Mevlânâ Câmî rahimehu'llâh añlaruñ medhinde demişdür.

/48a/

نقشبندیه عجب قافله سالا رنند

که بر نداز ره پنهان بحریم قافله را

از دل سالک ره جازبه صبحشان

می برد و سوسه خلوت و فکر حله را

Yâ'ni sâlik gerekdür ki dâ'im mücâhede vü riyâzet üzerine sâbit kadem olup, göñlü zıkr-i ḥafiye meşgûl olup, ḥâl-i derûnûñ kimseye izhâr etmeye.

Hall-i mu'ammâ: Ehl (اهل) lafzınuñ dili nihân olıcaḳ el(ال) sivâ Ḥaḳ ki ḳaf (ق)dur. Çûn meyl(میل) dil ola yâ'nî meyl (میل) lafzı ḳalb olup, Ḥaḳ (حق) 'ibâretin âhiri ola el-Ḥakîm¹⁸⁷ (الحکیم) olur.

¹⁸⁷ Zannediyoruz burada bir istinsah hatası mevcut. Muammanın gerek başlıĝından gerek halledilirken harflerin tesbitinden el-Halîm ismi çıkmasına rağmen bu son kullanımda el-Hakîm ismini görüyoruz. Bunun istinsah edilirken yapılmış bir hata olduğunu kabul ediyoruz.

EL-AZÎM

نقد عشرت کشته گویا در الم
اشکارا بهر ایشان دمیدم

Şerh-i ma'nâ: Beñzer ki ol riyâzet ehli için bu elem içinde dem-be-dem naqd-i 'işret zâhir olmuştur.

Nükte-i îmâ: Çünkim evkât-ı subh-ı tecelliyâtda sâliküñ kalbi ravzasına kuds-i gül-zârîñ nesîmi erişüp, nezâret-i hil'at bağışlaya. Âteş-i mücâhede vü riyâzet içinde İbrahim-şîfat demler ve şafâlar sürüp, 'işretler kalur.

Hall-i mu'ammâ: 'İşret (عشرت) lafzınuñ naqdi yâ'nî cümle 'adedi dokuzyüzyetmişdür, cümel-i şağîr hisâbınca dokuzyüz harf-i zâ(ظ)dur, yetmiş harf-i 'ayn(ع)dur. Çünkim bu iki 'aded döne yâ'nî münkalib ola, harf-i 'ayn(ع) muqaddem ve harf-i zâ (ظ) mü'ahhar olur, 'ibâret-i güyâ (گویا) dahî tahtlîl olıcaq harf-i yâ (یا)yı söyle demek olur ve bu cümle elem (الم) lafzınuñ içine gire, el-Azîm (العظیم) olur.

EL-GAFÛR

زاتش محنت صفا بی یافته
همچو زد در خود و زان رو تافته

/48b/ Şerh-i ma'nâ: Âteş-i miñnetden zer gibi fi nefsihî şafâlar bulmuştur.

Pis nefsdan yüz çevirmişdür.

Nükte-i îmâ: Çün sâlik bûte-i uzlet ü halvetde âteş-i mücâhede vü riyâzet ile kalbinüñ dünyâ ğill ü gışından pâk olduğın müşâhede eyleye. Şek değildür ki zerr-i

hâlis gibi ol âteşlerden şafâsın añlayup, mâ-sivâdan ve kendülüğinden kesilür, i'râz eder. Belî her bâr ki sâlik-i muhâbbet-zâtî makâmına kâdem basa, maḥbûbuñ şafâ muḳâbelesini va'd ü va'îd ve takrîb ü tab'îd îzâz-ı izlâl ve hedâ' vü ihtilâl gibi muḥibbûñ yanunda yeksân olur. Belki nu'ût ü celâl eserlerüñ merâreti şîfât-ı luḫf u cemâl aḫkâmınuñ halâvetinde aña âsân olur.

Hall-i mu'ammâ: Zer (ز) ki 'ayn (ع)dur, 'ayn gibi olan ğayn(غ)dur, bunda murâd müsemmâ-yı 'ayndur, ḫarf-i ğayn adedde elif (ا)dür yâ'nî biñdir, çûnki ğayn kendünüñ içinde ola el-ğaf(الغف) olur. Ru (رو) lafzı daḫi tâfte ola yâ'nî döne ur (ور) olur, pes mâde el-Ğafûr (الغفور) tamâm olur.

EŞ-ŞEKÛR

از طریق شك شده بسیار دور
اهل شك راهی رود ناچار دور

Serh-i ma'nâ: Şek yolundan ziyâde îrâğ olmuşdur ve ol ki ehl-i şekdür, şek deĝildür ki uzun uzak yola düşer gider.

Nükte-i imâ: Çûnkim sâliküñ göñlü baĝçesine ilme'l-yâkîn ve ayne'l-yâkîn ve Ḥaḫka'l-yâkîn mehbinden riyâḫ-ı keşf ü i'yân ü zâr ola, şekk ü şübhe yâprakları kıldı, berk-i ḫazân gibi rîzân olur. Ve zulmet-i /49a/ evhâm-ı târ-ı mâr olup, âf-tâb-ı imân ü iṫm'inân âyine-i şâfi gibi tâbında ve direḫ-şân olur.

Hall-i mu'ammâ: Ehl-i şek (اهل شك) 'ibâretinden çûn ki ḫarf-i hâ (هـ) gide eş-şükr (الشكر) kalur. Dûr (دور)lafzı daḫi nâçar olıcaḫ, yâ'nî ḫarf-i vâv (و) ki çâr, dâl râ (در) gidecek, eş-Şekûr (الشكور) tamâm olur.

EL-ALİYY

ای خوش انکو زادره را بر گرفت
گشت يك رو دامن رهبر گرفت

Şerh-i ma'nâ: Ey hoş o kimse ki yol azığını götürdü, yek cihet olup kavlı-âgaz eteğine yâpışdı.

Nükte-i imâ: Yâ'nî sa'âdet şol sâlike ki cezbe-i 'inâyet-i Rabbânîye erişüp, gönlünden tesvîlât-ı şeytânîyye vü tehvîlât-ı nefsânîyye belki tehvîlât-ı imkânîyye ihtilâfâtını sürüb giderdü. Pes yek-dil ü yek-cihet olup, zâd-ı hulûs-ı niyyet ü 'azîmetle teveccüh-i kıble-i haqîkî eyleyüp, bir mürşid-i kâmil eteğin tutdu ki, edelîl şümme's-sebîl (الدلیل ثم السبیل)¹⁸⁸.

Hall-i mu'ammâ: Dâmen-i reh (دامن ره) ki sebîl 'itibâriyle ki harf-i lâm (ل) dır, çünki aña yek ya'nî harf-i elif (ا) rû ola ber (بر) ki 'alâ (على)dur, aña tuta el-Aliyy (العلی) tamâm olur.

EL-KEBÎR

انکه خواهد رهبر این راه خبست
دل بکل از غیر بردارد تحست

Şerh-i ma'nâ: Her kimse ki rehber talebin etmek diliye, evvelâ gönlünü tamâm ğayrdan götürür.

¹⁸⁸ "Önce kılavuz, sonra yol" anlamında bir söz.

Nükte-i îmâ: Her sâlik ki bir mürşid-i kâmil eteğine yapışmak diliye evvelâ gerekdür ki, sırr-ı teslim irâdeti anuñ ka'be-i âsitâne-i sa'âdet bahşına urup ğayrdan göz yuma, /49b/ ke'l-meyyiti fi yedi'l-ğassâl (كالميت في يد الغسال)¹⁸⁹ ola, tâ kim anda feyzini alıbile.

Hall-i mu'ammâ: Ber-în (براین) lafzından murâd harf-i elif (ا)dür, bi-küllî (بكل) 'ibâreti daħi dil ola yâ'nî kalb ola lkeb (لكب) olur. Çûn harf-i elif (ا) lkeb (لكب) 'ibâretini isteye el-keb (الكب) olur, ğayr lafzından daħi nühist getirile, yâ'nî evvelki harf ki ayn (ع)dır gide, el-Kebîr (الكبير) hâşıl olur.

EL-HAFİZ

هست سير اهل دل از خد برون
بسپرد يك اخذ راهی در درون

Şerh-i ma'nâ: Göñül ehlinüñ seyri ħadden daşradur, bir laħza râhı eger göñül âlemine ısmarlaya.

Nükte-i îmâ: Göñül ehli oldur ki, ayine-i kalbi şaykalı zikru'llâhla muħabbet-i dünyâ jenginden ve meyl-i mâsivâ kedüretlerinüñ renginden silüp, pâk ü âf-tâb-ı âlem-tâb gibi mücellâ vü tâb-nâk etmiş ola. Anuñ gibi sâlik her laħza ki muķtezâ-yı beşeriyet zarüretlerinde fâriğ olup, ol mücellâ âyîne-i nazâr eyleye. Kıuvvet-i nûrâniyyeti mikdârınca âyînesinde 'âlem-i melekût ü ceberrût dan mün'akis olan şuver-i ğaybiyyeyi ki aña ħadd ü pâyân yokdur seyerân eyler.

¹⁸⁹ Gassal(ölü yıkayıcı) elindeki ölü gibi. Tasavvufda kullanılan bir tabir.

Hall-i mu‘ammâ: Yek ki ħarf-i elif (ا)dür, çûn ki lahz (لحظ) ‘ibâretine zamm ola ve lahzâ ‘ibâretinüñ he si (هي سي)der olup, yâ’nî efi (افى) olup derûn ola, yâ’nî lahzâ (لحظه) lafzınıñ içine gire el-Hafîz (الحفيظ) tamâm hâsıl olur.

EL-MUKÎT

شم براوج شرف درگار خویش

تاباو واصل کند مقدار خویش

Şerh-i ma’nâ: Cân gözü üç şerefde kendü kârındadır, tâ ki /50a/ kendünün miqdârını Cenâb-ı Hâkka vâsıl kıla.

Nükte-i îmâ: Sâlik olan vâdi-yi nefsdan ve hâviye-i tabî’ atdan güzer eyleyüb, çağ‘ı merâhil vücûd edicek, ‘ayn-i himmeti dâim refik-i ‘âlâ tarafına diküp murâd edinür ki, üç kaf ħaħîħate urûc eyleyüp, ‘ankâ-yı bî-nişânûñ şeref-i müşâhedesi sohbetine erişe ki, (علو الهمة من الايمان)¹⁹⁰ himmet-i bülend-dâr ki, merdân-ı râh rû’-ı ez-himmet bülend-i becâyi reside-âned.

Hall-i mu‘ammâ: Tâ ki ilâ (الى)dur, çûn aña yâ’nî kendüye ki ħarf-i tâ (ت)dır elbette lafz-ı mağ (مق)dahî ol cümle ħurûfu kendüye dâr yâ’nî mekân ede, el-Mukît (المقيت) tamâm kâmil hâsıl olur.

EL-HASÎB

هست مطلوب از دل و جان رو نهان

زان سبب دل بیخود آمد در جهان

Şerh-i ma’nâ: Cemâl-i maṭlûb dil ü cândan gizlidür, ol sebebdan cihânda gönül bî-ħod olmuşdur.

Nükte-i îmâ: Sâlik tecellî ruḥ-ı maḳâmında bir ḫâlet olur ki, maṭlûb kendüsi midür, odur yoksa Ḥaḳḳ mıdur pûşide olup, gah انت ام انا (ben ya da sen) der gah hayretinden انى انالله (şüphesiz ben Allah'ım) der, âḫirü'l-emr envârdan kendiyi yâv kılar.

Hall-i mu'ammâ: Dil ki bâl (بال) dūr, cân ki rûḥ (روح) dur, çünki ikisinden rû-nihân ola bâlden bâ (ب), rûhdan rû (رو) gidüp, be-el-ha (بالح) kalur, sebep (سبب) lafzınuñ dili ḫarf-i bâ (ب) dur, bi-tarîkı't-tesmiye ismi murâddur ki bî (بی) dūr, çün bî-ḫod ola yâ'nî bî (بی) den bâ (ب) gide yâ (ی) kalur el-Hasîb (الحسب) ḫâşıl olur.

/50b/

EL-CELÎL

دل جلا کر باید اخر روی یار
زان جلا ظاهر شود بی اختیار

Şerh-i ma'nâ: Eger gönül cilâ bula, 'âḳibet cemâl-i dost ol cilâ vâsıtasıyla zâhir olur bî-tevaḳḳuf.

Nükte-i îmâ: Çünki şayḳal-ı zıkr-i sâlikuñ ḳalbi âyînesinden taşavvur-ı kevnıyye pasını silüp tâb-nâk eyleye, cemâl-i maṭlûb-ı ḫaḳîḳati kevn gibi bî-tevaḳḳuf tecellî eyler.

¹⁹⁰ (Allah'a ulaşmadaki) gayret yüceliği imandandır.

Hall-i mu‘ammâ: Cilâ (جلا) ki dil ola yâ’ nî qalb ola el-ce (الج) olur ki lâiv dūr, elzün (الزن) daḥi âḥiri rû-yı yâr ola ve o yâ (يا) ya münqalib el-celi (الجلي) olur. Cilâ-yı (جلا) şâniden daḥi zâhir gide ki ḥarf-i cîm (جيم) elif (ا) dūr lâm(ل) qalur, el-Celîl (الجليل) tamâm ḥâşıl olur.

EL-KERÎM

در نقد از هر که پر سیدم نشان
گفت اگر پر سی مرس از بحرجان

Şerh-i ma’nâ: Dürri naḥdüñ her kiminden ki nişânın şordum, ayıtdı: Eger şorarsañ can deryâsından şor.

Nükte-i îmâ: Sâlik olan gâvvâs şıfat-ı âş-nâ-yı deryâ can olmayınca, şıdḳ-ı qalbden naḥd-i murâd güherine mâlik olmaz.

Hall-i mu‘ammâ: Eger (اكر) lafzı ki pür sî ola, yâ’ nî bi-tariḳı’ t-tahlîl sî bile dola demekdür, sî ki otuzdur ḥarf-i lâm (ل) dur yâ’ nî lâm eger (اكر) lafzına ḥülûl ede. Bahr ki îm(يم) dūr, anuñla el-Kerîm (الكريم) ḥâşıl olur.

ER-RAKÎB

سال و مه چون در طلب بی پاو سر
باشی از فقر اندکی یا بی خبر

Şerh-i ma'nâ: Sâl ü mâh çûn bî-pâ vü ser talebde olasin. Fakırdan bir cüz'î haber bulursın.

Nükte-i îmâ: Sâlik bu yolda müddet-i medîde /51a/ ve ahd-i ba'îd sülûk eyleyüp, başdan ayakdan çıksa fenâ-i hakîkîden ki fenâ-ender-fenâdan 'ibâretdür. Fi'l-cümle haber-dâr olur, ehl-i taşavvuf demişlerdür: Kemâl-i fakır-i hakîkî maqâm-ı haşş-ı Muhammedî der'im, nitekim el-Fakru Fahrî buyurmuşdur. Mücâhidin-i ümmete neş'e-i dünyâda andan nasîb fi'l-cümle vardur.

Hall-i mu'ammâ: Sâl (سال) lafzı dağhî mâh(مه) ki kamer vâsıtasıyla ehl-i takvîm yânında harf-i râ(ر) dur. Çûn dür (چون در) yâ'nî dür gibi demekdür, dür ki fi(فی)dür fi gibi fidür, çûn bu mecmû'ı taleb edesin. Sâlar fi (سالر فی) demek olur bî (بی) yâ'nî harf-i bâ (ب) pay ola, bu cümle elfâz-ı bî-ser (بی سر) ola sîn (سین) düşüp er-Rakîb (الرقیب) olur.

EL-MÜCÎB

درد فقرت چون کریبان کیر کشت
رایت چاهست ذکر دون بر گذشت

Şerh-i ma'nâ: Çûn fakır derdi senin gerîbân-ı kibrün oldu yâ'nî ğarîm-i bî-muhâbânı yâkâna yapışup senden ayrılmadı, mertebe-i kağrûfî âlemi felekden 'âlî oldu.

Nükte-i îmâ: Her kaçan ki sâlik-i fakır-ı hakîkî lâzimesi ola, ilm-i azîmeti gönül harfinden geçüp, lâ-mekân şahrâsında dikilür.

Hall-i mu'ammâ: Derd (درد) ki elem (الم)dir, gerîbân (كربان) ki ceyb(جيب)dür, çûn elem-i gerîbân gir ola, el-Mücîb (المجيب) olur.

EL-VÂSÎ'

پادشاه فقر را در ملک جان
هست پی در پی لوا خرشید شان

Şerh-i ma'nâ: Faqr-i pād-şahluk cân mülkinde güneş gibi sancağı müte'âkıbdür.

Nükte-i îmâ: Her sâlik ki faqr vilâyetine vâli ve sultân ola mertebe mertebe anuñ kaçır ü câhi sancağı câ vü ser vilâyetlerinde /51b/ ve melekût u ceberrût mülklerinde isti'lâ edüp merfu' olur.

Hall-i mu'ammâ: Livâ (لوا) ki hurşîd(خرشید) gibi pey-der-pey ola, yâ'nî biribiri ardınca gele, evvelki livâdan murâd bi-tariķı'l-istiâre harf-i elif(ل)dür ikinciden murâd hemîn livâ lafzıdur, el-vâ (الوا)olur hurşîd-i evvel daħi harf-i sîn (سين)dür hurşîd-i sâni harf-i 'ayn (عين)dur pes el-Vâsi'u (الواسع) olur.

EL-HAKÎM

چرخ کحلی کرده افسر خاک باش

بوده دریا يك نم از ابر عطاش

Şerh-i ma'nâ: Çerħ-i kuhlî anuñ gibi faķîrûñ ayâğını başına tâc edinüp ve deryâ anuñ 'atâsı şehâbından pür nem olur.

Nükte-i îmâ: Belî şol sâlik ki sultân-ı mülk-i fuqarâ ola, hâdim iken maḥdûm-ı âlemîn olur ve kûṭb-ı sâhib-i temkîn olup aşḥâb-ı câh-ı âlem-i nâsut belki erbâb-ı envâr-ı sahn-ı melekût aña ḥizz-i müt-kâr olur ve ḥulk-i cihân anuñ ebr-i ma'ârifinden feyz alır.

Hall-i mu'ammâ: Çerḥ-i kuḥlî (چرخ کھلی) den murâd lafz-ı kuḥl münḳalib olmaḡdur çûn ki lafz-ı kuḥl döne lhk (لحک) olur, hâk-i pâ (پا خاک) ki ḥarf-i elif (ا)dür aña efsur ola ve deryâ ki îm (یم)dür ḥâşıl ola, pes cümlesi el-Ḥakîm (الحکیم) olur.

EL-VEDÛD

زر اکر کیرد بکف باشد چو خاک
نیست چون با ان دل اورا زان چه پا

Şerh-i ma'nâ: Eger elinde altun tutup toprak gibi ola, çûn göñlünüñ aña ta'alluḡu yoḡdur ondan kayırmaz.

Nükte-i îmâ: Her kaçan ki sâlik muzahrafât-ı dünyâdan el çeke ve göñlü mezra'ına muḥabbetu'llâh toḡmunu /52a/ eke, ḥâk ü zer ü gevher ḡadar yanında beraber olur.

Hall-i mu'ammâ: Nî (نی) ki lâ (لا) dır, çûn bâ en (بان) yâ'nî lafz-ı bâ en (بان) bi-ḥasebi't-terkîb sîḡa-i tenbîh olup, iki harf ba (ب) gibi dil ola yâ'nî ḡalb ola demekdür, lâ (لا) dil olıcak el (ال) olur, ḥarf-i bâ adedde dü (دو)dür iki dü (دو) daḡı ḡalb olıcak el-Vedûd (الودود) olur.

EL-MECÎD

جمله را دلجوی و رهبر دستگیر
فیض عالم نجش از نور ضمیر

Şerh-i ma'nâ: Cümleye anuñ feyż-i âlem-bağşı nûr-ı zamîrinden dil-cûy u rehber-i dest-gîrdür.

Nükte-i imâ: Çûn maṭla-ı sa'adetden şems-i inâyet tali' olup, sâlikûñ zamîrini münevver ede. Anuñ envâr-ı in'ikâsı cümle beden ü kuvâyâ sârf ü mücârî feyзде câri olup, hüzn demlerinde dil-cûy ve ḍalâlet gecelerinde rehber ü üftâdelük eyyâmında dest-gîr olur.

Hall-i mu'ammâ: Cümle râ (جمله را) lafzı dil etmek yâ'nî ḳalb etmek dileyesin ehlimec (اهل معج) olur reh (ره) lafzını gidersin, dest ki yed (يد) dür, añu tutasın el-Mecîd (المجید) olur.

EL-BÂ'İS

کرده بر بالای چرخ آرامگاه
کشته نقد عرش را از لطف اله

Şerh-i ma'nâ: Ḳarargâhını anuñ gibi fakir-i çerḫ üzerinde eylemişdür, luṭf-ı ilâhıdan vücûd-ı naḳd-i arş olmuşdur yâ'nî mahz-ı raḫmet-i raḫmân olmuşdur.

Nükte-i îmâ: Her sâlik ki *bekâ billahla* mütehaqqik ve (تخلقوا باخلاق الله)¹⁹¹ birle mütehallik ola nefsi kürsî-şifat /52b/ ve qalbi arş-ı zât olur. Pes anuñ âdâm-ı cânı eflâkuñ a'lâsında ve sırrı naqd-i hâşıl-ı arş-i rahmân olur.

Hall-i mu'ammâ: Lafz-ı lâ (لا) qalb olup, çün bâ (با) lafzını ârâ-gah olup el-bahr (البحر) olur, naqd-i arş dahi adedde beş yüz yetmişdür harf-i şîn (شین) ve harf-i 'ayn (ع)dur, ol dahi geşte ola yâ'nî devr-i 'ayn mukaddem sâ (ث) muahhar olup el-Bâis (الباعث) hâşıl olur.

ES-ŞEHÎD

با الهش دل دل از باد جهان
بر گرفته اشکا را و نهان

Şerh-i ma'nâ: Şol sâlike ilâhla olup, anuñ gönlü cihânı yâd etmekden zâhir u bâtın gönlü tutulmuşdur.

Nükte-i îmâ: Vaqtâ sâliküñ gönlü halk-i serâ-yı Hakk u nazar-gâh-ı kemâl-i muṭlaq ola, temâşâ-yı kevn ü mekân ü yâd-ı cihân-ı iyân ü nihân gözünden gönlünden götürülür çün şarâb-ı vahdetden nûş eder kendüzin dahi ferâmûş eder.

Hall-i mu'ammâ: Bâ ilâheş (با الهش) lafzı taḥlîl bulup, çün lafz-ı el (ال) birle heş (هش) lafzı ki dil olmuşdur, yâ'nî qalb olmuşdur muḥarin ola bâd (باد) lafzından dahi dil tütula yâ'nî harf-i elif (ا) gide eş-Şehîd (الشهيد) olur.

¹⁹¹ Allah'ın ahlâkıyla (Allah'ın güzel yarattığı şekilde) ahlâklanmış.

EL-HAKK

فیض عام او که هرجا میرسد
از بی هم سوی دلها میرسد

Şerh-i ma'nâ: Anuñ feyz-i 'âmmı ki her yere erişür kâsd etdükdên soñra gôñüller tarafına erişür, sibâk siyâk muqtezâsı oldur ki o zamîri sâbikân bunca şıfatlarla mevşûf olan fakîre râci'dür.

Nükte-i imâ: Sâlikuñ gamı hemân Hüdâ olur, nitekim ehl-i dünyânuñ /53a/ dünyâ ve zâhidlerüñ ukbâ olur. Pes ol gam ki mahzâ Hüdâ'yiçün ola anuñ netâyici deryâ-yı 'inâyetden cevâhir-i zevâhir-i server-i selvet ü zôr u zevk ü nûrâniyyet olur.

Hall-i mu'ammâ: Sûy-i dil-hâ gôñüller tarafı demekdür, dil ki haşâdur tarafı harf-i elif (ا)dür, bu dahi taraf-ı dil harf-i lâm (ل)dir, üçüncü dil ki yine haşâdur, taraf-ı harf-i hâ (ح)dur, dördüncü dil ki kalbdür tarafı harf-i kâf (ق)dur el-Hakğ olur. Yâhûd hem elem (الم) dür çün elem (الم) lafzınuñ akabi dillerüñ tarafı ola evvel def'a taraf-ı haşâ ki hâdır âhiri elem olup mîm (م) hâ (ح)ya münkalib olur, sâniyen taraf-ı kalb mîn (ن) dur manzûm olup el-Hakğ (الحق) hâşıl olur.

EL-VEKÎL

تاج خود کرده ملوک ان خاکپا
بوده خیل سرکشان او را گدا

Şerh-i ma'nâ: Pâdişâhlar anuñ gibi fakîr ki ayâğı toprağın başlarına tâc eyler, ser-keşler tâ'ifesi aña gedâ olur.

Nükte-i îmâ: Sâlik ki kemâl-i haqîkat-i fakrla muttasîf ola kûtb-ı devrân ve mürşid-i ehl-i cihân olur, mülûk-i cihâna hâk-i pâ-yi mâye-i iftihâr ü kuhl-i cilâ-yı ebsâr olur. Aceb kibr ehli kapılarında hor ü müstemend sefere-i nimetlerinde zille-bend olur.

Hall-i mu‘ammâ: Tâc-ı mülûk (تاج ملوك) ki mîm (م)dür, çünkü hâk ola elif(ا) e mübeddel olur, hayl (خيال) ki ser-keş olup, başı gide il (يل) kalur, el-Vekîl (الوكيل) hâşıl olur.

EL-KAVİYY

دائم از خلق نکودلجوى خلق

سوى خالق روى اونى سوى خلق

Şerh-i ma'nâ: Daim gökçek hil'at-i hâlâyıkuñ gönüne girer, anuñ gibi /53b/ fakîr ki yüzü Hâlik tarafına olur halk tarafına olmaz.

Nükte-i îmâ: Sâlik ki mâsivâdan i'râz edüp, kible-i haqîkîye ki zat-ı Hâk ve ka'be-i cemâl-i muṭlaḳdur iqbâl ede, her şeyde müşâhede-i Hâk eyleyüp tevcîhi Hâk'a olur "eynemâ tüvellû fe semme vechullah"¹⁹² dan hatt-ı tam bulur, merâtib üzerine anuñ vaşf-ı hâli olur.

Hall-i mu‘ammâ: Çûn Hâlik (خالق) lafzı sivâ (سوى) lafzına rûy ola yâ'nî sivâ (سوى) lafzından harf-i sîn (س) lafz-ı Hâlik (خالقه) a tebdîl ola,

¹⁹²

ولله المشرق والمغرب فاينما تولوا فثم وجه الله ان لله واسع عليم

Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah'ın rahmeti ve nimeti) geniştir. O (her şeyi) bilendir. Bakara Sûresi :115.

hâ'lkavî(خالقوى) olur, nî-sivâ-yı halk 'ibâreti daħi delâlet eyledi ki ħarf-i ħa(خ) yoğmuş el-Kaviyy (القوى) ħalur.

EL-METÎN

در پناه فیض او از صد بلا
دل سلامت دیده آخر خویش را

Şerh-i ma'nâ: Anuñ feyz-i penâhında göñül kendüyi yüz belâdan selâmetde görür.

Nükte-i imâ: Her sâlik ki mürşid-i kâmil penâhına ilticâ etdi ve anuñ 'ayn- i âtıfetinde nazâr-ı 'inâyet-i recâ ħıldı, keyd-i şeytânî ve fikr-i nefsanî ve ârzâ-yı cismânî ve devâm-ı heylâyı belâlarından selâmetde oldı.

Hall-i mu'ammâ: Selâmet (سلامت) taħlîl bulup, ħûn lafz-ı selâ(سلا) dil ola els(الس) olur, ħarf-i sînden ismine varup sîn (س) 'itibâr edersin âhir ki sîn (سین) idi, ħûn kendüzünü yâ'nî müstemâ-yı sîn (سین) ki ħarf-i sîn(س)dir set göre el-Metîn (المتین) olur.

EL-VELİYY

دیده فانی خویش را از قوت پیش
لوح خالی ساخته از نقش خویش

Şerh-i ma'nâ: Ol kimse ki kendüzünü fânî görür, fevt olmazdan evvel /54a/ ve kendüniñ naqşından levhi hâlî eyler.

Nükte-i îmâ: Her sâlik ki kâmil ü mükemmil penâhında ola, iktisâb-ı fezâ'il ü ictinâb ü tekmîl-i şemâil eyleyüp, fevt olmazdan evvel taşîl-i fenâ kalur. Levh-i hâtırdan ve safha-i dilden ru'ûnet-i nefsâniyyet rengini ve huccet-i enâniyyet rüknü zâil edüp âyîne-i şühûdunu pür-şafâ kılur.

Hall-i mu'ammâ: Fânî(فانى) 'ibâreti tahtîl bulup, çün lafz-ı fâ (فا)nuñ kendüsi yok ola harf-i elif(الف) kalur. İsmiden murâd müsemmâ olup yâ'nî lafz-ı elifden harf gide el(ال) kalur, bir def'a dañi fevt olmuş ola el(ال) kalur, naşş-ı levh (نقش لوح)den dañi ki levh (لوح)der hâ(حا) lafzı liyy (لى) ola, bi-ţarîkı't-tahtîl el-Veliyy (الولى) hâşıl olur.

EL-HAMÎD

كعبه كوش بهشت جاودان
جای دل اخر همان یابد بران

Şerh-i ma'nâ: Anuñ ka'be-i kûyu behişt-i câvidândur mesken-i cân ü dil hemân bilmek gerek.

Nükte-i îmâ: Sâlik olan sa'âdet-i dü cihânın ve hayât-ı dil ü cânıñ mürşidinüñ hıdmetinde bilicek tezkiye vü taşfiyesin tekmil etmeden anuñ şeref-i şohbetinde bir lahza devr ü nazâr-ı 'âţîfetinden bir sâ'at mehcûr olıcağ, kîr ü hâviyye-i tabi'at ü cahîm-i nefsâniyyete düşüp kendüyi odlara yâkar. Pes mürşidün ka'be-i âsitânıñ behişt-i câvidân ü sa'âdet-i dil ü cân bilüp ke'l-ğavt fi'l-mâi bir kadem ol dâ'ireden taşra basmamak gerek.

Hall-i mu ‘ammâ: Câ (جا) ki dil ola âc (اج) /54b/ olur, âhir ki hemân ola yâ’nî harf-i cîm (ج) yine câ (جا)ola maḥalden ‘ibâretdür, yâ’nî harf-i cîm maḥall-i maḳlûba münḳalib olup el-ḥam (الحم) olur, bu cümle daḫi bâyed (باید) yâ’nî yed (يد) le ola, el-Ḥamîd (الحميد) ḫâşıl olur.

EL-MUHSÎ

دل برد آخر سوی مقصودنی
چون بود در اصل محکم رویوی

Şerh-i ma’nâ: Göñül âhir-i maḳşûd cânibine erilüp vâşıl olur, çünki tâlibüñ teveccühü yâḫûd dilüñ teveccühü aşda muḫkem ola.

Nükte-i imâ: Tâlib ki mürşid hıdmetinde şıdk-ı yâḳîn ü sebât-ı temkîn ola zerne ola, ‘âkıbet-i maḳşûd-ı ḫakîḳiye erişür ki,
¹⁹³(من طلب شیأ وجد وجد ومن قرع بابا ولیج ولیج یربا)

Hall-i mua‘mmâ: Der-aşl muḫkem (در اصل محکم) ‘ibâreti ki terkîbdür iki yerden taḫlîl bulup, der âs (در اص) yâ’nî âs (اص) lafzı içinde lemḫ (لمح) vâhil olup vey (وی) lafzınuñ rûy ki ḫarf-i vav (واو) dur kim ola el-Muḫsî (المحصی) ḫâşıl olur.

¹⁹³ Kişi neyi isterse ona ulaşır, hangi kapıyı çalarsa ondan girer.

EL-MÜBDÎ

عابدی کو عالم امد سوی اوست
روی دلہای قبلہ جان روی اوست

Şerh-i ma'nâ: Bir âbid ki ol âleme teveccühü aından yâñadur gönüllerün iqbâli cânuñ kıblesi anuñ yüzidür.

Nükte-i îmâ: Her sâlik ki dîde-i bînâ vü dil-i dâñâ olmaya ibâdetle memkûr ve mürşid hıdmetinden mehcûr olur.

العلم بلا عبادة ویاال

والعبادة بلا علم ضلال¹⁹⁴

Vaqtâ kim sâlikuñ kalbine mürîd isminden feyz-i nûr erişe, ol nûr ile çeşm-i bînâ vü kalb-i dâñâ olup mürşidiñ küyünü Kâ'be /55a/ bilir ve rü'yeti kıble kıılır.

Hall-i mu'ammâ: Eger âbidî (عابدی) 'ibâretinde 'â (عا)lafzı lem (لم) ola lafız anuñ dañi tarafı ki ħarf-i elif(ا) dür rûy-ı evlâ el-Mübdî (المبدی) olur.

EL-MU'ÎD

این چنین عالم اکر اید بدست
سربنه برپای وی هر جا که هست

¹⁹⁴ İbadetsiz ilim vebaldır ve ibadetsiz ilim de dalâletdir.

Şerh-i ma'nâ: Eger bunuñ gibi âlim ilâha girerse her kânde olursa ayağına baş ko.

Nükte-i îmâ: Âlim ki ilmi ile âmil ola ve rûz ü şeb Hakk'la mu'âmil ola maqbûl, hazret-i Alîm ü lâyük-ı ta'zîm ü tekrîm olur, anuñ gibi âlemüñ hâk-i pâyi tûtiyâ-yı a'yân ve kimyâ-yı sa'âdet-dû-cihân olur.

Hall-i mu'ammâ: Çûn âlim (عالم) lafzınuñ başı ki harf-i 'ayın (ع)dur ayağına kona el-Mu' (المع) olur, dest yed (يد)dür, anuñla el-Mu'id (المعيد) tamâm hâşıl olur.

EL-MUHYÎ

حال محرومان نیکرای دل بخویش

فکرکن بنکرچه ره داری ببیش

Şerh-i ma'nâ: Mahrûmlaruñ hâline ey dil kendü nefsiñde nazâr kıl fikreyleyüp bak ki o öñüñdeki nice yoldur ki tutub gidersin.

Nükte-i îmâ: Bu yoluñ sermâyesi oldur ki, sâlik kendüzünü her zamânda hôr haqîr ü faqîr muztar göre, göñlünü alıcağ himmetini bülend ede, hâtır-ı şikeste azîmeti dürüst ola ma'siyetde bî dost-ı pâ ibâdetde çest ola.

Hall-i mu'ammâ: Mahrûmân (محرومان) 'ibâreti iki yerden taħlîl olup hâl-i mah (حال مح) lafzınuñ rûyunu ki harf-i hâ (ح)dur ço demek olur, çûn hâl-i mah (حال مح) lafzından hâ (ح) saqıt olur el mah (المح) qalur, îy (ای) lafzı daħi dil olıcak yâ (یا) olur, müstemâsı merlû olup yâ (یا) geru yâ (یا) ile demekdür el-Muhyî (المحيي) olur.

/55b/

EL-MÜMÎT

کر توا خواهی تخم حرمان کاشتن
داعت خواهد بریشان داشتن

Şerh-i ma'nâ: Eger sen maḥrûmluk toḥmunu ekmek isterseñ dâ'im kendüni perîşân etmek gereksin.

Nükte-i imâ: Meşâyih kuddiset esrâruhum yanında teferruḡanuñ aḥvâli beşdür: Biri tefrika-i ehl-i ma'siyetdür ki meyl-i muḥarremâtdan olur ve biri daḡi tefriḡa-i şehvetdür ki meyl-i şehevât-ı helâlîde olur her mübâşeret-i celâl ki ḡadr-i zarûretden ḡâricdür, sebep-i tefriḡa-i dil ü cândur ve mûcib-i bâd-ı ḡırmândır ve üçüncü tefriḡa ehl-i 'ibâdetdür ki, bedenleriyle eder lâkin göñülleri ḡafletdedür, zâhirleri Ḥaḡḡ'la bâtınları ḡalkla mu'âmeletdedür, dördüncü tefriḡa ehl-i 'uzletdür egerçi tâ'atda hevâ-yi nefs-i şerîk etmişlerdür, lâkin her zamânda nazarları 'ibâdetlerine olmaḡla memkûrlar ve cemâl-i tevfiḡ-ı tâ'atdan mehcûrlardur; beşinci tefriḡa ehl-i ma'arifetdür ki, egerçi bunlar tevfiḡ-ı nâzırlardur ve 'ibâdetlerinde cân ü dil birle ḡâırlardur, lâkin ḡıdmetleri havf-ı 'ikâb ü recâ-i sevâb üzere müteşavverdür. Pes onlaruñ dili sırr-ı tâ'atden âḡâḡ deḡıldür, anuñcün ki 'ibâdetleri mehzâ livechi'llâḡ deḡildir. Pes bu tefrikalar mertebesi mertebe şâhiblerine sebep-i ḡırmân ü mûcib-i hazelândur ki her bâr ki bu tefriḡalardan ubûr edersin, hevâ-yi nefs-i dil ü cân-ı ser ki envâ-ı ḡaḡıḡıyyetle bir pür nûr edersin.

Hall-i mu'ammâ: Dâ'imet (داعمت) lafzı taḡlîl olup, dâ(د) ki elem(الم) dür 'ît (یت) lafzını /56a/ perîşân isteye ḡarîne-i meyyit (میت) olur, El-Mümît (الممیت) olur.

EL-HAYY

ای که داری مخزن نقد ازل

صیغ باشد صرف کردن بی محل

Şerh-i ma'nâ: Ey şol kimesne ki ezeli naqdine mâlik oldu hayfdur ki anı maḥalline şarf etmeyesin.

Nükte-i imâ: Ḥaḫḫ sübhânehu ve teâlâ âdemi tâc-ı fescüdü'l-melâiketü küllühüm ecmaîn¹⁹⁵ (فا سجد الملائكة کلهم اجمعين) birle mükerrem ve hil'at ve lekad kerremnâ (ولقد کرمننا)¹⁹⁶ ile muḥarrem eyleyüp cevâhir-i havâss-ı zâhire ve bâtına hazîne-dârı etdi, eger bunları ma- ḥalaka lehû'ya şarf eylemeye zulm-i azîm ve ḥayf-i elîm.

Hall-i mu'ammâ: Ey (ای) lafzı ki maḥzen-i naqd-i ezeli ola ki otuz sekizdür, yâ'nî ḥarf-i ḥâ (ح) ve ḥarf-i lâm (ل) ey (ای) lafzınuñ içine gire el-Ḥayy (الحي) olur.

EL-KAYYÛM

چون خور خواب توتخم غم فرود

هرچه می گاری همان خواهد درود

¹⁹⁵ واذا قلنا للملائكة اسجدوا لآدم فسجدوا الا ابليس ابي واستكبر وكان من الكافرين

Meleklerle: "Âdem'e secde edin" demiştik, hemen secde ettiler. Yalnız iblis diretti, böbürlendi, nankörlerden oldu. Bakara Sûresi: 34. Aynı anlamda A'raf sûresi 11, İsrâ sûresi 61, Kehf sûresi 50 ve Tâhâ sûresi 116. âyetleri bulunmaktadır.

¹⁹⁶ ولقد کرمننا بني آدم وحملناهم في البر والبحر ورزقناهم من الطيبات وفضلناهم

علي كثير ممن خلقنا تفضيلا

Andolsun biz, Âdem oğullarına (güzel biçim, mizaç ve akli kabiliyetler vermek suretiyle) çok ikram ettik, onları karada ve denizde (hayvanlar ve taşıtlar üzerinde) taşıdık. Onları güzel rızıklarla besledik ve onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık. İsrâ Sûresi: 70.

Şerh-i ma'nâ: Çûn ki hûr-ı hâ`buñ ğam-ı tohmu ziyâde etdi, her ne añarsan amı bahsañ gerekdür ğâfil olma.

Nükte-i imâ: İnsanda ahlât-ı erba`a vardur, dem-i safrâ vü balgam-ı sevdâ her kaçan ki bu ahlât-ı erba`adan biri yedin insânîde ğâlib olsa insân yerse aña münçalib olur. Vücûd-ı insânî ki memliha gibidür, meşâyih yanında dañi dört havâtır vardur: Hâtır-ı şeytâni vü hâtır-ı nefsâni, hâtır-ı melekî, hâtır-ı rahmânî. Her kaçan ki bu havâtır-ı erba`adan biri ğâlib olur, insanuñ yediği içdüği aña münçalib olur, nitekim Monla Kuddise sirruh Mesnevi`de buyurur:

مثنوی چنکه معده پاک را کرد دبلید

قفل زن بر خلق و پنهان کن کلید¹⁹⁷

56b/ چونکه لقمه در تومی کرد کهر¹⁹⁸

دم مزن چندانکه بتوانی بخور

Hall-i mu`ammâ: Çûn hûr u hâ`b yâ`nî hûr gibi hâ`b gibi demekdür, hûr ki âf-tâbdur `ayn-ı muraddur, `ayn (ع) gibi ğayn (غ)dur, müsemmâ ismi maqşûddur ki ğarf-i ayn (ع)dur, ğarf-i `ayn (ع) elif (الف) dür, hâ`b dañi nevm (نوم)dür, nevm gibi yevm (يوم)dür el-fayûm olur, tohm-ı ğam bir noqtadur, çûn ki el-fayyûm (الفيوم) `ibâretine bir noqta ziyâde edersün el-Ķayyûm (القيوم) hâşıl olur.

¹⁹⁷ "Pâk olan yemekler senin midende pislige tahavvül ediyorsa, boğazını kilitle ve anahtarını sakla." (Bkz. Mevlanâ Celaleddin Rumi, Mesnevî, trc ve şerh. Tahiru'l-Mevlevî, İstanbul ?, beyit no:7499, VIII, 1046.)

¹⁹⁸ "Yediğin lokma sende güher olursa ses çıkarma, yiyebildiğin kadar ye." (Bkz. Mevlanâ Celaleddin Rumi, Mesnevî, trc ve şerh. Tahiru'l-Mevlevî, beyit no:7496, VIII, 1045.)

EL-VÂCİD

روشته جانرا ز فکر نا صواب
جاودان یابی دلا بر پنج و تاب

Şerh-i ma'nâ: Cân riştesini ey gönül fikr-i nâ-şevâbdan dâ'ima penc ü tâb yâ'nî envâ-ı iztırâb üzerinedür.

Nükte-i îmâ: Her dil ki efkâr-ı fâsideyle memlûdur, dâyim muztaribü'l-aḥvâl ve kaygılıdur, şol ateşe düşmüş mü gibi penc-i tâbda vü iztırâb-ı inkılâbdadır. Belki fikr-i Ḥaqq'ın ğayri sâ'ir efkâr-ı dil ü cân derd-i fikârdur, nitekim Mesnevî'de demişdür:

مثنوی ای برادر تو همین اندیشه

ما بقی تو استخوان و ریشه

کرکست اندیشه تو کلشنی

وربود خار تو هیمة کلخنی¹⁹⁹

Hall-i mu'ammâ: Câvidân (جاودان) taḥlîl olup, lafz-ı dân(دان) edât-ı zarf olur, gildân ü kilâbdan gibi yâ'nî zarf-ı cav(جاو) dilâ (دلا)ola ve ikisi daḥi benc-i tab yâ'nî aks ü inkılâb üzerine ola cāv münḳalib olup, vâc(واج) olur, dilâ (دلا)münḳalib eld(الد) olur, çûn lafz-ı vâc(واج) lafz-ı eld(الد) içine gire el-Vâcid(الواجد) ḥâşıl olur.

¹⁹⁹ I. beyit: "Ey kardeş, sen fikirden ibaretsin. Ondan başka sende olan kemik ve sinirdir."

II. beyit: "Eğer düşüncen gül ise, bir gül bahçesinin, diken düşünüyorsan, külhan odumusun." (Bkz. Mevlanâ Celaleddin Rumi, Mesnevî, trc ve şerh. Tahiru'l-Mevlevî, beyit no:4260, 4261, XII, 98.)

EL-MÂCID

تابش جانرا نداند سرکشی

تا نیفتد ناگهان در اتشی

/57a/ Şerh-i ma'nâ: Ser-keş olan cânûn penç ü tâbını nâgihân-ı âteşe düşünce bilmez.

Nükte-i îmâ: Şol kimse ki tâ'at-ı Hâkğdan baş çekmişdür, elem-i ruhâniden haber-dâr değıldür. Zîrâ gönlü gözü bî-dâr değıldür, nâgehân bir derd-i elîme giriftâr olıcağ didesi açılır, yâhud nâr-i cahîme düşdüğü vakt mütenebbih olur. Hazreti Ali radıyâllahu teâlâ anhü gûyed: ²⁰⁰ الناس ینام فاذا ما توا انتبهوا

مثنوی خاردلر اکر بدیدی هرخیسی

دوست کی بودی غمانرا برکسی

Hall-i mu'ammâ: Cân(جان) lafzı ki tâ başda ola, yâ'nî döne tâc(تاج) ola, nedâned (نداند) 'ibâreti daği tağlîl bulup lafz-ı dâ (دا) ola yâ'nî elem (الم) ola, nedü (ند) lafzı dahi ser-keş ola yâ'nî baş çeke ħarf-i dâl(د) kalur. Pes bu vechile el-Mâcid(الماجد) olur.

EL-VÂHİD

سوز دازانده سرتا پای خویش

کربه بیند یک بیک ما وی خویش

Şerh-i ma'nâ: Sûhten yakmak ve yanmak ma'nâ-yı müteaddî ve lâzım gelür, müstağbelâtında hâyi zâye kalb edüp suzed ve suzende derler yâ'nî başdan ayâğa 'amden yânar, çün kendünûñ mağâmını bir bir müşâhede ede.

Nükte-i îmâ: Şunlar ki giriftâr-ı ma'siyyet ü esir-i şehvet ü gafletdür, eger bi'l-ihtiyâr hûş-der-dem ve nazar-der-kadem mûcibince tefekkür-i ahvâl ü tedebbür-i ef'al edüp yâhûd bi'l-iztirâr sekerât-ı mevt ü haserât-ı fevt hücum etdükde maqâm ü me'abını bir bir müşâhede ede; muqarrardur ki âteş-i nedâmete ve cehîm-i 'izâmete düşüb yatuserdür.

Hall-i mu'ammâ: Ger ki lev(لو)dür, çün biri göre ki harf-i elif(ا)dür, /57b/ l-va(لوا) olur, çün pîr ki içinde ola ki ehad(احد)dür, el-Vâhid (الواحد) hâşıl olur.

EL-EHAD

حال دل درد آگه دارد انقلاب
عست دائم ازامل در اضطراب

Şerh-i ma'nâ: Ey dirîğ ki gönül misâli inqılâb üzredür, dâim ârzûlar birle iztirâbdadur.

Nükte-i îmâ: Qalbe inqılâbı ecluden qalb dedüler, pür-iztirâr derhal dañi mâ-i câri gibi bî-nebât ü bî-qarârdur. Pes hâl ü dil ehlinden ki muhtelif ârzûlar ola, hâtırına envâ'-ı hevâ vü heves yol bula, iztirâbdan iztirâba ve inqılâbdan inqılâba düşer. Nitekim Şeyh-i 'Atfâr kuddise sirruh Mantıku't-Ṭayr'ında getirür. Nazm:

نشوة ابليس از بليس تست
در تو يك يك ارزو ابليس تو تست

كر شود يك ارزوى تو تمام
از تو صد ابليس زايد والسلام

²⁰⁰ İnsanlar uyuyorlar, öldükleri zaman uyanırlar.

Hall-i mu‘ammâ: Hâl (حال)ki dil ola lâh (لاح)olur, çûn dâ (دا) lafzınıñ içinde ola ki, ol dahi münkalib olmuş ola, el-Ehad(الاحد) olur.

ES-SAMED

از فراز بارگاه عز و جاه
افگند دل را امل درخاک راه

Şerh-i ma’nâ: ‘Izz ü câh bârgâhinuñ zerredesinde ârzû gönîlü hâk-i râhe düşürür.

Nükte-i îmâ: ان المخلصين على خطر عظيم²⁰¹ vaqt olur sâlik olan râh-ı

sülûküñ ğayetine ve merâtib-i hużûruñ nihâyetine erişmişken ârzû-yı nefşâni deĝil bir meyl-i rûhânî vâsıtasıyla maķâmında sükut eyler. Üç eflâkde /58a/ iki hafîz hâke hübüüt eder, naql ederler ki, büdelâ-i seb‘adan bir tâife hevâ yüzünde tayarân edüp giderken ve bir mühim için bir diyârdan bir diyârâ azm ederken, bir cennet gibi sedze-zâr-ı pür enhârun üzerinde güzer ederler ve ‘ibret ü hikmet dîdesiyle aña nazâr ederler, içlerinden birisi ne latîf âbdest alacak enhâr ve ne hurrem namâz kılacak sebze-zâr olur dedüĝi gibi, hemân hevâdan saķıt olup ve yoldaşları hergiz ana iltifât etmeyüp koyup giderler. حسنات الابرار سيأت المقربين²⁰².

Hall-i mu‘ammâ: Dil-i emel(امل) ħarf-i mîm(م)dür, hâk-i râh tarîķ ‘itibâriyle ħarf-i kâf(ق)dur ve ħarf-i kâf(ق)adedde şad(صد)dur, çûnkim mîm(م) ħarf-i kâf(ق)olup lafz-ı şad(صد) içinde ola, es-Şamed(الصمد) olur.

²⁰¹ İhlâşlı kimseler için büyük ecirler vardır.

EL-KÂDİR

بر دل غافل که باحرمان خوشست
هست نقش يك بيك با ان خوش است

Şerh-i ma'nâ: Ġâfilüñ göñlü ki her zamân harmanla hoşdur, envâ'-ı ârzûlaruñ şûreti bir bir anda mevcûddur, dil-i ġâfil ol şûretlerle hoşdur.

Nükte-i îmâ: Ġâfilüñ göñlü âyînesi jeng-i ma'siyyet ü reng-i ġaflet kaplamışdur, dürlü dürlü emeller ve şeytâni ve nefsâni 'ameller mazlûm eylemişdur, müşâhede-i iķbâl-i envârdan mahrûm ü me'yûsdur. Ve suver-i edbâr-ı zulmet-i girdârla mesrûr ü me'yûsdur, bu fânî devletle memkûr, ol bâķî sa'âdetden mehcûrdur.

Hall-i mu'ammâ: Naķş-ı yek-bin (نقش يك بيك) 'ibâretindeki evvelki yek(يك) den murâd ism-i elif(الف)dür /58b/ ve anuñ naķş-ı elķ (الق)dur. İkinci yekden murâd müsemmâ-yı elif(الف)dür, çün kim naķş-ı ism-i elif(الف) müsemmâ-yı elif(الف)le ola el-fa (فا) olur. Bâbaân(با با ان) tesniyedür, iki bâ(با) demekdür, evvelki bâ(با)dan murâd ismidür, ikinciden müstemâsıdur, bâb olur bâb(باب) dir(در)dür, pes el-Ķâdir (القادر) tamâm olur.

EL-MUKTEDİR

گشته حرض وازو غفلت غالبش
مقتدای بی حد از هر جانیش

²⁰² (Allah'a) itaat ehlinin iyilikleri, mukarrabin (Allah'a gerçekten yakınlaşanlar) in kötülükleridir.

Şerh-i ma'nâ: Hırs ü tama' vü gaflet ol gâfile gâlib olmuştur. Her tarafda bî-hadd muhtedâlar vardır, yâ'nî envâ'-ı hevâ vü dâlâlet ana muhtedâ olmuştur.

Nükte-i imâ: Her sâlik her zamânda erbâb-i ma'siyet ü aşhâb-ı gaflet mürid-i ahlâk-ı şeytânî ve abd-i evşâf-ı nefsânî olur, nitekim hadîsde vâriddür: ²⁰³ تعس عبد الدرهم تعس الدينار belki hevâ-yı nefsânî aña ma'bûd ve her zamanda mescûd olur. Nitekim Kur'an-ı Kâdim ve Furkân-ı Kerîm'de buyurur: "eferaeyte menittehaze ilâhehû hevâhu"²⁰⁴.

Hall-i mu'ammâ: Muht(maft)lafzınun ki her tarafı dâ-yi bî-hadd (دای بی حد) ola ki birinden murâd lafz-ı elem (الم) dür ve birinden murâd lafz-ı derd(درد), el-Muhtedir(المقتدر) olur.

EL-MUKADDİM

بايكي كر باشد اخر روى ما
ماه چرخ از قدر ايد سوى ما

Âhirü'l-emr çünkim yüzümüz Allah'dan yaña ola, 'izzet ve kâdr maslahatı içün mâh-ı felek bizden yaña gele.

²⁰³ Dirhem in de dinarın da kulu olan helak oldu(olsun).

²⁰⁴ افرايت من اتخذ الهه هواه واضله الله على علم و ختم على سمعه وقلبه وجعل على

بصره غشاوة فمن يهديه من بعد الله افلا تذكرون

"Hevâ ve hevesini tanı edinen ve Allah'ın bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimi ona Allah'dan sonra kim doğru yolu gösterecek, düşünmüyor musunuz?" Câsiye sûresi : 23.

EL-MUAHHAR

رو بهر جانقص دین داری بود
ناقص از علم و خرد عاری بود

Şerh-i ma'nâ: Her yaña teveccüh etmek din-dârluk naqsıdır, merd-i nâqs ilmden ve aklıdan 'ârî olur.

Nükte-i îmâ: Mü'min olanda sebât-ı temkîn ü şıdık ü yâkîn gerekdür, evvelki hevâlarla âşüfte ve dürlü dürlü ehillerle firiftedür, aklıdan devr ü dânişden mehcûrdur.

Hall-i mu'ammâ: Ez (از) lafzı ki nâqs ola ħarf-i elif (ا) kalur, ilm(علم) ü ħired(خرد) 'ibâreti 'ârî ola yâ'nî üryân ola, ħarf-i 'ayn (ع)ve ħarf-i vâv(و) gidüp el-Muahhar (المؤخر) olur.

EL-EVVEL

يك دل ويك روكر ايد خاك راه

باشدش بر اوج عزت بار گاه

Şerh-i ma'nâ: Her kim hâk-i râhîni yek-dil ü yek-revâ ola, yâhûd şu kimse ki yek-dil ü yek-rûdur. Eger hâk-i râh ola anuñ bârgâhı evc-i 'izzetde olur.

Nükte-i imâ: Her sâlik maqâm-ı mezelletde kıble-i haqîkîden gayriye ki Cemâl-i Haq ve Cenâb-ı Zât-ı mutlakdur teveccüh etmeye, /59b/ zerre iken âf-tâb-ı tâbân ve kıatre iken baħr-i bî-pâyân olup bârgâh-ı devleti evc-i 'izzetde kurdu, rû-nevbiyyeti saltanatı felekler üzerinde urulur.

Hall-i mu'ammâ: Ger ki lev (لو)dür, çün yek-dil ü yek-rû ola yâ'nî ħarf-i elif (الف)añña rûy ola ve dil ola, hâk-i râh daħi sebîl 'itibâriyle ħarf-i lâm (ل)dur anuñ ola el-Evvel (الاول) olur.

EL-ÂHİR

اخر از فضل خود و احسان درار

د مقام طاعتم ای کرد کار

Şerh-i ma'nâ: Âhir kendü fazl ü ihsânüñdan beni maqâm-ı tâ'at içinde şâbit kııl ey Gird-gâr.

Nükte-i imâ: Mü'min olan dâ'ima a'dâ-i râh-ı dînüñ âfâtını ve ef'âl-i fezîlhasınuñ mükâfâtını mülâhaza edüp, Haq'ıñ hısâr-ı fazl ü ihsânını penâh-ı dil ü cân ve dârü'l-imân eyleyüp, rûz ü şeb tevfiq-ı tâ'at ü tahkîk-i itâ'at talebinde zâri ve münâcaât ü arz-ı inkisâr ü hâcât üzerine olmağ gerek, nitekim demişlerdür beyt:

بی عنایات حق و خاصان حق

کرمک باشد سیاهستش ورق

Hall-i mu'ammâ: Âhir-i fa'zî harf-i lâm (ل)dur, ihsân(احسان) 'ibâreti da'hi ta'hlîl olup ah(اح)lîn demek olur, zîrâ âsân lafzı edât-ı teşbîhdür, üc (اج) gibi ah(اخ)dür, çünkim harf-i lâm (ل) ile lafz-ı ah(اخ) lafz-ı er(ار) içine gire, el-Âhir(الآخر) olur.

EZ-ZÂHİR

بر امید رحمتت دارد بدست
نسخهء الطافت آخر هر که هست

Şerh-i ma'nâ: Senûn rahmetûn ümmîdine eltâfuñ nüshasını âlemde /60a/ her kim var ise elinde tutar.

Nükte-i îmâ: Mü'minde gerçi kim Hâk' dan haşyet ü hışt ü ma'siyyetlerinde dehşet gâlib olur. Ammâ yine ümmîz-i rahmetine ve recâ-i 'inâyetine yüz tutub, fa'z-
205 لكل طير يطير بجنا حين وجناحي المؤمن الخوف والرجاء 1 Hakk'ı tâlib olur

mü'min de'ğil cemî' mahlûkâtuñ vücûdu mev'kûf-ı rahmetdür ve cümle-i mevcûdâtuñ sücûdu meş'ûf-ı 'inâyetdür.

Hall-i mu'ammâ: Nüşa-i eltâfdan murâd mushaf-ı eltâfdur ki ism karinesiyle iltâf(الطف) olur, anuñ âhiri harf-i fâ(فا)dur, çünki hir(هر) ola yâ'nî hir(هر) lafzına münkalib ola ez-Zâhir(الظاهر) olur.

²⁰⁵ Her kuşun iki kanadı vardır, Mü'minin kanatları da havf (korku) ve reca(ümit) dir.

EL-BÂTİN

ره برامید کرم بکشاده ء

طالبانرا سردران ره داده ء

Şerh-i ma'nâ: Ümmîd-i kerem yolunu açup durursın, tâliblerün teveccühin ol yola kılibdurırsın.

Nükte-i îmâ: Eger ümmîd-i kerem ve recâ-i ihsâmı olmasa, hiçbir sâlik-i râh sülûka kâdem basmazdı ve hiçbir 'âşik muhâbbetu'llâhdan dem urmazdı.

Hall-i mu'ammâ: Tâlibân (طالبان) lafzınuñ başı ki ħarf-i tâ (ط)dur, çûn ân (آن) lafzınuñ içine yol bula el-Bâtın(الباطن) olur.

EL-VÂLÎ

چون سر وپا طالب بی پاو سر

زاتش غم سوخت سوی وی دیگر

Şerh-i ma'nâ: Çûnki tâlib bî-pâ vü ser âteş-i gâmdan başın ayâğın yaka, ondan yaña nazar eyle.

Nükte-i îmâ: Ser-i tâlib ki nefsinüñ hevâlarından ve dil-i cânınuñ şafâlarından münselih ola vücûdundan fenâ bula ve muhâbbetu'llâhla pür-şafâ ola. Tâlibde Hakk Teâlâ himmetinden /60b/ gayrı hem ve ârzû-yı vişâl gamından gayrı gam olmaz. Çûnki bu gam âteşinde tamâm-ı vücûdın yâka, anuñ cemâline bakmaq 'ayn-ı 'ibâdet ü müceb-i sa'âdet olur.

Hall-i mu'ammâ: Çûn (چون) lafzınuñ başı ve ayâğı ki ħarf-i çîm (چ) ve nûn(ن)dur, tâlib-i bî-ser ü pâ ol ki, lafzı el(ال)dir, yâ'nî çîm (چ) ve nûn(ن)un her

biri müstaḳbel el (ال)lafzına münḳalib ola el-vâl (الوال) olur, sûy-ı vey ki ḥarf-i yâ(يا) dur, aña nazâr etdüñ el-Vâlî (الوالى) olur. Yâhûd ḫâlib-i bî-pâ vü ser ki lafzı el(ال)dür, çûn lafzı ateşden ser ü pâyı yaḳdı, ḥarf-i tâ(تا) kıldı, tâ ilâ(الى)dir, sûy-ı vey ḥarf-i vav(واو)dur onunla el-Vâlî (الوالى) olur, lâkin bu taḳrîbce hemân ihrâc-ı mâdde bulunur.

EL-MÜTEÂL

فیض رحمت با جمیع کائنات
بود پیش از عالمت در حد ذات

Şerh-i ma'nâ: Cemî' kâinâta rahmetüñ feyz-i 'âlemi ḫalḳ etmezden evvel Hâ ḥadd-i zâta vardı.

Nükte-i îmâ: Belî muḳtezâ-yı sâ't-ı rahmet idi ki, îcâd-ı âdem ü bünyâd-ı âlem etdü, mîm ḫaḳîḳatdür, güneş-i âlem kamu ...rahmeti vüs'at küll-i şey'in.

Hall-i mu'ammâ: Âlemet(عالمت) lafzınuñ evvelki ḥarfî 'ayın(ع)dur, çûnki ḥadd-i zâtda ola yâ'nî tâ(تا) içinde ola ki ilâ(الى)dan 'ibâretdür el-Müteâl(المتعال) olur.

EL-BİRR

رحمتی فرما که ماندم در حجاب
اختر اقبال من شد در سیحاب

Şerh-i ma'nâ: Bana ihsân ü rahmet eyle ki ḫicâbda kaldum, aḫter-i iḳbâlüm seḫâb içinde maḫcûb oldu.

Nükte-i îmâ: Meşâyih-ı quddisellahu teâlâ esrârahum /61a/ demişlerdür:

Abd ile Mevlâ ortasında yetmişbiñ hicâb-ı ubûdiyyet ve yetmişbiñ ‘ikâb vardır ve bu beyit vardır ve her bir hicâbda yetmişbiñ eşkâl ve her bir ikâbda yetmişbiñ ‘ikâb vardır. Eğer tâlibiñ dîde-i başîretinden perde-i imtina’-ı ve dest-i ‘inâyet ü rahm-ı hidâyetiyle merfû’ olmaya, tâlib-i bî-çâre ebede’l-âbâd maħcûb ü maħrûm u mağmûm u mehmûm kalur.

Hall-i mu‘ammâ: Aħter-i iķbâldir murâd-ı yâ zeml ‘itibârıyla ĥarf-i lâm(ل)dur, yâ mâh ‘itibârıyla ki şehrdür, şehri otuzdur ĥarf-i lâm (ل)dur, behr-i hâl çûn ĥarf-i lâm (ل) şehâb içinde ola ki ebr(ابر)dür, el-Birr(البر) ĥâşıl olur.

ET-TEVVÂB

گشت بی حدر د حرمان چون توان
جز بفضیلت رستن از دردی چنان

Şerh-i ma’nâ: Ĥirmân derdine nihâyet yokdur, eğer senüñ fazluñdan ‘inâyet olmaya, bunuñ gibi dertden kaçan ĥalâs olunur.

Nükte-i îmâ: Yâ’ni tâ‘at ü ibâdet ü mûcib-i ġufrân ve illet-i cinnet ü rıdvân deġildür, belki mahzâ emr-i Mevlâ’yâ imtisâl ve hükmü a’lâyâ iclâl ve iķbâldür, dâmen-i fażl-ı Ĥaķ’dan ġayrı mevki’-i ilticâ ve inâyet-i fa‘‘âl-i muṭlaķdan ġayrı menzil-i recâ yokdur.

Hall-i mu‘ammâ: Derd ki elem (الم)dür, bî-hadd oldu yâ’ni mîm(م)î düşdü el (ال) kaldı. Tüvân(توان) dahi bî-hadd-ı pey olıcak, yâ’ni harf-i bî(بی) harf-i nûn(نون)a tebdil bulıcak, et-Tevvâb (التواب) hâşıl olur.²⁰⁶

EL-MÜNTAKİM

جز تو مقصود نیست در توفیق تست

التجای من بان مقصد نخست

/61b/ Şerh-i ma’nâ: Senden gayrı maqşad yokdur ve benim ol maqşada evvel ol emrden sıgındığım dahi senüñ tevfiķuñdandır.

Nükte-i îmâ: Tâliblerüñ kıble-i haķikî ve melâz ü melce’isi ve dünyâ vü âhiretde recâsı Cenâb-ı Haķķ’dur ve kâbe-i Cemâl-i Muṭlaķdur Teâlâ şânuhû çün tâlibiñ dîde-i irfânunda tûtiyâ-yı hikmet ve kuhl-i cilâ-yı ‘inâyet birle şehâb-ı seyl-i gaflet ü remd-i hicâb-ı kesret götürüle, nûr-ı Haķķ’la bînâ olur ve her sa’âdetüñ huşûlünü tevfiķ-i Haķķ’dandır bilür.

Hall-i mu‘ammâ: İlticâ-yı men(التجای من) ‘ibâreti taḥlîl bulup elt (الت)lafzı ki câ-yı men(جای من) ola, yâ’ni men (من)lafzı, elt(الت) lafzı içine gire el-minnet (المنت) olur. Maqşad(مقصد) lafzı dahi taḥlîl olup lafz-ı el-minnet olmakla öyle ki şâd-ı minnet(صد منت) ola, yâ’ni harf-i kâf(ق)dan muḳaddem ola, el-Müntakim (المنتقم) hâşıl olur.

²⁰⁶ Buna tüvane bâya döne mîm.

EL-AFUVV

درسواد خویش دیده دل ز نور
پرتو دارد تمنای حضور

Şerh-i ma'nâ: Göñül kendü sevâdı içinde nûrdan pür-pertev görüp huzûr-ı temennâsın eyler.

Nükte-i imâ: Sâlik her kaçan fenâsı tekmîl ede, şûret-i fenâ kalbinüñ yüzünde bir hâl-i siyâh gibi olur. Merdümün dîde-şifat ol siyâhuñ içinde nûr-ı Hâkk'dan ve şa'sa'a-i Cemâl-ı Muṭlak'dan pertev tulû' eyler ki, en-nûr fi's- sevâd. Pes ol nûr-la can gözü bînâ olup, tâlib-i huzûr-ı vaḥdet ü muktebis-i nûr-ı tal'at olur, yessirnâ'llâhu ve iyyâküm, yâḥûd şol /62a/ süveydâ ki ḥulâşa-i derûn-ı dildür. Anda nûr-ı Hâkk'ı müşâhede edüp, tefriḳa-i kesretten kaçup, tâlib-i huzûr-ı cem'iyet olur. Tefriḳa nedür, esbâb-ı kesretle göñül baḡlu kılmak huzûrunadur, deryâ-yı müşâhede-i Hâkk'da dalmak.

Hall-i mu'ammâ: Dîde (دیده) ki 'ayn (عين)dur, anuñ sevâd-ı şûretidür ki ğayn (غین)dur, ğayn adetde elif (الف)dür, çünkü ḥarf-i ğayn (غین) elif (الف) içinde nûr (نور)uñ daḡi dili ḥarf-i vav (و) dur, el-Ġafûr (الغفور) tamâm olur.

ER-RA'ÛF

لطف تو عاست با هشیارو هست
کرده رودر التفاتی هرکه هست

Şerh-i ma'nâ: Senün lütfuñ hüşyâr û meste 'âmmdur, her kimüñ aña iltifâtı vardur, senüñ lütfuñ yüzü andan yañadur.

Nükte-i îmâ: Luţf-ı Hâk sübhânehü ve te‘âlâ muti’ vü âsiye ber-devâm ü dâni ve kâdiye ‘âmmdur, her kim bir zerre ondan yâna döne, luţf-ı Hâk am istikbâl eyler ki (من اتى الى شبرا اتيته ذرعا ومن اتى الى ذرعا اتيته باعا)²⁰⁷.

Hall-i mu‘ammâ: İltifâtı (التفاتی) ‘ibâreti iki yerden tahlîl bulup, çûn rû(رو) lafzı elt(الت) lafzı içinde olup fâ (فا) ola, tâ yâ’nî elt(الت) lafzınıñ tâ(ت)sı fâ (فا)yâ mübeddel ola, er-Ra‘uf (الرؤف) hâşıl olur.

MÂLIKE’L-MÛLK

واملاك دل ماملك تست

مال افرينش يك رقم از كلك تست

Şerh-i ma’nâ: Cemi’ maḥlûkât senüñ kalem-i kudretüñde bir raqamdur, bizim mâlımızdan gönlümüz emlâki ser-cümlesinüñ memlûkdür.

Nükte-i îmâ: Deryâ-yı cûd-ı vücûd-ı Hâk’uñ feyz-i muḥaddesinden bir kıatre menba’-ı vecd /62b/ ol süfliyyât ve masna’-ı revâ pür-‘uluvviyât olup, bunca biñ i’yân ü âsâr zuhûr etmişdür. Pes vücûd-ı mükevvenât ser-cümle şahîfe-i bürûzda kalem-i kudretten bir raqamdur.

Hall-i mu‘ammâ: Mâl(مال) lafzı ki hâli(حالی) üzerine durup, emlâk (املاك) lafzı ki dil yâ’nî kalb ola, ikisi mâliki’l-mâ (مالك الما) olur, mâ (ما) lafzı ki mülk ola yâ’nî mülk(ملك) e mübeddel ola Mâliki’l-Mülk(مالك الملك) hâşıl olur.

²⁰⁷ “...Kulum bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşıyorum. Kulum bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim.” Hadis-i Kudsi, Buharî, Sahih, Tevhid 15.

ZÜ'L-CELÂL VE'L-İKRÂM

ذوق حال اخرجو خواهم بیشتر
نیست دل از جهل براموال اکر

Şerh-i ma'nâ: Çünkü âhîri'l-emr zevk-i ziyâde dek isterim, gönül değildir, eğer min-ba'd cehlinde emvâle meyl ederse.

Nükte-i îmâ: Her gönül ki mâl ü menâlle meftûn ü giriftâr ve hubb-ı dünyâyla esîr ü zâr ola, fi'l-haқиka gönül değildir, ol hâlet aña cehl ü gâfletdendir zevk ü hâlden bî-haber olduğu hâletdendir.

Hall-i mu'ammâ: Zevk (ذوق) lafzınıñ ki âhîri lafz-ı hâl (حال)ola, yâ'nî zevk lafzınınun âhirinde ğı (غی) harfi kaf (ق) lafzı hale mübeddel ola, çû hâ`hem (خواهم) 'ibâreti dahi tahtlîl olup, hâ (خا) gibi ki hâ (حا)dur, hem ol dahi kâf (قاف)a tebdîl ola, züel (ذوال) kalur, nîst dil ez cehl (نیست دل از جهل) 'ibâreti dahi delâlet etdi ki, nî ki lâ (لا)dır cehl (جهل) lafzınıñ dili ola, Zü'l-Celâl (ذوالجلال) olur, bir emvâl (براموال) eger yâ'nî em (ام) lafzınıñ üzerinde ve el ikr (وال اکر) 'ibâreti ola Zü'l-Celâl ve'l-İkrâm (ذوالجلال والاکرام) 'ibâreti tamâm hâşıl olur.

EL -MUKSIT

قسمی از حالم بیفزاید رو است
ابدی زین قسم بسیار از عطاشت

/63a/ Şerh-i ma'nâ: Eger senüñ luţfuñ benim hâlimi bir pâre ziyâde kıla, revâdur ki bu kısmdan bir cüz'ü çok 'atâdur.

Nükte-i îmâ: Sâlik olan nice yıllar bî-şevk ibâdet ü bî-zevâk tâat eylese müntec-i kurb olmaz. Belki müsmer-i bu'd ü tãrd olur ki, “yudillu bihî kesîran ve yehdî bihî kesîrâ”²⁰⁸. Ammâ ki bir cüz’i hâle muqarin ola, sebab-i fevz-i azîm ü mûris-i luğf-i cesîm olur.

Hall-i mu‘ammâ: Hâlim (حالم) ‘ibâreti taḥlîl olup, lafz-ı hâ(حا) dan bir kısım ki ḥarf-i elif(الف)dür, lem(لم) lafzı artura elem(الم) olur, kısım(قسم) lafzınuñ daḥi azı ki mîmdür ‘atâ(عطا) lafzınuñ çoḡu ola ki tâ(طا) dur, yâ’nî lafz-ı kısım(قسم)un mîm(م)i ḥarf-i tâ(طا) yâ münqalib ola el-Muqṣıṭ (المقسط) ḥâsıl olur.

EL-CÂMÎ’

با اجل كردان دل ما اشنا

اخرازين كرم ای رهمنّا

Şerh-i ma’nâ: Âḥiri’l-emr-i ‘ayn-ı keremden ey reh-nümâ-yı ‘âlem bizim göñlümüzü ecele âşinâ eyle.

Nükte-i îmâ: Âşık-ı şâdık her kaçan bu ḥâli yâḳînen bilse ve ‘ayn-i başîretle müşâhede kılsa ki, vaşl-ı ḥaḳîki dostla cilbâb-ı beden ü ḥicâb-ı ten ortadan gitmeyünce müyesser olmaz. Pes cân ü dilden mu‘rız-ı ehl ü muḳbil-i ecel olur.

²⁰⁸ ان الله لا يستحي ان يضرب مثلا ما بعوضة فما فوقها فاما الذين امنوا فيعلمون انه

الحق من ربهم و اما الذين كفروا فيقولون ماذا اراد الله بهذا مثلا يضل به كثيرا

ويهدى به كثيرا وما يضل به الا الفاسقين

“Allah, bir sivri sineḡi hatta onun da üstünde olan (ondan daha az zayıf bir varlığı) misal vermekten utanmaz. İnananlar onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. İnkâr edenler ise : “Allah bu misalle ne demek istedi?” derler. (Allah) onunla birçoḡunu saptırır ve yine onunla birçoḡunu doğru yola getirir. Onunla sadece fâsıkları saptırır.” Bakara sûresi: 26

Hall-i mu‘ammâ: Bâ ecel (با اجل) taḥlîl olup çû bâa (چوباء) yâ’nî lafz ile cel (جل) lafzı dönüp elc (الج) ola, dil-i mâ (ما) yâ’nî mâ lafzınuñ kalbi ki em (ام)dür, elc (الج) lafzıyla âşinâ ola âḥîr daḥî ayn-ı ‘atâ (عطا)dan ḥâşıl ola el-Câmi’u (الجامع) olur.

EL-ĞANIYY

جاو منزل تا چو از منزل نشین بازمانده بهرهء باشد ز دین

/63b/ Şerh-i ma’nâ: Menzilden geçmeyince menzil ü câ ıssı olmazsın âciz ü ferûmândenün dînden nasîbi olmaz.

Nükte-i îmâ: Sâlik olan dârü’l-mülk-i nefsdan hicret etmeyince göñül şehristânında tavaṭṭun edemez, alâyık ü avâyıkdan geçmeyince sefer-i necâta gidemez ki bâdiye-i gurbete düşmeyince ka’be-i maḳşûda erilmez. Ârzûlar terkin urmayınca murâd-ı dil ü cân verilmez. Şeyh Abdullâh-ı Ensârî aleyhi rahmetü’l-Bârî buyurur:

دانی که چرا هوا پزی

زرا که از هوانه پری

Hall-i mu‘ammâ: Tâ ki ilâ (الی)dur, çû ez (چواز) ez lafz gibidir demekdür, ez (ان)ki an (عن)dur, an (غن)gibi ğan (غن)dur. Çûnki lafz-ı ğan (غن) lafz-ı ilâ (الی) bî-menzil ede, el-Ğaniyy (الغنی) olur.

EL-MUĞNİ

دردل ما اخراز فضل ای حکیم

داز رسم مهر بانی مستقیم

Şerh-i ma'nâ: Bizim gönlümüzde âhir faẓluñdan ey raḥîm müşfikler raḥmeti

eyle müsteķîm.

Nükte-i imâ: Her mü'min ki ḥalâyika müşfik ola, raḥmet-i Ḥakk'dan maḥrûm olmaz. Her sâliküñ ki ḳalbinde raḥm olmayâ merḥûm olmaz.

من لا یرحم لا یرحم²⁰⁹ ḥadis-i nebevîdür müselleme riyâzet ü mücâhede aşḥâbı arz-ı

tabî'atde evlâ-yı kuvvâ-yı za'îfesine raḥm ü şefkat etmek gerek, tâ kim semâ-yı ḳalbde olan melâ'ike-i ḳaviyyesi aña raḥmeyleye.

ki; ارحموا من فی الارض یرحمک من فی السماء الراحمون یرحمهم الرحمن

ḥadisdeki²¹⁰ mutiyyetüñ buyurur. İşâretdür ki rûḥuñ /64a/ mutiyyesi yâ'nî nebîd ki bedendür, mücâhede olan aña rıfḳ ü merḥametüñ gerekdür ve illâ menzilü'l-emr yolda ḳalır, ve kâ'be-i vişâlden maḥrûm olur.

ابو الیمان اخبرنا شعيب عن الزهري حدثنا ابو سلمة بن عبدالرحمن ان ابا هريرة (ر)²⁰⁹

قال: قبل رسول الله (ص) الحسن بن علي وعنده الا قرع بن حابس التميمي جالسا

فقال الا قرع: ان لي عشرة من ولد ما قبلت منهم احد. فنظر اليه رسول الله (ص) ثم

قال: من لا یرحم لا یرحم.

(...Merhamet etmeyene merhamet edilmez.)

Buhârî, Sahîh, Edeb 18; Müslim, Sahîh, Fezâil 65; Ebû Davud, Sünen, Edeb 145; Tirmizî, Sünen, Birr 12; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 338, 341, 369, 414.

قال رسول الله (ص): الراحمون یرحمهم الرحمن، ارحموا من فی الارض یرحمکم²¹⁰

من فی السماء الرحم شجرة من الرحمن. فمن وصلها وصله الله ومن قطعها قطعته الله.

(Merhamet edenlere Rahman da merhamet eder. Yeryüzündekilere merhamet ediniz ki, göklerin Rabbi de size merhamet etsin...)

Tirmizî, Sünen, Birr 16.

Hall-i mu‘ammâ: Mâ (ما) lafzınıñ dili yâ’nî qalbi em(ام)dür, çün fazl(فضل) lafzınıñ âhiri harf-i lam(ل)dür, em(ام)içinde ola elem (الم) olur. Mehr (مهر) ki ayn (عين)dür, murâd-ı müsemâsıdır ki harf-i ayn (عين)dür harf-i ayn (عين)un resmi yâ’nî şûreti taşhîfi harf-i ğayn(غين)dür ayn(ع)dür, çün harf-i ğayn(غ) lafz-ı ni(نى) yle ola ki, yâ’nî lafzı anı ihâm etmişdür, el-Muĝnî (المغنى) hâşıl olur.

EL-MÂNİ‘

سالم ان باشد كه هست او مهربان
سر فدا سازد نيند يش از ان

Şerh-i ma’nâ: Sâlim şol kimesnedür mihribân ola, mihribânlık yolda ser fedâ ede, havf etmeye andan.

Nükte-i îmâ: Mü’minüñ gönlü leyyin ü raĥm-dâr olur, münâfıkuñ qalbi kâsî vü cebbâr olur. Raĥm-i şu’be vü mihr ü muĥabbetdür ve kilid-i bâb-ı cennetdür. Raĥm ehlinden havf-i ser ve kimseden ĥazer gerekmez ki, melâike-i ‘illiyyîn aña muîn ü raĥimlerüñ penâhı raĥmeten li’l-âlemîndür.

Hall-i mu‘ammâ: Sâlim ân (سالم آن) ‘ibâreti ki mihribân ola, mehr(مهر) ki ‘ayn(عين)dür yâ’nî harf-i ‘ayn (ع) ıssı ola, ser fedâ eyleye ki, harf-i sin(سين)dür, el-Mâni‘ (المانع) hâşıl olur.

ED-DÂRR

از وفاو مهر غیر از نام گو
دل ز اصل اسان کرفته نام او

Şerh-i ma'nâ: Vefâ muhâbbetden hemîn bir âd kılmışdur ki vefâ muhâbbet edâ-yı âlemde bir efsâne olup aşlını unutmuşdur.

Nükte-i îmâ: /64b/ Vefâ şol 'uhûd gerekdür ki elestü maqâmında abdle Mevlâ ortasında geçmişdür ve muhâbbet kıldan efendisine lâzımdur ki, bunca rahmet ü 'inâyet kapuların yüzüne açmışdur ki bunuñ gibi mihr ü vefâ âlemde şimdi misâl-i 'ankâdur, aşlında nişân yok berk-i rû-nâm dur ki hâlâyık içinde peydâdur.

Hall-i mu'ammâ: Dil-i ze-aşl âsân (دل ز اصل اسان) 'ibâreti terkîb ü taḥlîl olup, naqş ze-aşl (نقش ز اصل) aña vâşıl â (آ)dur, qalb ola demekdür. Zîrâ lafz-ı sân (سان) teşbîh içindür qalb olıcaq, ed-Dârr (الضار) ḥâşıl olur.

EN-NÂFİ'

اید اری در خم طاق سپهر
اخر از دانا وفاداری مهر

Şerh-i ma'nâ: Beli bu tâk-ı sipher içinde ehl-i ma'rifetden gelür vefâdârluk ve muhâbbet.

Nükte-i îmâ: Şunlar ki irfânla ma'rûfdur, ihsânla mevşûfdur anlaruñ va'desinde taḥallûf ü muhâbbetinde taşalluf olmaz. Şıdk ü şafâda dilleri manend-i

şubh-demdir ve mihr ü vefâda cânları kûh-şifat şâbit-ğademdir. Bu cihetden onlarıñ vücûdu dahi bu ‘âlemde kimyâ gibi ism-i bî-müsemmadur, zîrâ likâlarundan haber ve semâlarında eser anlara müyesserdir, ki cân ü dil ikliminde yeller sefer-i vekâf ü mecâzîden güzer etmiş ola, evliyâ-i tahte kabâ bî la yâ’r fehm-i ğayri.

Hall-i mu‘ammâ: Dânâ (دانا) lafzı taḥlîl olup nâ(نا) ki elem(الم)dür, çün elem(الم) lafzınıñ âhiri lafz-ı nâ (نا) ola en-nâ (النا) olur, vefâdârı (وفاداری) ve mihr(مهر) yâ’nî dahi fâ(ف) mihr ki ‘ayn(ع)dur tutasın, en-Nâfi‘ (النافع) ḥâşıl olur.

/65a/

EN-NÛR

دل در انصافش همه با ورنمود
ذکر عیوب خویش از هرکش شنو

Şerh-i ma’nâ: Göñül kendü ḥâline inşâf eyleyüp, kendünüñ aybını her kimden ki işitdi cümlesine inandı.

Nükte-i îmâ: Mü’min kendüyi mücrim ü muḫtasır görmeyince îmânı kâmil olmaz ve kendü uyûbun koyup âḥaruñ aybın gören ‘âkil olmaz ki, ²¹¹ الانصاف نصف الدين. Nitekim demişdür, beyt:

از تو کر انصاف اید در وجود
به که عمری در رکوع ودر سجود

²¹¹ İnsaf dinin yarısıdır.

Hall-i mu‘ammâ: Dil(دل) ki bâl(بال)dür, çünki ân(آن) lafzınıñ içinde ola abâlin(ابالن) olur, lafz-ı bâ bunda tevessül için olup lafz-ı ân-n(الن)le olur demekdür, en-n(الن)olup bâver(باور) dahi verile demekdür, en-Nûr(النور) hâşıl olur.

EL-HÂDÎ

از دلت انصاف میجو متصل
اول از اخلاص جوید اهل دل

Şerh-i ma’nâ: Gönlünden her zamânda insâf taleb eyle ki, ehl-i dilüñ ol taleb etdügi ihlâsdur.

Nükte-i imâ: Her amel ki pür ihlâs değıldür, şol sîm ü zerdür ki hâlis değıldür. Amel kim li-vechi’llâh evvelâ ihlâs olur, sîm ü zerdür ki onda gill ü gıyş olmaya hâs olur. İhlâs bir bahrdur ki âyîne-şıfat her kedüretten şafdur, haqıkatde anuñ memba’ı insâfdur ve uyûb-ı nefse ‘itirâfdur ve lücce-i fazl-ı Hakk’dan sebeb-i i’zâldür.

Hall-i mu‘ammâ: İhlâs(اخلاص) lafzınıñ evveli harf-i elif(ا)dür, cû yed-i ehl-i dil(دل) (جوید اهل دل) /65b/ terkîb ü tahtlîl olup, yed-i ehl (ید اهل) ‘ibâreti ki dil yâ’nî kalb ola, taleb eyle demekdür, pes el-Hâdî(الهادی) hâşıl olur.

EL-BEDÎ‘

طالب حق را بود در ضمیر
آخر از دینی و عقبی کوشه کیر

Şerh-i ma'nâ: Tâlib-i Hak olanın teveccühü gönül âlemine olur, âkıbet-i dünyâ vü uqbâdan gûşe-gîr olur.

Nükte-i îmâ: Tâlib gerekdür ki her zamân gönül âyinesine nâzır ve sırt-ı vaqtine hâzır ola. Ve tâlib-i Mevlâ olup dünyâ vü uqbâda gönül seyr ola ve dil ü cânı cemî' mâ-sivâdan 'irâz eyleyüp, kıblesi ol alîm ü habîr ola. Nitekim buyurmuşlardur: (الدنيا حرام على اهل الاخرة والعقبى حرام على اهل الدنيا)

²¹² وكلا حرام على اهل الله

Hall-i mu'ammâ: Tâlib (طالب) lafzınıñ çün yüzü zamîrde ola, mestûr olup elb (الب) kalur, ez dînî (از دینی) 'ibâreti dahî tahtî olup, den (دن) lafzınıñ ki âhiri nûn (نون)dur, bî (بی)ola, el bedî (البدی) olur, çün uqbâ (عقبی)lafzınıñ gûşe-gir ola ki harf-i 'ayn (ع)dur, el-Bedî' (البدیع) tamâm olur.

EL-BÂKÎ

قابل فیض خودم دارای اله

ای دل قابل ز تو جسته پناه

Şerh-i ma'nâ: Beni kendü feyzüne kâbil eyle ey ilâh ey, pes şol hüdâsın ki kalb-i kâbil senden penâh ister.

Nükte-i îmâ: Sünnetü'llâh anuñ üzerine cârîdür, bir bendesine 'itâ-yı isti'dâd ve şîrât-ı müstekîme irşâd eder, ba'dehü ihsân-ı bî-nihâyetdür ve kerem-i bî-gâyetdür, ol beliyye-gün luflar gösterür ammâ evvelki demişler. Beyt:

داد حق را قابلیت شرط نیست

بلکه شرط قابلیت دارد است

²¹² Ahiret ehline bu dünya haramdır, dünya ehline ahiret haramdır ehlu'llaha ise ikisi de haramdır.

/66a/ kelâm-ı Hakk u hadîs-i muşaddağdur, zîrâ i'tâ-i kâbiliyyet daħi cümle ni'amdandır ve tevfiğ-i 'âmiliyyet daħi cemi' keremendür. Eger her ni'mete bir kâbiliyyet şart olsa kâbiliyyet için daħi kâbiliyyet olmak lâzım olurdu. Ol kâbiliyyet daħi naql-i kelâm pes teselsül bulurdu, lâkin kâbiliyyetden murâd mümkünimkân-ı zâtî şıfatın açmağdur ve mezheb-i ihtiyârâ zâhip olur mehâlik-i cebrden kaçmağdur.

Hall-i mu'ammâ: Dil-i kâbiliyyeti yâ'nî lafz-ı kâbil(قابل) maqlûb olup, îy(ای) lafzını ki penâh edine, yâ'nî îy(ای) lafzınıñ içine gire el-Bâkı(الباقی) olur.

EL-VÂRİS

ای ز تو خرشید و مه اینیه ء فام
ماه نو زاین انوارات تمام

Şerh-i ma'nâ: Ey sen ol ma'bûdsın ki ay güneş senden âyîne-şıfat olmuşdur, mâh bu senüñ envârüñ âyetinden kemâlin bulmuşdur.

Nükte-i îmâ: Şol gönül ki mâh-şıfat kedûrât-ı heyûlâtı birle husûf bulmuşdur. Ve şol cânlar ki zulm-i nefsâni ile ber-küsuf olmuşdur, fazl-ı Hudâ ile âyîne-fâm olmuşdur. Ve ol îmânlar ki şems-i haqîkatüñ muqâbelesinden düzd olup, mâh-ı nev gibi za'if ü nahîf düşmüşdür, 'inâyet ü râğib-i hidâyet ola gerekdür ki, münâcâtında ve arz-ı hâcâtında hazret-i Hak sübhânehü ve teâlânüñ envâ'-ı ni'meti ve iz'âf-ı keremi bile yâd eyleye. Ve ol cenâb-ıtamâm ihsân ü i'tâsına i'tikâd ü i'timâd eyleye ve her ne maqûle ni'meti ki dilerlerüñ emşâli i'tâ vü ihsân olmuş ni'metleri

/66b/ irâd eyleye, tâ kim du'âsı ıurb-ı icâbete makrûn ve evşâf-ı i'timâd ü i'tikâd ile mescûn ola.

Hall-i mu'ammâ: Eyîn-i envârat(انوارات) yâ'nî envârat 'ibâreti demekdür, envârat 'ibâreti ki envâratdür, mâh-ı nev(ماه نو) ki bi'arîkı'l-isti'âre ħarf-i nûn(نون) dur, çûn envârat 'ibâreti nevûn nûnu mâh-ı tamâm ola ki, mâh-ı tamâm otuzdur ve otuz nûn(ن)dur el-Vâris (الوارث) olur.

ER-REŞİD

سوی فضلت چون شفيعی راست روی
 اخر از جود تو دارد گفت و گوی

Şerh-i ma'nâ: Senûñ fazlıñdan yañadur, çûn şefi'ınuñ yerini âhir senûñ cûdundandur goft ü gûy.

Nûkte-i imâ: Her kim kendü 'âmâl-i ħasesesini mîzân-ı irâd ü kırtâs-i ahyârla vezn eyler, kendünüñ iflâsını bilür ve yoħluħunu anlar. Pes anuñ dâmen faẓl-i Ĥaħħ'dan temessük edecek ħali olmaz, vücûd ü ihşân-ı fa'âl-i mutlakdan ħayri kıl ü kıâl olmaz.

Hall-i mu'ammâ: Sû-i faẓıl(سوی فضل)dan murâd ħarf-i lâm(لام)dur, 'ibâret-i şefi'î(شفيعی)iki yerden taħlîl bulur, çûn şîn(شین) ni'î(نی عی) yâ'nî şîn ki 'î lafzı içindedür ki aşî(عشی) olur râst-ı rûydur, yâ'nî ħarf-i lâm daħi râst-ı rûydur âşî 'ibâret gibi râst(راست)den murâd ħarfi elif(الف)dür, ħarf-i lâm (ل)ın yüzü olıcaħ el(ال) oldu, râst(راست) 'ibâretinüñ bir ma'nâsı daħi var demekdür, est(است) 'ibâretinüñ bu ma'nâsı daħi var demekdür, çûn işî(عیشی) lafzınunñ yüzü

râst (راست) ola, ħarf-i ‘ayn(عين) ħarf-i râ(را)ya tebdîl ola, âĥir çüden ki ħarf-i dâl(د) söz ola, er-Reşid (الرشيد) tamâm ħâşıl olur.

ES-SABÛR

/67a/

از دل او آنچه باید دور دار
چشم جانش با نشان نور دار

Şerh-i ma’nâ: Evvelki devr olması gerekdür anuñ gönlünden îrâ‘ ile cân gözünü nişân nûrunu münevver çerağ eyle.

Nükte-i îmâ: Ol nefy-i mâ-sivâdur ki sonra işbât-ı Hüdâ’dur, nitekim kelime-i lâ’ilâhe illallâh bu mâ’nâ-yı mü’yyed ü ħaziyye-i tahâret ü şalât bu huşûşu müekkeddür, dehkân zemîni pâk etmeyince toĥmu saçmaz, bâğ-bân cûyı arıtmayınca suyu salmaz, bu daĥi ma’lûm ola kim ħâtîme hayırlığın ister. Ĥâtîme-i kelâmı du‘âyla ħatm olmak gerek ki : (ان الله يحب المسلمين في الدعاء) ²¹³

Hall-i mu‘ammâ: Dil(دل) ki bâl(بال)dir, ħarîne-i isimle ħarfî bâ(با) ki gitmek gerekdür, gide çeşm-i cândur, murâd-ı ħarf şâd(ص)dur, nişân-ı nûr bu(بو)dur, bu cümle es-Şabûr (الصبور) olur.

HATİME

الحمد لله الذى هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله

Vaqtâ kim î mân alâ et-tahkîk Hâk sühbânehûnûñ vaḥdâniyyetinden sonra nebî nübüvvetine tasdîqden ‘ibâret olduysa, dil ü cân tekâzâ eyledi ki, ism-i nebî istihrâc olur. Bir beyt daḥi eyleye, yâ’ni zimmen tâlibleri şehâdet-i kelimeteyne irşâd eyleye. Pes her mezkûruñ mu‘ammâlarından nebî ismi çıkar bu beyti ihtiyâr eyledi:

بنى كاتب تقدير خط مشكبار

بى قلم نبكاشت بره سز رخساريار

Yâ’ni kâtib taqdir-i kâlemsiz ruḥsâr-ı yâr üzerine hatt-ı meşk-bâr yâzdı.

Hall-i mu‘ammâ: İki vecihle müyesserdür, evvelâ kâtib (كا تب) ki bî-ķalem ola, /67b/ ḥarf-i elif(ا) gidüb ketebe(كتب) kalur. Kâf(كا)teşbîh için olup (teb)تب gibi demek olur, teb(تب) gibi neb(نب)dür. Lafzı ki ruḥ-sâr-ı yâr üzerinde ola ki yâ(ى) dur, nebî (نبى) olur, şâniyen lafz-ı neb(نب) kâşet(كاشت) ki bî-ķalem ola, nebgeşt(نبكشت) olur, geşt(كشت) döndü demekdür.Çünkü ben (بن) lafzı döne neb(نب) olur, ruḥ-sâr-ı yâr üzerinde olıcaķ nebî (نبى) olur.

Ba’dehû erbâb-ı luḥf-ı keremden ve aşhâb-ı fazl u şiyemden mes’uldür ki, bu nüşâ-i ‘ayn-ı i’tirâzla ve ğayn-i iğrâzla nâzır olup uyûbunuñ işlâḥından iğmâz ve noķşânınuñ tamâmından î’râz etmeyeler. Muķarrerdür ki

الحمد لله الذى هدانا لهذا وما كنا لنهتدى لولا ان هدانا الله

²¹³ Allah müslümanları duada sever.

huşûşan kim mîm(م) men (من) ki bâşem(باشم) ki der-în bizim kînim sekâyî ve bu ebyât-ı pür nikâtuñ me'ânisi şerhinde olan ta'kîdâtı makrûr buyurular ve anuñ hallini nükte-i îmânîden göreler, zîrâ şerh-i ma'nâda aşl-ı ebyâtuñ izince gidilmişdür ya'nî tâbîku'n-na'l bi'n-na'l beyân edilmişdür. Mübtedîlere aḥz-i me'ânî elfâzdan âsân olsun için ve nev-heveslere kelâmuñ mutavviyâtâ 'ıyân olsun için. Ol cihetden ki kaçd-ı meânî-i mu'ammâyı niçe mevâzı'da ta'birât-ı elfâza takdîm ü te'hir ü izmâr ü takdîrle muzâyâka vermişdür. Ba'dehû evvelki ḥall-i ma'nâyîda anı da ḥaşr-ı fehmetmeyeler ki, bu beyâtlardan gayri nice üslûbla daḥi istihrâc müyesserdür. Ve esmâ-i şerîfe mu'ayyeneden gayri her bir beytden âḥar ismler çıkmak müteşavverdür, ehl yânında âsandur, hâcet-i beyân değıldür. Maḳşûd-ı aslı /68a/ ve..... külli tâlibleri donayla ve efsâne yüzünde bahâneyle bu ḥadis-i nebevî ve kelâm-ı Mustafavi birle dâm eylemekdür. Kâle Rasûlûllah(sav):

ان الله تسعة وتسعين اسما ماء ة وغير واحدة فمن احصاها دخل الجنة

yâ'nî Ḥaḳḳ Teâlâ'nın doksan dokuz ismi vardur yâ'nî yüzden bir eksikdür, her kim anu sayârsa cennete dâḥil olur, şadeḳa Rasûlûllah. İhsâ daḥi üç nev'idür: İhsâ-yı avâm oldur ki bu esmâ-yı şerîfeyi evvelinden âḥirine değın okuyâ, meânisine ittilâ-ı tamâm ile meşgûl ola. İhsâ-yı havâs oldur ki meânisine vukûf tam ve ittilâ-ı tamâm ile meşgûl ola. İhsâ-yı ehâss-ı havâs oldur ki bu esmâ-yı azâmın mûcibâtıyla amel eylese, meselâ çun Rezzâk diye asla rızḳ için ğam çekmeye ve çun Mütekebbir diye cemi' 'azîmet ü kibriyâ vü pâdişâhlık Ḥaḳḳın olduğunu bile ve anuñ mûcibiyle amel kıla ve sâir esmâ'nın meânisin daḥi añâ göre amel ede, yessirnâallah. h

واياكم بخرمة سيد المرسلين صلى الله عليه وعلى آله واصحابه اجمعين

لامعيا چند ازین گفت و گوی
 معرکه کیری بدم های وهوی

از کل هر بوالهوسی بو مدار
 از کل خود یکنفس دم برار

فرض کن این شعره شعری ابری
 دفترانشایه سما و ابری

باغ جهان پرکل ریحان کنی
 درج فلك لعل بدخشان کنی

هریک از این نجم ترار رجم دان
 برک کلش خون دل و زاغ جان

باغ درون نو شود خار زار
 دردم آخر کفدت خوار و زار

68b/ پای نشاردچو بود کفش تنک

دیر غبزل بر سدا سبب لنگ

این کل صد برک اگرچه ترا
 کرد زجان بلبل داستان سرا

لوح دل از نقش دو عالم شوی

نکته ء آسما ز مسما بحری

دامن ازین روضه ء بر کل بحین

بگذ را زین آسم و مسما کزین

از نو دونه کهرت او بس آست

درد و جهان کار ترا هو بس آست

یاد خدا کن زدل و جان بهوش

مهر بزن بر لب و بنستین خموش

خدایا بده عالی مراتب

بر آنکه فاتحه خواند بکاتب

تمت بعون الله

SONUÇ

Edebiyatımızda dînî edebî nitelikli eserler büyük bir yekün teşkil etmesine rağmen pek çoğu unutulmaya yüz tutmuş ve kitaplıklarımızda genç kuşakların ilgisini beklemektedir.

Muamma sanatı tarihte çok rağbet görmüş, pek çok şair muamma tertib etmiştir. Önceleri sevilenlerin, devlet büyüklerinin, sultanların isimlerine muamma tertib edilirken zamanla Hz.Peygamber ve Allahu Teâlâ'nın isimlerine de muamma tertib edilmiştir. Muammanın en parlak dönemi XV ve XVI. yüzyıllardır. Sonraları devam etse de eski ilgiyi görmemiştir.En büyük muamma üstadları Fars şairleridir ve en güzel muammalar İran'da tertib edilmiştir. Bizde İran'daki kadar başarılı muammalar vücuda getirilememiş, daha çok muamma şerhetmek ve halletmek yaygın olmuştur.

İncelediğimiz kaynaklarda en büyük muamma üstadı olarak Mir Hüseyin Nişabûrî'nin adı geçmektedir. Bu büyük muamma sanatçısı pek çok ismin yanında Allahu Teâlâ'nın 99 isminin her biri için birer beyitlik muammalar tertib etmiştir. En ünlü Esmâ-i Hüsnâ muammaları diyebileceğimiz bu eser XVI.yy Türk edebiyatının özellikle nesir ve tercümede güçlü kalemi Bursalı Lamiî Çelebi tarafından anlamları da verilerek halledilmiştir.

Kendine özgü ve oldukça karmaşık bir sanat olan muammayı günümüz harfleriyle yaşatmanın mümkün olmadığı bir gerçektir. Ancak edebiyatımızın tarihi seyrini tedkik ve tahlil ederken bu sanatı da öğrenmek, tekniğini kavramış olmak gerektir diye düşünüyoruz.

Pek çok edebî eserin konusu olan Esmâ-i Hüsnâlar muammalara da konu olmuş ve klasik edebiyatımız içinde yerini almıştır. En ünlü Esmâ-i Hüsnâ muammaları olan eser bir örnek olarak günümüz insanına sunulmuştur.

Esmâ-i Hüsnâ muammaları birer edebî bilmece olmasının yanında anlamlı ve özgün beyitler olarak karşımıza çıkmıştır. Ayrıca bu beyitlerin Esmâ-i Hüsnâ'nın her birinin kelime anlamı ile bağlantılı olduğu görülmüştür. Her ne kadar muamma miadını doldurmuş bir edebî tür de olsa geçmişteki sanatçıların estetize olmuş zevkini bize iletmesi bakımından önemli ve ilginçtir. Bu eserle de bir kez daha görüyoruz ki şiirin her vadisi başlı başına bir ilim ve sanat eseridir.

BAŞ Mūnire Kevser, "The Sherh-i Muammeyat-ı ala Esmā-i Husna of Lamii Celebi", Master Thesis, Advisor: Prof. Dr. Ali YILMAZ, 184 s.

In this study, we translated Lamii Celebi's seminal work "Sherh-i Muammeyat-ı Lamii Celebi ala Esmā-i Husna" into current Turkish language, one of the great examples of the "muamma"-the literary methodology- by giving detailed information about the "muamma" which is forgotten but interesting literary art (method).

First, we gave a brief and clear information about Mir Huseyin Nishaburi who wrote the "Esmā-i Husna Muammaları" and Lamii Celebi who interpreted them.

Second, we explored the "muamma" as a way of the literary art (method). By giving unequivocal examples about what the "muamma" is in general, and about "Esmā-i Husna Muammaları" in particular, we probed how to compose a "muamma" (the method of muamma) .

Finally, as an example of what we are investigating, we translated Lamii Celebi of Bursa's seminal work "Serh-i Muammeyat ala Esmā-i Husna" in to current Turkish language by giving a clear-cut understanding of "Esmā-i Husna Muammaları" which is authored by Mir Huseyin Nishaburi.

The "muamma" is a very complex literary art and difficult to grasp for the contemporary students of literary arts. This method was at its pinnacle during the 15th and 16th centuries. For the first time, it was originated for the beloved ones and the people in the power. Later, there were some illustration of the "muammas" that were created for the Prophet Muhammed and Allah Teala. Throughout the centruies, this literary art lost its temptation. It is then almost impossible to create this literary art by using current language of Turkish. However, we think that it is necessary to have a rudimentary comprehension of what the "muamma" is in terms of building our knowledge of literary history. Furthermore, "the muammas" are of a value as a poem even though they were technically perplexed.

KAYNAKÇA

- ABDULLAH SALAHADDİN-İ UŞŞAKÎ, **Tahmis, Kasidetü'l-Bürde ve'r-resâil**, DTCF Muzaffer Ozak II/7 No'lu yazma.
- ACLÛNÎ İsmail b. Muhammed (ö.1162/1748), **Keşfü'l-Hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammâ iştehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs**, I-II, Beyrut 1351.
- AKKUŞ Mehmet, **Abdullah Salahaddîn-i Uşşakî(Salahî)'nin Hayatı ve Eserleri**, (doktora tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1985.
- ALİ ŞİR NEVÂÎ, **Mecâlisü'n-Nefâis**, edit. Ali Asghar Hikmet, Tahran 1945.
- ÂŞIK ÇELEBÎ, **Meşâiru's-Şuarâ**, nşr. G.M. Meredith Owens, Londra 1971.
- AYAN Gönül, **Lâmi'î Vâmık u Azrâ –inceleme metin-**, Ankara 1998.
- AYNÎ M.Ali, **Tasavvuf Tarihi**, İstanbul 1341.
- BANARLI Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, “16 fask”, MEB, 8.fask.
- BAYEZİD b. Gaffar, **Şerh-i Muammeyat alâ Esmâ-i Hüsnâ**, TDK Ktp., nr. A/273 (Mecmua içinde 67-97 numaralı varaklar).
- BAYSUN Cavid , “Muammâ”, İA. (MEB), VIII , İstanbul 1960.
- BROWNE G.E., **A Literary History of Persia**, I-IV, Cambridge 1956.
- BUHÂRÎ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), **el-Câmiu's-Sahih**, I-VIII, İstanbul 1992.
- BURSALI Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, haz. A.Fikri Yavuz-İsmail Özen, İstanbul 1972.

- **CONCORDANCE et Indices de la Tradition Musulmane**, nşr: A.J.Wensick, İstanbul 1986, I-VIII.
- **ÇELEBİ İlyas**, “Havâs”, **DİA**, XVI, İstanbul 1997.
- **ÇELEBİOĞLU Amil –ÖKSÜZ Yusuf Ziya**, **Türk Bilmece Hazinesi**, İstanbul 1979.
- **ÇELEBİOĞLU Amil**, “Muammalara Dair”, **Türk Kültürü Dergisi**, sayı: 201-202-203, Ankara 1979.
- **DEVELLİOĞLU Ferit**, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1998¹⁵.
- **ERTEM Ali**, **Namık Kemal’in Şiirleri**, İstanbul 1957.
- **GÖLPINARLI Abdülbaki**, “Lâmii”, **Türk Ansiklopedisi**, Ankara 1975.
- **İBN MACE Ebu Abdullah**. Yezid (ö.275/888), **Sünen**, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- **İBN MANZUR Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem** (ö.711/1332), **Lisanu'l-Arab**, Beyrut 1956.
- **İSEN Mustafa**, **Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı**, Ankara 1994.
- **İSMAİL BELİĞ**, **Güldeste-i Riyâz-ı İrfan ve Vefeyât-ı Danişverân**, nâşir. Bursalı Eşref b. Ali Bey, Bursa 1287.
- **İZGİ Cevat**, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, I-II, İstanbul 1997.
- **KARAHAN Abdülkadir**, “Lâmii”, **İA.**, İstanbul 1957.
- -----, “Muammâ Edebiyatı ve Fuzûlî'nin Muammaları”, **Tasvir Gazetesi**, 23 Aralık 1948.
- **KATİP ÇELEBİ**, **Keşfü'z-Zünûn**, haz. Şerefettin Yaltkaya-Rifat Bilge, I-II, İstanbul 1971².

—————, **Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl**, Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa, nr. 1887.

- **KINALIZÂDE Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şuarâ**, haz. İbrahim Kutluk, TTK, Ankara 1989².
- **KÖPRÜLÜ Fuat, Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1981.
- **KÜRKÇÜOĞLU K. Edib "Fuzulî'nin Muammâ Risalesi"**, AÜDTCFD, VII/1 Mart Ankara 1949.
- **LAMİİ Çelebi, Şerh-i Muammeyat-ı Lamîî Çelebi alâ Esmâ-i Hüsnâ**, TDK Ktp., nr. A/273 (Mecmua içinde 21-67 numaralı varaklar).

—————, **Nefehâtü'l-Üns Tercümesi**, Dersaadet 1286.

—————, **Şerefü'l-İnsan**, Ankara Milli Ktp. Mf. no:1994 A 1747.

- **LATİFİ, Tezkire-i Latîfi**, neşr. Ahmed Cevdet, Dersaadet 1314.
- **LEVEND A. Sırrı, "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri"**, TDAY Belleten, 1972, TTK Ankara 1989².

—————, **"Nevâî'ye Atfedilen Bir Eser Muammeyat-ı Esmâ-i Hüsnâ"** TDAY Belleten, TTK ayrı basım, Ankara 1957.

—————, **Lâmîî'nin Ferhad ü Şirin'i"**, TDAY Belleten, 1964'ten ayrı basım, Ankara 1965.

—————, **Ali Şir Nevâî (Divanlar)**, TDK, Ankara 1966.

—————, **"Nevâî'ye Atfedilen Esmâ-i Hüsnâ Muammalarının Sahibi"** TDAY Belleten, TTK ayrı basım, Ankara 1958.

—————, **Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar)**, İstanbul 1980³.

—————, **Türk Edebiyatı Tarihi**, TTK, Ankara 1998⁴.

- MALİK B. ENES (ö. 148/765), **el-Muvattâ**, I-II, İstanbul 1992.
- MAZIOĞLU Hasibe, “Türk Edebiyatı-Eski”, **Türk Ansiklopedisi**, MEB. Ankara 1983.
- MECDÎ Mehmed Efendi(ö.999/1590), **Tercüme-i Şakâik-i Nu'mâniyye**, İstanbul 1269/1852.
- MEVLÂNÂ Celaleddin Rûmi, **Mesnevî**, trc ve şerh. Tahiru'l-Mevlevî, İstanbul?.
- MÜSLİM İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/874), **el-Câmiu's-Sahîh**, I-V, Beyrut 1955.
- MUHYİDDÎN-İ NEVEVÎ, **Rıyâzü'z-Sâlihîn min kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn**, trc. K.Burslan-H.H.Erdem, I-III, Ankara ? .
- RIEU Charles, **Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum**, Oxford 1966.
- SEHÎ, **Tezkire-i Sehî (Heşt Behişt)**, nşr. Mehmet Şükrü, İstanbul, 1325/1907.
- SURÛRÎ, **Şerh-i Muammâ-ı Mir Hüseyin**, TDK ktp. Yazma A/134.
- ŞAHİN Hüseyin, **Esmâ-i Hüsnâ ve Eserleri**, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989.
- ŞEMSETTİN SAMÎ, **Kamus-ı Türkî**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- ŞÜKÛN Ziya, **Farsça-Türkçe Lügat**, I-III, İstanbul 1996².
- TAHÂNAVÎ Muhammed A'lâ b. Ali, **Keşşâf-ı Istılâhât'ıl-Fünûn**, Kalküta 1862.
- TÂHİRÛ'L-MEVLEVÎ, **Edebiyat Lügati**, İstanbul 1973².
- TARLAN Ali Nihat, **Divan Edebiyatında Muammâ**, İstanbul 1936.
- TAŞKÖPRÛZÂDE Ahmet Efendi, **Mevzûâtü'l-Ulûm**, trc.Kemaleddin Mehmet Efendi, Dersaadet 1313/1895.

- **TEZCAN Nuran**, “Lâmiî'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münazara”, **TDAY Belleten**, TTK ayrı basım, Ankara 1983.
- **TİRMİZÎ Muhammed b. İsa b. Sevre** (ö.279/892), **Sünen**, I-V, İstanbul 1992.
- **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, “Muammâ”, Dergah Yayınları, İstanbul 1985.
- **YAKIT İsmail**, **Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme**, İstanbul 1992.
- **YILMAZ Ali**, **İbn-i İsa-yı Saruhâni ve Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı**, Ankara 1996.